

**TÜRK SİYASİ TARİHİNDE II. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETİ
(9 MART 1943-7 AĞUSTOS 1946)**

Mehmet ÖZCAN

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Bilal TUNÇ

2022

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**TÜRK SİYASİ TARİHİNDE II. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU
HÜKÜMETİ (9 MART 1943-7 AĞUSTOS 1946)**

Mehmet ÖZCAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. BİLAL TUNÇ

2022-AĞRI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türk Siyasi Tarihinde II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin erişime açılmasını istiyorum.

11.03.2022

Mehmet ÖZCAN

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZ
Mehmet ÖZCAN
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bilal TUNÇ
2022, Sayfa XII+162
Jüri Üyeleri
Doç. Dr. Bilal TUNÇ
Doç. Dr. Abdulnasır YİNER
Doç. Dr. Ahmet EDİ

Türkiye’de son zamanlarda ulusal tarih çalışmaları konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bilhassa Türk siyasi tarihi ile alakalı olarak çok önemli bilimsel çalışmalar hazırlanmıştır. Ancak Türk siyasi tarihinin bir devresi olan İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde Türkiye’de siyasi, ekonomi ve sosyal alanlarda ne gibi çalışmaların olduğunun ortaya çıkarılması konusunda ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bunların, Türk siyasi tarihi açısından birtakım boşlukların oluşmasına sebep değerlendirildiğinden; söz konusu eksikliği gidermek amacıyla bu tez hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü Hükümetlerinde bakanlık yapan Şükrü Saraçoğlu, daha sonraki süreçte iki defa Hükümet kurarak başbakanlık ve Meclis Başkanlığı yapmıştır. Bu bağlamda, Türk siyasal yaşamında büyük bir yer tutan Şükrü Saraçoğlu hakkında bilimsel çalışmalar yapmak, yakın dönem Türk tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde Şükrü Saraçoğlu’nun hem bakanlık hem başbakanlıkları döneminde neler yapıldığının ortaya çıkarılması temel hedeflerdendir.

Türk siyasi tarihinde II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946) adlı tez çalışmasında Şükrü Saraçoğlu’nun Başbakanlığı döneminde Türkiye’de siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal alanlardaki düzenlemelerin, Türkiye’nin iç ve dış siyasetindeki değişikliklerin ve bunların halk üzerinde ne gibi etkiler bıraktığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 1943 yılında ikinci defa hükümet kurarak Türkiye’nin 14. Hükümeti’ni kuran II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi’nde iç ve dış siyasette takip edilen politikaların ve yapılan icraatlarının neler olduğu teferruatlı biçimde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Hükümet’in icraatları, önceki hükümetlerin verileri ile karşılaştırılarak farklılıkların ortaya çıkarılmaya çalışılması da, çalışmanın amaçlarındandır.

“Türk Siyasal Hayatında İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (1943-1946)” adlı bu tez nitel bir çalışma olup, yapılan çalışmada veriler doküman analizi tekniği kullanılmak

suretiyle elde edilmiştir. Doküman analizi ile adı geçen dönem hakkında literatürde yer alan bilgi ve belgeleri içeren materyallerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bunlar yapılırken, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen arşiv belgeleri, TBMM Tutanak Dergileri, ulusal gazeteler ve telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bakanlık, Eğitim, Ekonomi, Hükümet, Sağlık, Siyasi, Şükrü Saraçoğlu.

ABSTRACT
MASTER THESIS
Mehmet ÖZCAN
Advisor: Asoc. Prof. Bilal TUNÇ
2022, Page: XII+192
Juri Members
Asoc. Prof. Bilal TUNÇ
Asoc. Prof. Abdulnasır YİNER
Asoc. Prof. Ahmet EDİ

Recently, important studies have been conducted in terms of national history studies in Turkey. It is observed that significant studies have been conducted, especially in relation to Turkish political history. However, it has been determined that the Second Şükrü Saraçoğlu Government, which is a period of Turkish political history, has not been studied in detail. Since it has been believed that this creates certain gaps in terms of Turkish political history, this thesis has been prepared in order to eliminate this deficiency.

Şükrü Saraçoğlu, who served as a minister for both Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü Governments, formed a Government twice in the following period and served as the Prime Minister and lastly as the President of the Parliament. In this context, conducting scientific studies on Şükrü Saraçoğlu, who has a great place in Turkish political life, is also highly important in terms of recent Turkish history. This study primarily aims to reveal the contributions of Şükrü Saraçoğlu to this period as the President of the Government in addition to the minister offices held by him in the process of transition to multi-party political life in Turkey.

In this thesis prepared by me, it has been aimed to reveal what kind of regulations were made in the political, legal, economic and social fields in Turkey between 1943-1946 when Şükrü Saraçoğlu was the Prime Minister, what kind of changes were experienced in the domestic and foreign politics of Turkey, and what kind of impacts these had on the people. In this context, it has been attempted to reveal in detail the policies followed in domestic and foreign politics as well as the practices conducted during Second Şükrü Saraçoğlu Government Period who founded the 14th Government of Turkey by founding a government for the second time in 1943. In addition, objectives of the study also include the Government's practices and revealing the differences by comparing these to the data of previous governments.

This thesis titled "Second Şükrü Saraçoğlu Government in Turkish Political Life (1943-1946)" is a qualitative study and the data were obtained by using document

analysis technique. A general assessment of the materials containing the knowledge and documents in the literature about the events in the examined period was conducted with the document analysis. While doing these, archival documents obtained from the Presidential Republic Archive, TBMM Minutes Journals, national newspapers and copyright works were utilized.

Keywords: Ministry, Education, Economy, Government, Health, Political, Şükrü Saraçoğlu.

ÖNSÖZ

Şükrü Saraçoğlu 1921-1948 yılları arasında siyasi alanda birçok görev yapmış ve Tek Parti Dönemi'nin en önemli devlet adamlarından birisidir. 1924'ten 1942'ye kadar Milli Eğitim Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Dış İşleri Bakanlığı yapmıştır. Daha sonra da İkinci Dünya Savaşı yıllarında Başbakanlık ve son olarak da TBMM Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyasi çalışmalarına son vermiştir. Bu bağlamda, Türk siyasal yaşamında son derece aktif olan Şükrü Saraçoğlu, Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin için önemli birisidir. Özet kısmında da belirtildiği üzere, Saraçoğlu hakkında bilimsel çalışmalar yapmak; Türkiye Ulusal Tarihi için fayda sağlayabileceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuç kısmında oluşmaktadır. Giriş kısmında Şükrü Saraçoğlu'nun icraatları üzerinde kısaca durulmuş ve almış olduğu kararlar hakkında önemli kesitler sunulmuştur. Birinci bölümde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kuruluş süreci ve faaliyetleri, çok partili hayata geçiş süreci ve Tek Parti Dönemi Hükümetleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde Türkiye'de iç ve dış gelişmelerle ekonomi, sağlık ve eğitim alanındaki gelişmeler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tez çalışmam boyunca benden hiçbir yardımını esirgemeyen, çalışmamın bölümlerinin oluşturulmasında ve incelenmesinde her türlü katkısı sağlayan bir hocadan ziyade babalık yapan çok değerli hocam Sayın Doç. Dr. Bilal TUNÇ'a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı şekilde çalışmam süresince göstermiş oldukları yakın ilgi ve desteklerinden dolayı aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

11.03.2022

Mehmet ÖZCAN

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
c.	: Cilt
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CENTO	: Central Treaty Organization
çev.	: Çeviren
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
Dr.	:Doktor
HF	: Halk Fırkası
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
NATO	: North Athlantic Treaty Organization
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAŞ	: Türk Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
THY	: Türk Hava Yolları
TMVK	: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: 1940- 1942 Yıllarında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Tarım Ürünleri

Tablo 2: 1943-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Tarım Ürünleri

Tablo 3: 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Bakliyatlar

Tablo 4: 1943-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Bakliyatlar

Tablo 5: 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Sanayi Bitkileri

Tablo 6: 1943-1946 Yılları Arasında Yetiştirilmiş Bazı Sanayi Bitkileri

Tablo 7: 1940-1943 Yılları Arasında Yetiştiriciliği Yapılan Bazı Hayvanlar

Tablo 8: Türkiye’de 1944-1946 Yılları Arasında Yetiştiriciliği Yapılan Bazı Hayvanlar

Tablo 9: 1940- 1946 Yılları Arasındaki Şeker Fabrikalarının Sayısal Verileri

Tablo 10: 1940-1946 Yılları Arasındaki En Fazla Çıkarılan Madenlerin Sayısal Verileri

Tablo 11: 1940-1946 Arasında Kömür Üretimi ile İlgili Sayısal Veriler

Tablo 12: 1940-1943 Yılları Eğitim Faaliyetleri ile İlgili Sayısal Veriler

Tablo 13: 1943-1946 Yılları Arasında Eğitim Faaliyetleri ile İlgili Sayısal Veriler

Tablo 14: 1939-1946 Yılları Arasında Okullarla İlgili Sayısal Veriler

Tablo 15: 1940-1946 Yılları Arasında Trachoma Hastalığı ile İlgili Sayısal Veriler

Tablo 16: 1940-1946 Yılları Arasında Frengi Hastalığı ile İlgili Sayısal Veriler

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	viii
TABLolar	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU'NUN HAYATI VE TÜRKİYE'DE SİYASAL ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER (1887-1942)

1.1. Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı	5
1.1.1. İlk Yılları	5
1.1.2. Ailesi	7
1.1.3. Eğitimi	7
1.1.4. Milli Mücadele'ye Katılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yanında Yer Alması	8
1.1.5. Bakanlıklar Dönemi	10
1.1.5.1. Milli Eğitim Bakanlığı	10
1.1.5.2. Maliye Bakanlığı	11
1.1.5.3. Adliye Bakanlığı	13
1.1.5.4. Dışişleri Bakanlığı	14
1.1.6. Birinci Dönem Başbakanlığı	15
1.1.7. TBMM Başkanlığı	17
1.2. Türk Siyasi Tarihinde II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'ne Kadar Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler	17
1.2. 1. Halk Fırkası'nın Kuruluş Süreci ve Faaliyetleri	18
1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	22
1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası	25
1.3. Tek Parti Dönemi Hükümetleri	29
1.3.1. I. İsmet Paşa Hükümeti (30.10.1923-06.03.1924)	29
1.3.2. II. İsmet Paşa Hükümeti (06.03.1924-22.11.1924)	31
1.3.3. Ali Fethi Bey Hükümeti (22.11.1924-03.03.1925)	32

1.3.4. III. İsmet Paşa Hükümeti (03.03.1925-01.11.1927)	33
1.3.5. IV. İsmet Paşa Hükümeti (01.11.1927-27.09.1930)	34
1.3.6. V. İsmet Paşa Hükümeti (27.09.1930-04.05.1931)	35
1.3.7. VI. İsmet Paşa Hükümeti (04.05.1931-01.03.1935)	37
1.3.8. VII. İsmet Paşa Hükümeti (01.05.1935-01.11.1937)	38
1.3.9. I. Celal Bayar Hükümeti (01.11.1937-11.11.1938)	39
1.3.10. II. Celal Bayar Hükümeti (11.11.1938-25.01.1939)	40
1.3.11. I. Refik Saydam Hükümeti (25.01.1939-03.04.1939)	41
1.3.12.II. Refik Saydam Hükümeti (03.04.1939-09.07.1942)	43
1.3.13. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (09.07.1942-09.03.1943)	44
1.4. Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı Dönemi'nde 1943 Genel Seçimleri	46
1.5. Birinci Bölümün Genel Değerlendirmesi	47

İKİNCİ BÖLÜM

II. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETİ DÖNEMİ'NDE İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER İLE EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT

2.1. İç Politikadaki Gelişmeler	50
2.1.1. Varlık Vergisi Kanunu	50
2.1.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	56
2.1.3. Milli Korunma Kanunu	62
2.1.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	67
2.1.5. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş	71
2.1.5.1. Milli Kalkınma Partisi	74
2.1.5.2 Demokrat Parti'nin Kurulması ve 1946 Seçimleri	77
2.2. Dış Politikayı Etkileyen Olaylar	81
2.2.1. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)	81
2.2.2. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)	83
2.2.3. Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943)	86
2.2.4. Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943)	88
2.2.5. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)	90
2.2.6. Tahran Konferansı (29 Kasım-1 Aralık 1943)	92
2.2.7. Türkiye'nin Müttefik Devletlerle İlişkilerinin Bozulması	95
2.2.8. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Katılması ve Sonuçları	98
2. 3. Ekonomi ve Sosyal Alandaki Gelişmeler	100

2.3.1. Tarım ve Hayvancılık	100
2.3.2. Sanayi	114
2.3.3 Ticaret	121
2.4. Eğitim	123
2.5. Sağlık	128
2.6. Genel Değerlendirme	133
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	139
EKLER	156
ÖZGEÇMİŞ	162

GİRİŞ

1923'te kurulmuş olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)¹, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı bütün üyelerin yer aldığı Meclis'te ülke yönetimi hususunda söz sahibi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan CHF bu süreçte tek parti olarak ülke genelinde faaliyet yürütmüştür. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet rejiminin benimseneceğini belirtmiş ve yeni devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu sistemin uygulanacağını ifade etmiştir². Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kurulan CHF'nin kuruluş süreci 1923 ile 1931 arasını kapsamaktadır³. Böylelikle yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde ülke yeni bir siyasi partiyle tanışmıştır.

11 Ağustos 1923'te 286 üyenin yer almış olduğu TBMM'de Ali Fethi Bey (Okyar) Başbakan seçilmiş ve kabineyi kurmuştur. Bu süreçte Meclis'te alınmış kararlar neticesinde meşrutiyet yerini demokrasiye bırakmış ve ülke TBMM tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda ülke yönetimi, imparatorluk, hanedan ya da dine değil; doğrudan halka verilmiştir⁴. Cumhuriyet rejimi böylelikle Türkiye'de kabul görmüş ve bu yönetim şekli benimsenmiştir.

Türkiye'de 1924'te iktidarda olan Halk Fırkası'na (HF) karşı muhalif bir fırka olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. HF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan İsmet Paşa'nın (İnönü) karşısında, yani muhalefet grubunda TCF'nin kurucusu olarak Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey (Orbay) ve Refet Bey (Bele) yer almıştır⁵. Bu yeni parti, doğu bölgesinde çıkan isyanlarla bağlantılı olduğu gerekçesiyle kapatılmış ve bu nedenle de kısa ömürlü bir parti olmuştur. Böylelikle Cumhuriyet Dönemi'nde kurulmuş olan ilk muhalefet partisi ile amaçlanan demokratikleşme adımı başarı sağlanmamıştır⁶. Bilhassa bu dönemde amaçlanan sisteme ülkenin henüz hazır olmadığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, 1930'da ülkede demokratik bir ortam sağlamak için CHF'nin yanında yeni bir fırkanın kurulabileceğini belirtmiştir. Partinin kuruluşunda bizzat Ali Fethi Bey yer almıştır⁷. 1924'te başarısızlıkla sonuçlanan hareket, Serbest

¹ Bu parti Halk Fırkası adıyla kurulmuş, partiye Cumhuriyet adı sonradan eklenmiştir.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 242.243.

³ Zafer Toprak, "Halk Fırkası'nın Kuruluş Evresi: "Halkçılık Programı" ve 1923 Nizamnamesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 213, (2011), s. 20.

⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Boğaç Babur Turna), (5. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 1993, s. 260.

⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1997, s. 60.

⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 180.

⁷ Samet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 26.

Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kuruluşuyla bir kez daha denenmiştir. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine fırka kurma çalışmaları Ali Fethi Bey önderliğinde faaliyet yürütmüştür. Fakat SCF'nin kuruluşundan sonra yaşanan ayrışmalar, kavgalar ve ayrıca 1930 Belediye seçimlerine hile karışması hasebiyle ülke çapında gerginlikler yaşanmış, bu yaşanan olaylardan sonra kurucu lider Fethi Bey, fırkanın kapatılmasına karar vermiş ve böylelikle çok partili hayata geçiş için yapılan ikinci deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁸. Böylece ülke çapında demokratik alanda başlayan gruplaşmalar, çok partili hayatın ikinci denemesinin de başarısız olmasına sebep olmuştur.

Yukarıda izah edildiği üzere, çok partili hayata geçiş denemeleri neticesinde açılan SCF, partinin kendi kurucusu tarafından 17 Kasım 1930 tarihinde kapatılmıştır⁹. Akabinde ülkede tek ve iktidar olarak faaliyet yürüten CHF, halka hitap edebilmek üzere yeni bir politika izlemiştir. Bu amaç doğrultusunda 1912'den beri çalışmalar yürüten Türk Ocakları, 1931'de yerini Halkevlerine bırakmıştır. Adı geçen kurumun amacı ise partinin ideolojilerini halka anlatmak ve yaymak olmuştur. Bilhassa bu süreçte Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık gibi amaçlanan temel ilkeler, Altı Ok olarak parti ambleminde de yer almıştır. Daha sonra da adı geçen ilkeler de 1937'de Anayasanın 2. maddesine eklenmiştir¹⁰.

Tek Parti olarak ülkede söz sahibi olan CHF, 1935'te yapılan büyük kongre akabinde fırka, yerine parti ibaresini kullanmaya başlamıştır. Bu düzenlemeden sonra CHP olarak adlandırılan partinin genel sekterliğine Recep Peker seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, 10 Kasım 1938'de vefatından sonra Başbakan İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiş ve Milli Şef unvanını alarak partinin değişmez Genel Başkanı olmuştur¹¹. Çalışma konusu olan Şükrü Saraçoğlu, İsmet İnönü döneminde birçok hükümette ve farklı görevlerde bulunmuştur.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde 1942'de CHP Milletvekili ve bilhassa Dışişleri Bakanı olarak görev almış olan Şükrü Saraçoğlu, Başbakan Refik Saydam'ın vefatından sonra Hükümeti kurmak suretiyle Başbakan olmuştur¹². Böylece

⁸ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 120.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 273.

¹⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 80-81.

¹¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 21-22.

¹² Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939- 1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2008, s. 179.

Saraçoğlu'nun Türk siyasal yaşamında başbakanlık süreci başlamış oluyordu¹³. Bu Hükümet'te Ticaret Bakanlığına Denizli Milletvekili Behçet Uz, Ziraat Bakanlığına da Afyonkarahisar Milletvekili Şevket Reşit Hatipoğlu getirilmiştir¹⁴. Hükümet'in diğer üyeleri arasında Hasan Ali Yücel, Sırrı Day, Recep Peker, Mehmet Fahri Engin, Ali Fuat Cebesoy ve Şevket Raşit Hatipoğlu yer almıştır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Şükrü Saraçoğlu 10 Mart 1943'te ikinci kez hükümet kurması için görevlendirilmiştir. Kurulan VI. Hükümet'te, Başbakan Saraçoğlu tarafından kabinede bazı değişiklikler de yapılmıştır¹⁵. Bu bağlamda, Raif Karadeniz, Behçet Uz, Fahri Engin ve Hasan Menemencioğlu bu kabinede yer almamıştır. Görev değişikliği kapsamında Ali Fuat Cebesoy Haberleşme Bakanı, Sırrı Day ise Bayındırlık Bakanı olarak görevlendirilmişlerdir¹⁶. Böylece Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulan İkinci Hükümet, göreve başlamış oluyordu.

Yukarıda belirtildiği üzere hem Atatürk hem de İsmet İnönü Hükümetlerinde bakanlık yapan Şükrü Saraçoğlu, daha sonraki süreçte iki defa Hükümet kurmuş ve başbakanlık yapmıştır. 9 Temmuz 1942'de kurulan I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti 28 Şubat 1943'e kadar görevde kalmıştır. 1943 seçimlerinden sonra İnönü tarafından yeniden Hükümeti kurmakla görevlendirilen Saraçoğlu, yeniden Meclis'ten güvenoyu alarak Hükümeti kurmayı başarmıştır. Böylece Saraçoğlu ikinci kez Başbakanlık görevini yapmaya başlamış oluyordu¹⁷. Bu çalışmada, ayrıntılı olarak Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulan II. Hükümet üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri başta olmak üzere araştırma ve inceleme eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca ulusal gazetelerin verilerinden faydalanılmıştır. Bu veriler ışığında, Türk siyasi tarihinin son derece önemli bir aktörü olan Şükrü Saraçoğlu'nun kurmuş olduğu II. Hükümeti ile ilgili veriler ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Şükrü Saraçoğlu başbakanlığı döneminde Türkiye'de idari ve hukuki alanlarda ne gibi düzenlemelerin olduğu, Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde

¹³ Servet Atabey, I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ve İcraatları 9 Temmuz 1942-9 Mart 1943, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırklareli 2019, s. 8.

¹⁴ TBMMZC, Dönem 6, cilt. 27. (03 Ağustos 1942), s. 4.

¹⁵ Şükrü Saraçoğlu: İzmir Milletvekili olarak seçilmesine rağmen İstanbul'da Meclis'in dağılması üzerine İzmir'e geri dönmüştür. Lakin TBMM'nin açılması ile milletvekili olarak tekrar görev almıştır. Bilhassa 1925 yılında Milli Eğitim Bakanı olarak kabinede yer almış, 1927 yılında ise Maliye Bakanı görevini üstlenmiştir. Kendisi akabinde, Adliye Bakanı ve Dışişleri Bakanı olarak yetkilendirilmiştir. 9 Temmuz 1942 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayı ile Başbakan olmuş ve 1946 yılına kadar bu görevi icra etmiştir. Saraçoğlu 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Daha fazla bilgi için bkz. Atabey, 2019, s. 7-9.); Ulus, 10 Mart 1943, Sayı: 409, s. 1.

¹⁶ TBMMZC, Dönem 7, cilt.1. (15 Mart 1943), s. 11.

¹⁷ Vatan Gazetesi, 10 Temmuz 1942, sayı: 632, s.1; Akşin, 1997, s. 398.

ne gibi değişiklikler yaptığı ve bunların gelişimine olan etkisini ortaya çıkarmaktır. Türkiye'nin sosyal ve kültürel alanda gelişme göstermelerinde bilhassa ülkenin eğitim ve öğretim alanında ne gibi ilerlemeler kaydettiğinin ortaya çıkarılması, çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 1943'te ikinci defa hükümet kurarak Türkiye'nin 14. Hükümeti'ni kuran Şükrü Saraçoğlu'nun bakanlarının biyografileri iç ve dış siyasette takip edilen politikaların ve yapılan icraatlarının neler olduğu teferruatlı biçimde ortaya çıkarılmış olunacaktır.

Türkiye'de son zamanlarda ulusal tarih alanında önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bilhassa Türk siyasi tarihi ile alakalı olarak çok önemli eserlerin ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Ancak Türk siyasi tarihinin bir devresi olan II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ayrıntılı olarak çalışılmamıştır. Söz konusu durumun Türk siyasi tarihi açısından birtakım boşlukların oluşmasına sebep olduğu şeklinde düşünülmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla bu tez hazırlanmıştır.

“Türk Siyasal Hayatında II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (1943-1946)” adlı tez çalışmasında nitel araştırma yöntemlerinden veri ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır¹⁸. Bu tez çalışması nitel bir çalışma olup yapılan çalışmada veriler, doküman analizi tekniği kullanılmak suretiyle elde edilmiştir. Doküman analiziyle çalışma dönemindeki olaylar hakkında literatürde yer alan bilgi ve belgeleri içeren materyaller ayrıntılı olarak irdelenmiştir¹⁹.

¹⁸ Şener Büyüköztürk ve diğerleri, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademik Yayıncılık, Ankara 2019, s. 120.

¹⁹ Necmi Gürsakal, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Vipaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 56.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU'NUN HAYATI VE TÜRKİYE'DE SİYASAL ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER (1887-1942)

1.1. Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı

1.1.1. İlk Yılları

Mehmet Şükrü Bey (Saraçoğlu)²⁰, 1887'de İzmir'in Ödemiş kasabasında doğmuştur. Ülke genelinde yaşanan ciddi sorunlar ve kaybedilen savaşlar devlet otoritesini iyice sarsmıştı. Devlet, hem içerde hem dışarıda görülen sorunlarla uğraşmıştı. Osmanlı, ülke içinde başlayan isyanlar, ekonomik sorunlar vb. durumlarla uğraşarak üç kıtada bulunan sınırlarını korumaya çalışmıştır²¹. Bu ekonomik sorunlar, 1838'de Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile daha da artmıştır²². Ülke tebaası belirtilen sorunlara karşı savunmasızdı, çünkü farklı dinlerden oluşan halk dış devletlerin kışkırtmalarına maruz kalmıştır. İmparatorluğun eskisi kadar etkin olmadığı bu dönemde emperyalist devletler bunu fırsat bilerek ülkeyi tamamen yok etmeye çalışmıştır. Şükrü Saraçoğlu, devletin böylesine son derece zor şartlar altında olduğu bir dönemde doğmuştur.

Baltalimanı Ticaret Antlaşması öncesinde Osmanlı devleti, Avrupalı devletlere karşı tüccar ve zanaatkârları korumuş ve yerel ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır. Yapılan antlaşma ile yabancıların iç piyasaya katılmalarına ilk kez olanak sağlanmış, zaten zayıf olan zanaatlar bu antlaşmayla ağır bir darbe almış ve Lonca Sistemi'nin çökmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın, ekonomik çöküşü ise özellikle iç gümrük ve tekelin kaldırılması, İngiltere'ye tanınmış geniş çaplı ayrıcalıklardır. Yaşanılan bu gelişmeler çöküş durumunu kanıtlamıştır²³. Üretimin az olması ve nüfusun çoğalması ihtiyaçları arttırmıştır. İmparatorluk bir nevi ithalata mecbur kalmıştır. Devlet dışarıdan ucuz ve kaliteli mal alabilmek için uğraşmış, anlaşılan devletlere ayrıcalık vererek iç piyasayı ayakta tutmaya çalışmıştır.

Dönemin iyi anlaşılabilmesi için Şükrü Saraçoğlu'nun doğduğu dönemin açıklayıcı bir biçimde ortaya konulması lazımdır. Osmanlı'nın parçalanması ve Türklerin Avrupa'dan atılması için düşünülen “Şark Meselesi” XIX. yüzyılda yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan dış politikada büyük ülkeler ile “denge

²⁰ Şükrü Saraçoğlu'nun ilk adı Mehmet'tir. Çalışmanın ilk kısmında bu bilgi verilmiştir. Bundan sonraki kısımlarda sadece Şükrü Saraçoğlu kullanılmıştır.

²¹ Enver Ziya Karal, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 14-15.

²² Gürbüz Arslan, Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2014, s. 1.

²³ Ahmad, 2012, s. 39-40.

politikası” izlerken modernleşme ve demokratikleşme faaliyetlerine önem vermek suretiyle devletin parçalanıp dağılmasını önlenmek istemiştir²⁴.

Sultan Abdülmecid, ülkenin modern ve demokratik bir rejime sahip olduğunu göstermek için 3 Kasım 1839’da Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı ilan etmiştir²⁵. Bu süreçte Ülkelerin birlikte hareket ederek gruplaşması, yalnızlaşan devletlerin de bir arayış içine girmesini gerektirmiştir. Dünya ülkelerinin çağa ayak uydurmasını sağlayarak ve yenilik hareketleriyle modern hale getirilmesi amaçlanmıştır. Yenileşme hareketleri içerisinde en dikkat çekici olanı ise Tanzimat Fermanı olmuştur.

Tanzimat’tan sonra ikinci aşama olarak görülen Islahat Fermanı ise 1856’da ilan edilmiştir. Bu ferman ile yabancıların haklarını koruma ve güvence altına alma çabası vardır. Din farkı olmaksızın Müslüman ve gayrimüslim bütün halkı Osmanlı devleti vatandaşı sayılıp, devletin parçalanmasını engellenmek ve Avrupalı devletlerin de tepkilerini çekmemek için çalışılmıştır²⁶. Bu dönemde emperyalist güçler, ülkenin iç işlerine karışarak burada sorunlar çıkması için gerekli ortamı oluşturmuşlardır. Milliyetçilik ve ayrıcalıklar gibi konuları gündeme getirerek azınlıkların isyan etmesini sağlamışlardır. Bu kapsamda, adı geçen ferman ile bu sorunların çözümü amaçlanmıştır.

1856’de imzalanan Paris Barış Antlaşması, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ile Avrupalıların Osmanlı’ya bakış açısını değiştirmiştir. Fransa başta olmak üzere batılı devletler, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalı olarak görülüp buranın hukukundan faydalanmasını istemiştir²⁷. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını engelleme aşamalarından üçüncüsü olan I. Meşrutiyet 1876’da ilan edilmiş ve Kanun-ı Esasi ile halk yönetime katılmıştır²⁸. Yukarıda izah edildiği üzere Şükrü Bey, Osmanlı’nın kötü bir döneminde 1887’de İzmir’e bağlı Ödemiş ilçesinde doğmuştur²⁹.

²⁴ Coşkun Çakır, “Türk Aydınlarının Tanzimat’la İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 2004, s. 9-10.

²⁵ Lewis, 1993, s. 107.

²⁶ Mardin, 1991, s. 16.

²⁷ Arslan, 2014, s. 1.

²⁸ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebussan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 2006, s. 254.

²⁹ İrfan Neziroğlu ve Tuncel Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, (cilt:3), Ankara: TBMM Yayınları, 2014, s. 65.

1.1.2. Ailesi

Mehmet Şükrü Bey, 1887’de İzmir’in Ödemiş kasabasında doğmuş, çocukluk yılları ve eğitim hayatı burada başlamıştır. Onun ailesi İzmir ili Ödemiş ilçesinin önde gelen ailelerindendir. Saraçoğulları, bu kasabada tanınan ve sevilen bir aileydi. Babası Mehmet Tevfik Usta Annesi ise Şerife Hanım’dır. Annesi Ödemiş ilçesinin Kazan köyündendir³⁰. Saraçoğlu ailesi Manisa’nın Alaşehir ilçesinden adı geçen ilçeye taşınmıştır. Bu ailenin Ödemiş’e ne zaman geldikleriyle ilgili açık bir bilgi mevcut değildir. Saraçoğlu ailesinden Ödemiş’e gelerek yerleşen ilk kişi Şükrü Bey’in dedesi olan Hüseyin Bey’dir. Adı geçen ailenin buraya Trabzon vilâyetinin Akçaabat ilçesinden geldiği tahmin edilmektedir.

Şükrü Bey’in babası semer ustası olduğu için “saraç” olarak anılmıştır. Şükrü Bey’in üç kardeşi vardır ve kendisi de ailenin en büyük çocuğudur. Kardeşleri Hüseyin (1889), Rüştü (1894) ve Hamit (1901)’tir. Ağabey olması onun sorumluluk sahibi olmasını gerektirmiş ve kardeşlerini koruyup onlara yol göstermiştir³¹. Saraçoğlu ailesi, bu dönemde nüfusun artması, buna karşılık üretimin az olması nedeniyle Ödemiş’ten İzmir’e göç etmek zorunda kalmışlardır.

1.1.3. Eğitimi

Şükrü Bey, ilk tahsil hayatına İzmir’in Ödemiş ilçesinde başlamış ve burada bulunan iptida-i mektebine kayıt olmuştur³². İptida-i mektepleri, Tanzimat Dönemi’nde sıbyan okullarının yerini alarak etkin eğitim kurumları durumuna gelmişlerdi³³. Şükrü Bey, bu mektepten mezun olduktan sonra 1899’da Ödemiş Rüştîyesi’ne kayıt olmuş ve burada üç yıl boyunca eğitim almıştır³⁴. Bahsedilen rüştiyeden mezun olan Şükrü Bey, İzmir İdadisi’ne kayıt olmuştur. Kendisi, başarılı bir eğitim hayatı geçirerek aynı yıl girdiği mülkiye mektepleri sınavını kazanarak adı geçen mektebe yerleşmiştir. İlk başlarda mülkiye okullarının iki yıl öğrenim süresi bulunmaktayken ihtiyaç duyulan derslerden dolayı dört yıla çıkarılmıştı. Şükrü Bey, eğitimi tamamlayarak mülkiye mektebinden üç yıl sonra mezun olmuştur. Mektebi bitirdiği dönemde ülke yönetimine ağırlığını koyan İttihatçılar bulunmaktaydı. 31 Mart Vakası neticesinde oluşan olayları ve

³⁰ Bünyamin Saraç, “Şükrü Saraçoğlu (1886-1953)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 1994, s. 391-392.

³¹ Arslan, 2014, s. 4.

³² Saraç, 1994, s. 391-392.

³³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 12. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008, s. 157-159.

³⁴ Erdoğan Solak, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmi Araştırmaları: Dil, Edebiyat ve Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15(15), 2003, s. 126.

Harekât Ordusunu yakından görmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) hayranı olmuştur³⁵. Ülkedeki eğitim reformlarıyla çağdaş ve modern bir eğitim alan Şükrü Bey'in bu tarihten itibaren hayatında ciddi gelişmeler olmuştur.

Şükrü Bey, eğitimini tamamladıktan sonra İzmir'de bulunan İttihat ve Terakki Ticaret Mektebinde müdürlük makamında görev almış ve daha sonra eğitimini geliştirmek amacıyla yurtdışına gitmiştir. Bu arada 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı, Şükrü Bey'in eğitim hayatını etkilemiş ve eğitimi için bulunduğu Belçika'dan savaş nedeniyle ülkeye geri dönmek zorunda kalmıştır. Ülkede bir yıl kaldıktan sonra 1915'te İsviçre'ye giderek Cenevre Üniversitesi İktisadi ve Siyasal İlimler Fakültesi'nde eğitime başlamış ve buradan 1918'de mezun olmuştur³⁶. İsviçre'de bulunduğu süre içerisinde sınıf arkadaşı Mahmut Esad Bey (Bozkurt) ile bir cemiyet kurmuştur. Türk Talebe Cemiyeti³⁷ adlı bu dernekte Şükrü Bey, yaklaşık bir yıl başkanlık yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihlerde ise arkadaşlarıyla Fransızca bir mecmua çıkarmışlardır. Bu mecmuada başta Avrupa halkları olmak üzere dünyaya Türk hakları ve bu hakların korunması hakkında bilgi içeren yazılar kaleme almışlardır³⁸. Bu arada Milli Mücadele Dönemi'nde ise Türkiye'ye dönen Şükrü Bey, bu mücadeleye destek vermiştir³⁹.

1.1.4. Milli Mücadele'ye Katılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yanında Yer Alması

Milli Mücadele Dönemi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlamıştır⁴⁰. Bu dönemde çok sayıda kişi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak ona destek vermiştir. Bunlardan birisi olan Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Milli Mücadele'nin başlatıldığını duyunca arkadaşı Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile İsviçre'den Türkiye'ye dönmüş ve Milli Mücadele'de aktif olarak yer almıştır⁴¹. Şükrü Bey, ilk başlarda köylerde dağınık olarak varlığını sürdüren Kuva-yi Milliye gruplarını tespit ederek onları bir araya getirmeye çalışmıştır. Önceleri başka

³⁵ Arslan, 2014, s. 6.

³⁶ Atabey, 2019, s. 7.

³⁷ Türk Talebe Cemiyeti: Şükrü Bey ve Mahmut Esat Bey tarafında İsviçre'de kurulan dernektir. (Daha fazla bilgi için bkz. Saraç, s. 392).

³⁸ Saraç, 1994, s. 391-392.

³⁹ Atabey, 2019, s. 7.

⁴⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 14; Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1999, s. 20.

⁴¹ Saraç, 1994, s. 391-393.

gruplarla birlikte hareket eden Şükrü Bey, daha sonraları Demirci Mehmet Efe'nin yanında yer almıştır⁴².

Şükrü Bey ve Mahmut Esat Bey, bu süre zarfında hem Rumlar ile çatışma durumunda hem de buradaki yerel halkı bilinçlendirme çabası içinde olmuşlar ve Yunan askerlerine yaptıkları baskınlar neticesinde onlara ciddi manada zarar vermişlerdir. Bu baskınlara karşın Yunanlıların bölgeye daha fazla asker göndermesi ve bazı alanları tel örgülerle çevirmelerine neden olmuştur⁴³. Şükrü Bey, Milli Mücadele Dönemi'nde tercümanlığı yanı sıra cephane için nakliyatçılık yapmış ve Burdur'da bulunan cephanenin Nazilli'ye taşınmasında büyük rol almıştır.

Milli Mücadele'nin devam ettiği günlerde Şükrü Bey'in İttihat yanlısı olduğuna dair haberler çıkması üzerine Demirci Mehmet Efe tarafından tutuklanmış, ancak Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in (Öztırak) açıklamalarıyla serbest bırakılmıştır. Bundan sonra mücadelesine Söke'de devam etmiştir. Söke'de Yunan birlikleri karşısında mücadele etmiş ve bu mücadelesini Meclis-i Mebusan'da milletvekili oluncaya kadar devam ettirmiştir⁴⁴. IV. Dönem İzmir'den milletvekili olarak Meclis'e giren Şükrü Bey, faaliyet göstermek için İstanbul'a yola çıkmış ancak Meclis feshedildiği için memleketi Ödemiş'e geri dönmek zorunda kalmıştır. Şükrü Bey, çiftçilik yaptığı dönemde belediye başkanlığı seçimine katılmış ve seçimleri kazanarak 10 Temmuz 1923 tarihine kadar Ödemiş Belediye Başkanlığı yapmıştır. Daha sonra da genel seçimlere katılarak TBMM'de yer almaya başlamıştır⁴⁵.

Yukarıda izah edilen gelişmeler sonrasında Mustafa Kemal Paşa, yeni bir meclis kurulacağını ve başkent İstanbul'daki işgallerden kaynaklanan belirsizliklerden dolayı başka bir yerde açılacağını belirtmişti. Nihayet seçim çağrısı ile Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması kararı alınmıştır⁴⁶. Açılacak meclisin bu yüzden Ankara'da olması tercih edilmiştir. Bu süreçte Kuşadası'nda bulunan Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermiştir. Esasında Şükrü Bey, Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır⁴⁷.

⁴² Betül Öztoprak, "Milli Mücadele konulu Romanlarda Celal Bayar Şükrü Saraçoğlu ve Adnan Menderes" *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Dergisi*, 17(3), 2019, s. 32.

⁴³ Arslan, 2014, s. 21.

⁴⁴ Öztoprak, 2019, s. 32.

⁴⁵ Saraç, 1994, s. 391-393.

⁴⁶ Ahmad, 2019, s. 66.

⁴⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, İstanbul 2013, s. 188.

1.1.5. Bakanlıklar Dönemi

Şükrü Saraçoğlu'nun Türk siyasal yaşantısında çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü döneminin çok önemli bir devlet adamı olan Saraçoğlu, devlet kademelerinin en yüksek mertebelerinde vazifeler üstlenmiştir. Bu kapsamda, Eğitim ve Adalet Bakanlıkları başta olmak üzere çok sayıda bakanlıkta görev yapmıştır. Saraçoğlu bakanlıklar döneminden sonra başbakanlık ve meclis başkanlığı yapmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Saraçoğlu'nun bakanlıklar, başbakanlık ve meclis başkanlığı görevleri üzerinde durulmuştur.

1.1.5.1. Milli Eğitim Bakanlığı

Türkiye'de 10 Temmuz 1923'te yapılan milletvekili seçimlerinde Şükrü Bey, 807 oy alarak İzmir'den milletvekili seçilmiştir. İsmet Paşa Hükümeti'nin istifası sonucu Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'i Hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Şükrü Bey'de yeni Hükümet'te Milli Eğitim Bakanı görevine 1924'te getirilmişti⁴⁸. Onun Milli Eğitim Bakanlığı döneminde eğitimin durumu, Milli Mücadele Dönemi'nde yaşanan sorunlardan dolayı iyi değildir. Bu fikre örnek olarak Heyet-i İlmiye Kurumu gösterilebilir. Örneğin Bakanlar Kurulu toplantısında eğitim konusunda yenilikler için ihtiyaç duyulan programları hazırlamak üzere yeni ve çağdaş bir teşkilat kurulmuştur⁴⁹. Akabinde yapılan yeni düzenlemelerle mevcut okullar ıslah edilerek eğitime hazır hale getirilmiştir. Ayrıca açılan yeni okullarla eğitim ve öğretim kurumları daha da güçlü hale getirilmeye çalışılmıştır.

1923'te Ankara'da Eğitim Bakanı İsmail Sefa başkanlığında I. Heyet-i İlmiye toplantısı yapılmıştır. Bu toplantı akabinde 1923-1926 yılları arasında olmak üzere eğitim ile ilgili olarak II. ve III. Heyet-i İlmiye toplantıları gerçekleştirilmiştir⁵⁰. Eğitim ve öğretimle ilgili en önemli adım, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile atılmıştır. Bu kanunun kabul edilen ilk maddesi ile eğitim ve öğretim kurumlarının Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Böylece vakıfların elinde bulunan okul açma durumu kaldırılmış ve adı geçen bakanlığa verilmiştir⁵¹. Bu arada, özel vakıf, Din İşleri ve

⁴⁸ Bige Yavuz, "1924 Türkiye'sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler ile İlgili Bir İngiliz Belgesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(11), 1993, s. 328; Arslan, 2014, s. 42.

⁴⁹ Rukiye Demirel, *Tevhidi Tedrisat Kanunları ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana 2009, s. 6.

⁵⁰ Cengiz Aslan, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara 2014, s. 51.

⁵¹ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 2002, s. 187.

Vakıflar Bakanlığı tarafından açılan bu okullar, Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak eğitim ve öğretim birliği sağlanmıştır⁵². Bu düzenlemeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim ve öğretim alanında önemli düzenlemelerin olduğunun göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Milli Eğitim Bakanı Şükrü Bey, ülkenin ciddi bir sorunu olan öğretmen eksikliği konusunda da birtakım çözümler üretmeye çalışmıştır. Bunu yapmak için de en uzak yerde bulunan köylere bile öğretmen gönderilebilmesi için seyyar öğretmen takviyesi yapılmıştır. Bunun dışında görev süresince öğretmen yetiştirme, mesleki ve teknik eğitim sorunları, öğretmenlerin maaş problemleri gibi konularına el atmış ve çözüme kavuşturmuştur. Saraçoğlu'nun, Bakanlığı süreci 3 Mart 1925'te yapılan güvenoyu sonucu Hükümet'in istifası ile sona ermiştir⁵³.

1.1.5.2. Maliye Bakanlığı

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında ülke, ekonomik olarak zor bir süreçten geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, başta Osmanlı Devleti Dönemi'nde kalan borçları ödemek olmak üzere, savaş sonrası zayıflayan ekonomik durum ve yeni kurulan devletin ekonomi temellerini inşa etmek durumunda kalmıştır. 1923-1939 yılları arasında Cumhuriyet dönemi ekonomisi yapılanma dönemi olarak görülmüştür. Bu dönemde devleti çağdaş bir seviyeye getirmek amacıyla birtakım reformlar yapılmıştır⁵⁴.

Devletin gelir kaynakları olarak görülen tarım, ticaret ve sanayi bakımından dışa bağımlı, zayıf ve istikrarsız bir şekilde süregelmiştir. Ülke nüfusunun çoğunluğunun uğraş alanı olan tarım bile bu süreçte eski yöntem ve tekniklere bağlı olarak yapılmıştır. Reform hareketlerinin bu üç faktör içinde gerektiği ve geliştirilmesi açık görülmüştür. Özellikle yabancılara bağlı şekilde liman ve maden işletmeleri, demiryolları, haberleşme, büyük merkezlerdeki elektrik ve su işletmeleri satın alınarak millileştirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen, ekonomi alanında istenilen başarı elde edilememiştir⁵⁵. Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin ekonomisi son derece kötü bir durumdaydı. Şükrü Bey, böylesine zor bir ekonominin başına geçmiştir.

Şükrü Bey'in Bakanlığından önce ekonomi alanında iyileştirmelerin yapıldığı tarihlerde I. İzmir İktisat Kongresi'ne katılan çiftçilerin talepleriyle ilerleyen dönemlerde

⁵² Demirel, 2009, s. 3-4.

⁵³ Arslan, 2014, s. 42.

⁵⁴ Betül Sönmez, 1923-1938 Dönemi Türkiye Ekonomisi: Uygulanan Ekonomi Politikaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 23.

⁵⁵ Arslan, 2014, s. 42.

Aşar Vergisi kaldırılmıştır⁵⁶. Bu vergi, mültezimlerin çiftçilerden aldığı ürünün %10 değerindeki karşılığıdır. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu, bu dönemde çıkarılmış sanayileşme ve sanayi alanlarını geliştirme kanunu olarak ortaya çıkmış ve 1942 yılına kadar yürürlükte kalmasına karar verilmiştir. Ali İktisadi Meclisi ise iktisatçı, uzman ve silahlı kuvvetler temsilcisinden oluşan, ülkenin ödeme, milli gelir, dış ticaret, gümrük işleri ve Türk parasının değeri hakkında Hükümet'e sunulacak raporların hazırlanması ve yayınlanması amacıyla kurulmuş olan bir meclistir⁵⁷. Üretilen malın belli bir kısmını vergi olarak adı geçen kişilere verildiğinden üretimde sorun yaşayan çiftçiler, bu malları verince ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamışlardır.

Şükrü Bey, Maliye Bakanlığı öncesinde bilindiği üzere Muhtelit Mübadele Komisyonu Başkanlığı görevini icra etmiştir. Başkanlığı süresince satın alma işlemleri konusunda geniş haklara sahiptir. 1 Kasım 1927'de Hükümet kurma yetkisi bulunan Başbakan İsmet Paşa'nın kurduğu Hükümet'te, Maliye Bakanı olarak görevlendirilmişti. Böylelikle 1927-1930 yılları arasında I. Maliye Bakanlığı görevini yerine getirmiştir.

Şükrü Bey'in bakanlığı döneminin en önemli gelişmelerinden biri 1929'de yaşanan Dünya Ekonomi Bunalımıdır. ABD merkezli ortaya çıkan ve dünyayı sarsan bu olumsuz gelişme etkisini çokça göstermiştir. Bu krizin nedeni ise üretimin fazla, talebin az olması sonucu ortaya çıkmıştır. Üretilen ve stoklanan malların piyasada eritilememesi, fiyat düşüklüğü ile iflaslara neden olmuş ve tüm dünyayı etkilemiştir⁵⁸. Bu tarihlerde iki defa Maliye Bakanlığı görevini yapan Şükrü Bey'in zor bir süreçten geçtiği anlaşılmaktadır. Maliye Bakanlığı görevini ikinci defa yürüttüğü dönemde memurların Barem ve Tekaütlük Kanunlarını hazırlamış, Merkez Bankası'nın kurulması için gereken esasları oluşturmuş ve Türk parasının istikrarını sağlamıştır⁵⁹. Bu arada 1930'un başlarında ülke genelinde arz talep denge bozukluğundan oluşan bu krizin olumsuz etkileri neticesinde stok ve karaborsayla yeterince mücadele edilemediğinden ülke genelinde sorunlar yaşanmıştır.

Maliye Bakanlığı döneminde rahatsızlık geçiren Şükrü Bey, Viyana'da iki ay tedavi görmüştür. Türkiye'ye dönüşünde, Osmanlı Borçlar Komisyon Başkanlığı'na atanmış ve Osmanlı'dan kalan borçları taksitler halinde ödenmesi hususu için

⁵⁶ Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1992, s. 105-125.

⁵⁷ Sönmez, 2014, s. 32-34.

⁵⁸ Arslan, 2014, s. 50.

⁵⁹ Saraç, 1994, s. 395.

görevlendirilmiştir⁶⁰. Şükrü Bey'in Maliye Bakanlığı döneminde 1934'te ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla sanayileşme programı kapsamında I. Beş Yıllık Sanayi Planı başlatılmıştır. Her ne kadar, bir kısmî plan yahut bir sanayileşme programı niteliğinde de olsa, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı ve hemen onu izleyen ikincisi Türkiye için ilk plânlama uygulamasıdır⁶¹. Böylelikle önceliği tekstil olan maden, demir-çelik, kimya, kükürt ve seramik gibi iş kollarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yani bu kanunla ülkenin kalkınması ve yapılacak çalışmalarla refah düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmıştır⁶². Bu da, Şükrü Bey'in iki defa görev yaptığı Maliye Bakanlığı döneminde ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla ciddi adımların atıldığını ortaya çıkarmaktadır.

1.1.5.3. Adliye Bakanlığı

Şükrü Bey, Milli Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı görevlerinden sonra VI. ve VII. İsmet Paşa Hükümetleri ile I. Celal Bayar Hükümeti döneminde Adliye Bakanlığı görevini icra etmiştir⁶³. 23 Mayıs 1933'te mevcut Bakan Yusuf Kemal Bey'in Meclis'e verdiği bir kanun önerisinin burada kabul edilmeyip geri çevrilmesi üzerine istifasını sunmuştur. Bu gelişme akabinde yeni Adalet Bakanı Şükrü Bey olmuştur⁶⁴. Bu göreve geldikten hemen sonra Genel Af Kanunu'nu çıkarmak istemiştir. Kanun'un amacı, İstiklal Mahkemeleri tarafından mahkûm edilmiş Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve İzmir Suikastı mahkûmlarının affedilmesidir. Bu Genel Af Kanunu 18 Kasım 1933'te TBMM tarafından kabul edilmiştir⁶⁵. Şükrü Bey verilen bu görevi üç yıl boyunca icra etmiştir⁶⁶.

Adliye Bakanlığı döneminde Şükrü Bey, taraftarı olduğu Fenerbahçe'nin kullandığı stadın kulübe satılmasını sağlamış ve spor kulübünün kapatılmasını engelleyerek kulüp başkanlığı görevini yapmıştır. Bu arada takımın hiçbir maçını kaçırmaz ve her karşılaşmaya gitmiştir. Kulübün yönetimi ise stadın adını Şükrü Saraçoğlu olarak değiştirmiştir. Bunun dışında Ceza Kanunu değişikliği ile mahkûmlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Cezaevi'nde çıkan mahkûmlar için İş ve İhtiyaç Komisyonu kurarak yardımcı olmaya çalışmıştır. Hâkimler Kanunu değişikliği, staj ve görevde

⁶⁰ Arslan, 2014, s. 51.

⁶¹ Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19, 2011, s. 119.

⁶² Sönmez, 2014, s. 42.

⁶³ Resmi Gazete, 5 Ekim 1937, Sayı: 3726, s. 8807; Saraç, 1994, s. 395.

⁶⁴ Cumhuriyet, 24 Mayıs 1933, Sayı: 3248, s. 1.

⁶⁵ Arslan, 2014, s. 68-71.

⁶⁶ Saraç, 1994, s. 395.

yükselme sınavları ile daha modern ve daha gelişmiş hâkimler yetiştirilmesi için kanun değişikliği yapılmıştır. Kısa davaların daha çabuk bitirilerek suçluların aynı gün mahkemeye sevk edilmesi için Suçüstü Kanunu çıkartılmıştır⁶⁷. Maliye Bakanlığı görevi sonrası Adliye Bakanı olarak aldığı kararlar ve yürürlüğe geçirdiği kanunlarla dikkatleri çekmiştir. Özellikle adı geçen bakanlıktaki icraatları, onun Dışişleri Bakanı olmasını sağlamıştır.

1.1.5.4. Dışişleri Bakanlığı

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra CHP Grup Başkanlığı TBMM'de Celal Bayar Başkanlığında toplanmıştır. TBMM'de toplantı ve sonrasında yapılan seçimle Malatya Milletvekili İsmet İnönü, 323 oy alarak Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁶⁸. Yeni Hükümeti kuran Celal Bayar, kabinede değişiklik yapmış ve mevcut İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yerine Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirmiştir⁶⁹. Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı yaptığı tarihlerde İkinci Dünya Savaşı yaklaşmakta olduğundan yeni görevinde çok sıkıntı yaşamıştır. Savaşlara katılacak olan devletler, bloklara ayrılmış ve savaşa katılmamış devletleri kendi saflarına çekerek savaşa dâhil etme politikasında bulunmuşlardır⁷⁰. Ülkenin ekonomik sorunları ve Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, bu dönemde patlak veren İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasının başlıca nedenlerindendir.

Yukarıda anlatılan durum kapsamında Türkiye'nin savaş öncesindeki dış politikası, daha önce de izlemiş olduğu tarafsızlık tavrı ile devam etmiştir⁷¹. Şükrü Saraçoğlu göreve geldikten sonra da komşu ülke Dışişleri Bakanlıklarına bu tavrı göstermiştir. Gönderdiği telgraflarla dost ve müttefik olarak siyasetin devam edeceğini belirtmiştir⁷². 23 Eylül 1939'da toplanan Bakanlar Kurulu kararı sonucu, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve heyeti, Moskova'yı ziyaret etmiştir. İade-i ziyaretin amacı, Türk-Sovyet görüşmelerinin iki devletin içinde bulunduğu durum hakkında kararların ele

⁶⁷ Arslan, 2014, s. 68-71.

⁶⁸ Resmi Gazete, 12 Kasım 1938, Sayı: 4061, s. 10.856; Akşam, 11 Ekim 1938, Sayı: 7211, s. 1.

⁶⁹ Resmi Gazete, 12 Kasım 1938, Sayı: 4061, s. 10.856; Haber Akşam Postası, 12 Ekim 1938, Sayı: 2433, s. 1.

⁷⁰ Saraç, 1994, s. 396.

⁷¹ Baskın Oran, *Türkiye'nin Dış Politikası (Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)* 1919-1980, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 419.

⁷² Arslan, 2014, s. 85-86.

alındığı belirtilmiştir⁷³. Bloklaşma neticesinde ülkelerin savaşa katılmasını isteyen Sovyetler Birliği, savaşın alanlarını genişletmek istemiş, Türkiye ise tarafsız kalmıştır.

Moskova'daki toplantı sonrası geri dönen heyet, yapılan görüşmeleri sağduyu çağrısıyla bitirmiş ve bu görüşme ülke gündeminde yer almıştır. Batılı devletler ile hâlihazırdaki ittifak antlaşmaları olan Türkiye, Sovyetler ile de bir ittifak ve dostluk antlaşması imzalayarak dış politikadaki tarafsızlığı devam ettirmek istemiştir. Şükrü Saraçoğlu'nun, Dışişleri Bakanlığı dönemi bu şekilde sonuçlanmıştır⁷⁴. Mihver ve Müttefik grubunun amacı; Türkiye'yi savaşa sokmak ve adı geçen savaşta ülkeyi kendi saflarında görmek istemeleridir. Jeopolitik konum ve askeri güç bunun en belirgin göstergesi olmuştur.

1.1.6. Birinci Dönem Başbakanlığı

Şükrü Saraçoğlu hem Atatürk hem de İsmet İnönü dönemlerinde birçok bakanlık yapmıştır. Kendisinin bakanlıklar dışında başbakanlık ve meclis başkanlığı görevleri de bulunmaktadır. Türk siyasi tarihinde iki defa Başbakanlık yapmış olan Saraçoğlu'nun, özellikle görev yaptığı tarihlerde Dünyada ciddi siyasi olaylar yaşanmıştır. Bunların başında da sonuçlarıyla bütün dünyayı etkilemiş olan İkinci Dünya Savaşı gelmektedir. Yani Başbakan, görev sürecinde büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bu olaylar, tez çalışmamız içerisinde ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Şükrü Saraçoğlu'nun Hükümet kurmakla görevlendirildiği ilk tarih, 1942'dir. Başbakan Refik Saydam vefat ettikten sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Hükümeti kurması için Saraçoğlu'nu görevlendirmiştir. Bu görevlendirmeden hemen sonra 9 Temmuz 1942'de kurulan I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde görev yapan bakanlar şunlardır⁷⁵: İçişleri Bakanı Ahmet Fikir Tüzer, Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu, Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy, Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal, Adliye Bakanı Hasan Seyfettin Menemencioğlu, Sağlık Bakanı Ahmet Hulusi Alataş, İktisat Bakanı Sırrı Day, Haberleşme Bakanı Mehmet Fahri Engin, Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu ve Ticaret Bakanı Behçet Uz.

İkinci Dünya Savaşı devam ederken, ülkedeki ekonomik sorunlar savaşa bağlı olarak artmıştır. Ülke genelinde birçok emtia bulunamaz hale gelmiş ve başta ekmek olmak üzere bazı temel ihtiyaç ürünleri karneye bağlanarak sınırlandırılmaya

⁷³ İkdâm Sabah Postası, 17 Eylül 1939, Sayı: 35, s. 1.

⁷⁴ Saraç, 1994, s. 395-396.

⁷⁵ Vatan 10 Temmuz 1942, Sayı: 632, s. 1.

çalışılmıştır. Yolsuzluk, karaborsa ve yüksek fiyatlara ürün satılması ciddi boyutlara ulaşmıştı. Hükümet, bu sorunlara bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır⁷⁶. Saraçoğlu'nun bulunacak kaynak için aklında üç seçenek vardı. Bunlar, vergilerin arttırılması, paranın çoğaltılması ve varlıklı mal sahiplerinden vergi almaktı. Daha fazla para basma, stokçuluğun artmasına ve hızlı fiyat artışlarına neden olduğundan uygulanamamıştır. Netice olarak, alınan tüm tedbirler, pahalılığı engelleyememiş, memleket genelinde yiyecek ve giyecek sıkıntısı baş göstermiştir. Bu durum da, karaborsacılığın artmasına ve vurgunculuğa yol açmıştır⁷⁷.

İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı Türkiye'de yaşam şartları son derece zorlaşmıştı. Bu tarihlerde halktan alınan vergiler arttırılmış, ancak bundan da istenilen gelir elde edilememiştir. Bundan sonra tek çare olarak, varlıklı mal sahiplerinden alınabilecek vergi konusu ele alınmıştır. Bunu yapmak amacıyla 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi çıkarılmış ve bu vergi, vurgun, karaborsa ve stok yapan kişilerden alınmıştır⁷⁸. Adı geçen vergi alınacak tedbirler kapsamında 4305 Sayılı Kanunla kabul edilmiştir⁷⁹. Tepki ve protestolara neden olan bu kanun, borçların bir kez alınması ve daha sonra tüm borçların silinmesi sonucunu doğurmuştur. 15 Mart 1944'te TBMM'deki toplantı sonrası, zenginlerden alınan bu verginin kaldırılma teklifi 311 oy almış ve Meclis'te kabul edilmiştir⁸⁰. Bu olaylar, Şükrü Saraçoğlu'nun "savaş ekonomisi" politikası izlediğini ortaya çıkarmaktadır. Bu politika koşulları sadece devlet harcamalarını arttırmakla kalmamış; büyük bir ordunun beslenmesi, tüketim mallarına olan talebi de ciddi oranda arttırmıştır. Devlet, ordu ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla tüketim malını piyasadan çekmek zorunda kalmıştır⁸¹. Netice olarak, Hükümet'in, ekonomi alanında aldığı önlemler, halkı hiçbir şekilde memnun etmemiş ve bu da mevcut yönetime ciddi tepkilerin oluşmasına ortam hazırlamıştır.

⁷⁶ Çavdar, 2013, s. 384.

⁷⁷ Mehmet Korkud Aydın, "Millî Korunma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 2019, s. 419.

⁷⁸ Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, s. 3966; Arslan, 2014, s. 199.

⁷⁹ TBMMZC, 15 Mart 1944, (Devre VII), Cilt:8, s.44-49; Resmi Gazete, 17 Mart 1944, Sayı: 5657, s. 6614; Saraç, 1994, s. 398.

⁸⁰ Arslan, 2014, s. 209.

⁸¹ Mahmut Arslan, "2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2), 2016, s. 4.

1.1.7. TBMM Başkanlığı

17 Ekim 1948’de yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Meclis Başkanı Ali Fuat Cebesoy’un vefatı üzerine CHP, Meclis Başkanlığı’na aday olarak Şükrü Saraçoğlu’nu göstermiştir. 1 Kasım 1948’de yapılan seçimi kazanan Saraçoğlu bu görevi, 14 Mayıs 1950’de yapılan Genel Seçimlere kadar sürdürmüştür⁸².

Ankara’da kaybeden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, sadece Malatya’da seçilebilmiştir. Kabinedeki eski bakanlardan ise bir tek Şemsettin Günaltay Meclis’e girebilmiştir. Şükrü Saraçoğlu; Bakanlık, Başbakanlık, TBMM Başkanlığı yapmasına rağmen, bu seçimlerde İzmir milletvekili olarak seçilememiş ve siyasal hayata veda etmiştir. DP ise oy çoğunluğu ile tek başına iktidar parti olmuş ve ülke yönetimine gelmiştir. Bu seçimin kazananı olan DP Genel Başkanı Celal Bayar, Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁸³.

Şükrü Saraçoğlu, 14 Mayıs 1950 Seçimlerinden sonra siyasetle ilişkisini kesmiş ve İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’da yaşadığı sıralarda rahatsızlanan Saraçoğlu, tedavi için Fransa’ya gitmiştir. Burada tedavi görmüş ve Parkinson hastalığı teşhisi konmuştur. Bir müddet bu hastalıkla mücadele eden Şükrü Bey, bu süreçte zatürre hastalığına da yakalanmıştır. 27 Aralık 1953’te vefat etmiş ve cenazesi birçok bürokratin katıldığı askeri törenle Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir⁸⁴.

1.2. Türk Siyasi Tarihinde II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’ne Kadar Türkiye’de Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Yukarıda da izah edildiği üzere, Türk siyasi tarihinde iki defa Hükümet kurarak başbakanlık yapmış olan Şükrü Saraçoğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Başbakanlık yapmıştır. Bu savaş, sadece Türkiye’yi değil bütün insanlığı etkilemiştir. Böylesine bir dönemde Başbakanlık yapmış olan Saraçoğlu, aynı süreci ikinci Başbakanlık döneminde de yaşamıştır. Bu dönem, doğal olarak Türkiye’nin iç siyasetini de yakından etkilemiştir. Ancak, savaş yıllarından önce de Türkiye’de önemli siyasal gelişmeler yaşanmıştır. Bu bölümde söz konusu gelişmeler irdelenmiştir.

⁸² Arslan, 2014, s. 250.

⁸³ Bilal Tunç, *Demokrat Parti Dönemi Kocaeli (1950-1960)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020, s. 214; Saraç, 1994, s. 404.

⁸⁴ Arslan, 2014, s. 252-253.

1.2. 1. Halk Fırkası'nın Kuruluş Süreci ve Faaliyetleri

Osmanlı devletinin demokratikleşme ve modernleşme süreçlerinden birisi de II. Meşrutiyet döneminde siyasi partilerin kurulmasıdır⁸⁵. Bilhassa II. Meşrutiyet'in ilanında etkisi olan İttihat ve Terakki Fırkası, ülkede siyasal hayatın yasal zeminini hazırlamış, ülkede hâkimiyetin sağlaması, batı modelini güçlü olarak görmesi ve benimsemesini temin etmiştir⁸⁶.

İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası'nın katılmış olduğu 1912 seçimleri “sopalı” ya da “dayaklı” seçim olarak adlandırılmıştır⁸⁷. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası, güçlü bir kampanya yürütmüş ve Ahrar Fırkası'ndan daha fazla oy almıştır. Alınan sonuçlar akabinde İttihat ve Terakki Fırkası'ndan seçilenler Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu oluşturmuştur. Bu arada II. Meşrutiyet Dönemi'nde Fedakârını Millet Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahatı Esasiye ve Osmaniye Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı muhalefet yapan siyasi yapılarıdır⁸⁸.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkede kurtuluşu amaçlayan cemiyetler kurulmuştur. Daha sonra bütün cemiyetler Sivas Kongresi'nde birleştirilmiştir. Bu süreçte Misak-ı Milli ile belirlenen milli sınırlar programı Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilmiştir⁸⁹. Misak-ı Milli'nin Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilmesinden sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiş ve meclis dağıtılmıştır⁹⁰. Bu olaylar, Ankara'da TBMM'nin açılmasını ve Milli Mücadele'nin verilmesini hızlandırmıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde, halk tarafından ülke savunması için birleşme ve bilhassa ulusal direnişi amaçlayan bazı kongreler düzenlenmiştir. Özellikle Sivas Kongresi'nde tüm yerel cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca adı geçen cemiyetin kararları sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'ya olağanüstü yetkiler verilmiştir. Daha sonra ise Mustafa Kemal Paşa; yeni bir seçim yapılacağını, yeni bir meclisin açılacağını bu süreçte belirtmiştir⁹¹.

⁸⁵ Yunus Ekici, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 2017, s. 349.

⁸⁶ Mardin, 1991, s. 19.

⁸⁷ Muzaffer Tepekaya, “1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 27(13), 2013, s. 39.

⁸⁸ Ekici, 2017, s. 349.

⁸⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s.241.

⁹⁰ Akşin, 1997, s. 155.

⁹¹ Ekici, 2017, s. 350.

23 Nisan 1920’de Ankara’da TBMM açılmıştır. Bu Meclis’te yer alan milletvekillerinin bir kısmı önceden Meclis-i Mebussan’da yer almış kişilerdir. Ancak Meclis’in büyük kısmını yeni seçilen kişiler oluşturmuştur. İlk Meclis’te partiler yoktur, bunlar yerine gruplar vardır. Bu gruplar arasında bir Hükümet kurulmuş ve bu yeni siyasi yapı, Temsil Heyeti’nin yetkilerini devralmıştır⁹². Bu gelişmeler, aşamalı olarak Türkiye’de yeni bir partinin yani CHF’nin kuruluş sürecini göstermektedir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclis görüşmeleri sonrasında bir karar almış, Yenigün, Öğüt, Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri başta olmak üzere basına verdiği demeçlerde yeni bir fırka kurulacağını ve isminin “Halk Fırkası” olacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca ülke gezilerinde uğradığı Eskişehir, İzmir, Balıkesir ve İzmit’te halka hitap ederken yeni bir parti konusu üzerinde özellikle durmuştur. Bu arada, Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır⁹³. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Dokuz Umde Beyannamesi (Seçim Hakkında Beyanname) yayınlanmıştır⁹⁴. Burada yeni bir partide olması gereken nitelikler sıralanmıştır. Dokuz Umde, aynı zamanda CHF’nin 1931’deki kurultayında kapsamlı bir parti programı kabul edilinceye kadar kısmen de olsa bir program işlevi görmüştür⁹⁵.

Kurulması planlanan yeni fırka isminden de anlaşılacağı üzere, eski rejim karşıtıdır ve Türkiye’de bulunan tüm halkı kapsamıştır. Böylelikle sosyal sınıf farkı olmadan halkı yönetime katma isteği ile 1923’te kurulan bu siyasi hareket HF olarak isimlendirilmiştir⁹⁶. Fırkanın kuruluş programında, devlet sınırları içinde yer alan herkesin eşit haklara sahip olduğu ve hiçbir cemaat, aile, kurum ile sınıfın imtiyaz hakkının olmadığı ve halkın hizmetleri için çalışılacağı belirtilmiştir⁹⁷. Aşağıda da ifade edileceği üzere kuruluş nizamnamesini İçişleri Bakanlığına veren fırkanın, siyasal süreci başlamış oluyordu.

23 Haziran 1923’te yapılan milletvekilleri seçimleri sonrasında TBMM’de çoğunluğu oluşturan grubun aldığı karar neticesinde, 9 Eylül 1923’te HF kurulmuştur⁹⁸. Bu tarihte İçişleri Bakanlığınca kabul edilen dilekçe ile Mustafa Kemal Paşa HF Genel

⁹² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 352.

⁹³ Ekici, 2019, s. 349.

⁹⁴ Nizam Özen, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1996, s. 71.

⁹⁵ Çağdaş Görücü, “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 2017, s. 1345.

⁹⁶ Ahmad, 2006, s. 115.

⁹⁷ Çavdar, 2013, s. 255.

⁹⁸ Ekici, 2017, s. 350.

Başkanı ve Recep Peker de bu fırkanın Genel Sekreteri olarak belirlenmiştir⁹⁹. HF'nin kuruluşuyla birlikte, Türkiye'de Tek Parti Dönemi başlamıştır. Arada çok partili hayata geçiş denemeleri olsa da, Tek Parti Dönemi 1946 yılına kadar devam etmiştir¹⁰⁰.

9 Eylül 1923'te kurulan HF tarafından, partinin ilk tüzüğü yayınlanmış ve bu tüzük, yeni bir kongre yapılana kadar yürürlükte kalmıştır¹⁰¹. Bu tarihlerde Ali Fethi Bey Başbakan ve Rauf Bey de Başbakan yardımcısı olmuştur¹⁰². Parti kurulduktan sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve ülkenin rejimi belirlenmiştir. Bu süreçte TBMM, Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Paşa tarafından görevlendirilen Ali Fethi Bey (Okyar), Hükümeti kurmuştur. Bu Hükümet'te Dışişleri Bakanı Edirne Milletvekili İsmet Paşa, Din İşleri Bakanı Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi iken; Milli Savunma Bakanı Karasi Milletvekili Kasım Paşa'dır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanı Adana Milletvekili Safa Bey, İktisat Vekilli İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, Sağlık Bakanı Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey, Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey ve Adliye Bakanı da İzmir Milletvekili Seyit Bey, Bayındırlık Bakanı Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey ve son olarak da Erkânıharbiye-i Umumiye Bakanı İstanbul Milletvekili Fevzi Paşa olmuştur¹⁰³.

Ali Fethi Bey tarafından kurulan ve üyeleri yukarıda sıralanan Hükümet'in ilk icraatı, Lozan Antlaşması'nı onaylamak olmuştur. Bu arada yeni Hükümet'in aldığı kararlar neticesinde İstanbul yerine Türkiye'nin başkenti Ankara olmuştur¹⁰⁴. Böylece yeni parti kurulduktan sonra hem ülkenin rejimi belirlenmiş hem de Lozan Antlaşması TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

TBMM'de bulunan HF milletvekilleri arasında zamanla anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Özellikle milletvekilleri arasında Birinci Grup ve İkinci Grup olarak ayrışmalar başlamıştır¹⁰⁵. Mustafa Kemal Paşa Birinci Grup'ta yer almış ve inkılapçılığı savunarak modernleşme ve çağa ayak uydurulması görüşünü benimsemiştir. Adı geçen

⁹⁹ Caner Erdoğan, "Tek Parti Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetiminin Çözümlemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 2017, s. 368.

¹⁰⁰ Bilal Tunç ve Enis Şahin, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2015, s. 35.

¹⁰¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 57.

¹⁰² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, cilt: 3, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 141.

¹⁰³ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Görüşmeleri*, (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Cilt:1; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)*, cilt:1, (14. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 274.

¹⁰⁴ Lewis, 1993, s. 260.

¹⁰⁵ Tekin Demiraslan ve Bengül Salman Polat, "1923 Seçimleri ve Basın", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2014, s. 143.

İkinci Grup ise, ihtilal hukukunun üstün olduğu görüşünü savunmuştur. Zamanla bu iki düşünce biçimi felsefi tartışmalara yol açmıştır. Böylece Milli Mücadele Dönemi'nde ülkeyi korumak için bir arada olan ve aynı bakış açısına sahip kişilerin, ülkenin yönetim biçimi ve rejimi konusunda aynı fikirde olmadıkları görülmüştür¹⁰⁶. Her ne kadar TBMM'de HF dışında başka siyasi bir parti olmasa da; farklı düşüncelere sahip grupların bulunmasının demokrasi açısından olumlu bir durum olduğu düşünülmektedir.

CHP'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa ve partinin genel başkanı olarak seçilen İsmet Paşa, Cumhuriyet'in ilanından rahatsız olan ve bunu sürekli dile getiren kişiler üzerinde baskı unsuru oluşturmıştır. Bu süreçteki tartışma konuları ise Yunanistan ile mübadele sorunu ve yolsuzluklar üzerine şiddetlenmiştir. Fırka tamamen bölünmüş hatta muhalefet artınca seçim kararı alınmış ve yapılan oylama neticesinde İsmet Paşa seçimi kazanarak güvenoyu almıştır. Netice itibarıyla Hüseyin Rauf Bey ve 32 milletvekili fırkadan ayrılmıştır¹⁰⁷. Özellikle birbirine zıt olan iki grubun rekabeti sonucu, fırka isminin değişmesine de neden olmuş ve 10 Kasım 1924'te alınan karar neticesinde fırkanın yeni adı CHF olmuştur¹⁰⁸.

CHF iktidarı dönemindeki sıkıntılı süreçler, zamanla artarak devam etmiş ve bazı olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan biri de doğuda patlak veren Şeyh Sait Ayaklanmasıdır. 12-13 Şubat 1925 tarihli olay Bingöl merkezde ortaya çıkmış ve bu süreçte Ali Fethi Bey, Başbakan'dır. İsyanın bir türlü bastırılmaması fırka genelinde ayrışmalar doğurmuş ve muhaliflerden Recep Bey (Peker) kabinenin İçişleri Bakanlığından istifa etmiştir¹⁰⁹. Bu olaydan sonra kabine kendini feshetmiş ve İsmet Paşa tarafından yeni bir kabine kurulmuştur. Yaşanan gelişmeler akabinde Takrir-i Sükûn Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunları yürürlüğe konulmuş, isyan bastırılarak suçlu görülen kişiler idam edilmiştir¹¹⁰.

CHF iktidarındaki sıkıntılı süreç, 1927'ye kadar devam etmiştir. Ayrıca Tek Parti Dönemi'nde CHF tarafından alınan kararlar neticesinde halk tarafında muhalif gruplar da oluşmuştur. Yeni yönetim şekli olan cumhuriyetin benimsenmesi, Saltanatın ve Halifeliğin Kaldırılması gibi gelişmelerin sonrasında çıkarılan Kılık Kıyafet Kanunu ve Medeni Kanun gibi reform hareketleri takip etmiş fakat bazı milletvekilleri başta olmak üzere halktan bazı kesimlerde yaşanan gelişmelere karşı çıkmıştır. Özellikle Mustafa

¹⁰⁶ Ekici, 2017, s. 355.

¹⁰⁷ Zürcher, 2000, s. 245.

¹⁰⁸ Özen, 1996, s. 73.

¹⁰⁹ Aydemir, 2012, s. 298-300.

¹¹⁰ Zürcher, 2000, s. 249-251.

Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen İzmir Suikastı girişimi, İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn kararları ise ülke yönetiminde otoriter rejimin yaşanmasına neden olmuştur¹¹¹. Daha sonraki süreçte CHF, 1935'te yapılan Büyük Kurultay sonucu "*Cumhuriyet Halk Partisi*" adını almıştır.

1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Yukarıda izah olunduğu üzere, TBMM'de yer alan Milletvekilleri arasında fikir ayrılıkları olması dolayısıyla farklı gruplar oluşmuştur¹¹². Birinci ve İkinci Gruplar arasında çözülemeyen sorunlar olmuş ve bu sorunlar, Meclis görüşmelerine de yansımıştır¹¹³. Bu fikir ayrılıkları, özellikle Lozan Barış Antlaşması'nda alınan kararlar yüzünden çıkmış ve bu konuda İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır¹¹⁴. Ayrıca İsmet Paşa Hükümeti döneminde Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel yükselişi bazı arkadaşlarının tepkisine neden olmuştur¹¹⁵. Bundan dolayı da ülkenin kurtuluşu için birlikte hareket eden liderler Meclis'te alınan kararlar ve ülkeyi yönetme biçimi konusunda aralarında görüş birliği sağlayamamışlardır¹¹⁶. Bu da, doğal olarak Milli Mücadele Dönemi kahramanları arasında birtakım sorun ve anlaşmazlıkları doğurmuştur.

Rauf Bey'in arkadaş çevresi, kendisinde liderlik potansiyelinin olduğunu ve İsmet Paşa'ya karşı direnebileceğini belirtmiştir. Bu arada İstanbul'daki gazeteler arasında yer alan Vatan ve Tevhid-i Efkâr, yazılarıyla Rauf Bey'e destek verdiklerinden mevcut cumhuriyet sisteminin tartışılmasına neden olmuşlardır. Bu süreçte yaşanan olaylar sonrasında Halife Abdülmecit Efendi'yi ziyarette bulunan Rauf Bey, Başbakan İsmet Paşa tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir¹¹⁷. İşte TCF'nin doğuşu da bu tartışmalar sırasında gündeme gelmiştir. Liderler olarak bilinen ve Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın silah arkadaşları Rauf Bey, Kazım Bey, Refet Bey ve Ali Fuat Bey HF'den istifa ederek yeni bir parti kurma sürecine girmişlerdir¹¹⁸.

¹¹¹ Ekici, 2017, s. 355-356; Özen, 1996, s. 73.

¹¹² Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 19.

¹¹³ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatırlar Büyük Zaferden Lozan'a*, (cilt:1), Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 345.

¹¹⁴ Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 2012, s. 73.

¹¹⁵ Lewis, 1993, s. 265.

¹¹⁶ Selim Osrak, Kazım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndaki Faaliyetleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gaziantep 2016, s. 67.

¹¹⁷ Aydemir, 2012, s. 284.

¹¹⁸ Evren Altınkaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: Tpcf ve Scf", *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 2012, s. 2.

TBMM çatısı altındaki istifalar durulmamış ve devam eden süreç itibarıyla yukarıda isimleri verilen kişiler dışında, HF Milletvekillerinden de bazı isimler farklı günlerde olmak üzere istifalarını vermiştir. Bunlar; 12 Kasım'da Muhtar Bey (Trabzon), Bekir Sami Bey (Tokat), Hoca Arif (Erzurum), 13 Kasım'da Ali Fuat Paşa (Ankara), Cazım (Erzurum), 15 Kasım'da Arif Bey (Eskişehir), Kâmil Hoca (Afyonkarahisar), Münir Hüsrev (Erzurum), Şükrü Bey (İzmit), Besim Bey (Mersin), İhsan Bey (Ergani). Akabinde 19 Kasım'da ise Ömer Lütfi Bey (Kars), Rahmi Bey (Trabzon), 23 Kasım'da Halil Bey (Ertuğrul), Necip Bey, Abdülgani Bey (Mardin), Osman Nuri Bey, Necati Bey (Bursa), Ömer Şevki Bey (Sivas), HF'den istifa ederek ayrılmışlardır¹¹⁹. Söz konusu istifalar, HF içerisindeki fikri anlaşmazlık ve sorunların ne derecede arttığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Meclis'te verilen kararlar, yeni bir oluşumun da habercisi olmuştur. Bu istifalarla muhalif kesim, kurulacak yeni bir fırkanın sinyallerini vermiş ve verilen dilekçe sonrası 17 Kasım 1924'te TCF kurulmuştur¹²⁰. Kurulan fırkanın yönetim kadrosu ise şu şekildedir: Reis: Kazım Karabekir, Reis-i Saniler: Rauf Bey ve Doktor Adnan Bey iken fırkanın Katib-i Umumi: Ali Fuat Bey ve Merkezi Azaların bazıları ise; İsmail Bey, Ahmet Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Ahmet Muhtar şeklinde yer almıştır¹²¹. Böylece Türk siyasal yaşamının ilk muhalefet partilerinden birisi daha kurulmuş ve faaliyet göstermeye başlamış oluyordu.

TCF, adından ve beyan ettiği sözler bakımından cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Bilhassa tek dereceli olarak yapılan seçimi, özgürlüğü, liberal ve yapılacak olan yeni anayasa sayesinde halkın kararı ile değişeceğini belirtmiştir. Bağımsız mahkemeler, hâkim güvencesi, memurların siyasi fırkalara mensup olamayacağını, idari mahkemelerin açılacağını, Cumhurbaşkanı seçilecek kişinin kendi fırkasıyla bağının kalmayacağını savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte hem HF'nin Reisi hem de Cumhurbaşkanı konumunda yer almıştır. TCF üyeleri ise Paşa'nın mevcut durumda Cumhurbaşkanı olarak görülmesi, fırka üzerinde bir mevkiinin olduğu ve fırka lideri olarak kendisi ile karşılaşmamak istemiştir¹²².

¹¹⁹ Nurdan Seda Ülker, *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2012, s. 21.

¹²⁰ Altınkaş, 2012, s. 2.

¹²¹ Habib Kocaman ve Mustafa Ceylan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, *Yasama Dergisi*, 34, 2016, s. 13

¹²² Selim Gürlevik, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2009, s. 59.

Dönem itibarıyla iktidarda CHF, karşısına çıkan bu yeni muhalefet fırkasını İttihat ve Terakki yanlısı olarak belirtmiş ve kamuoyunda bu yeni fırkaya tepki gösterilmesini sağlamıştır. Bunları çok ciddiye almayan TCF ise, bu süreçte yasal kuruluşunu tamamlamış ve siyasal faaliyetlerini aktif bir biçimde yürütmeye başlatmıştır. Muhalif Fırka üyeleri, alınan karar gereği Meclis'e önerilen Sıkıyönetim Kanunu'na karşı ret oyu kullanmışlardır¹²³. Bu durum, yeni fırkanın bazı konularda HF ile aynı fikirde olmadığı ve iktidar partisine karşı sert muhalefet yürüteceğinin de ilk işareti olarak görülmüştür.

İki parti arasında sert tartışmaların yaşandığı sırada HF, yaşanan gelişmelere karşı bu süreçte sert bir tartışma ortamı yerine, ılımlı ve yatıştırıcı bir politika izlemek üzere kabine değişikliğine yönelmiş ve dolayısıyla İsmet Paşa Kabinesi istifasını sunmuştur¹²⁴. 21 Kasım itibarıyla daha sakin bir politika izleyen Ali Fethi Bey tarafından kurulmuş olan yeni Hükümet, hem HF hem de TCF milletvekillerinden güvenoyu almış ve kabineyi oluşturmuştur. Bu süreçte dikkat çeken gelişme ise oluşturulan yeni kabine akabinde HF milletvekillerinin istifaları son bulmuştur¹²⁵.

TCF, kurulduktan sonra seçmen kazanmak ve halka ulaşılabilmek için herhangi bir yayın organı kurmamıştır, ancak fırkaya ait olmayan dönemin bazı gazeteleri tarafından desteklenmiştir. TCF destekli bazı İstanbul gazeteleri arasında İstiklal, Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr ve Vatan yer almaktadır. Bu gazeteler, yazılarıyla HF'ye karşı bir muhalif hareketin doğmasına neden olmuştur¹²⁶.

1924'te kurulan TCF, ülke genelinde kendi şubelerini açmaya çalışmış ve zorlamalara rağmen birçok ilde teşkilatlarını kurmuştur¹²⁷. Bu süreçte olumsuz gelişmeler yaşanmamış ve şubeler yoğun ilgi görmüştür. 17 Kasım 1924'te Ankara'da açılan genel merkez başta olmak üzere açılan bazı şubeler ise şöyledir: Urfa, Sivas, Eskişehir, Erzurum, Siverek akabinde ise Trabzon, Ordu, İzmir, Afyon, Amasya, Samsun, Sinop, Maraş'tır. Bu fırkanın taşra kazalarında bulunan Of ve Suruç şubeleri de açılmıştır. Ayrıca ülke genelinde en çok bölgesi ve milletvekili bulunan İstanbul'daki şubeler ise şu şekildedir: Arapcami, Alibeyköy, Bakırköy, Beykoz, Samatya, Eminönü, Suadiye,

¹²³ Seda Sarı, Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923-1938), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya 2011, s. 38.

¹²⁴ Ahmad, 2012, s. 75.

¹²⁵ Zürcher, 2000, s. 246.

¹²⁶ Sarı, 2011, s. 38-39.

¹²⁷ Ersin Müezzinoğlu, "Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Journal of Universal History Studies*, 1(1), 2018, s. 65.

Arnavutköy, Rami, Şile ve Erenköy'dür¹²⁸. Bu şekilde teşkilatlarını kurarak aktif hale gelmeye çalışan TCF, HF karşısında önemli bir güç haline gelmekteydi.

TCF'nin teşkilatlarını oluşturmaya çalıştığı süreçte Aralık 1924 Ara Seçimlerinde HF, istediği şekilde oy alamamıştır. Bilhassa adı geçen seçimin akabinde 13 milletvekilliği boş kaldığından yeni milletvekilleri için ara seçimlerinin yapılması oylama yapılmasına karar verilmiştir. Ancak TCF, siyasal açıdan tam örgütlenemediği için seçimlerde fırka olarak yer almayarak HF milletvekillerine karşı ara seçimlerde bağımsız adayları desteklemiştir¹²⁹. Böylece HF'den TCF'ye karşı bir soğukluk oluşmuş ve her iki fırka arasındaki anlaşmazlıklar giderek artmıştır.

Seçim sonuçlarına göre bağımsız adayların ülke genelinde farklı illerde aldığı yüksek oylar, halkın HF iktidarından pek memnun olmadığını göstermiştir. TCF Milletvekillerinin verdiği demeçlerde her ne kadar iktidarlık için uğraşılmadığı açıklansa da HF'ye karşı çok ciddi bir fırka haline gelebileceklerini göstermiştir. Ancak bu yeni parti, Türk siyasal yaşamında pek fazla etkinlik gösterememiştir.

TCF'nin kısa süren siyasetinde 13 Şubat 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanı'ndan sorumlu tutulmuştur¹³⁰. Bu nedenle Hüseyin Rauf Bey'in kuruluşunda etkili olduğu ve Türkiye'nin ilk muhalefet fırkası olarak bilinen TCF, 3 Haziran 1925 tarihli İstiklal Mahkemeleri kararı gereği kapatılmıştır¹³¹. Her ne kadar bu fırka, Türk siyasal yaşamında çok fazla varlık gösterememiş olsa da; Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk muhalefet partisi olarak tarihteki yerini almıştır.

1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

HF iktidarı karşısında muhalefet tarafından kurulan TCF'nin varlığı kısa sürmüş ve fırka kapatılmıştır. Çok partili hayata geçiş denemeleri kapsamında açılan ikinci parti ise 1930'da Ali Fethi Bey tarafından kurulabilmiştir¹³². Yeni parti kurulmadan önce tek partili yönetimin sıkıntılı süreci kendini 1929'dan itibaren göstermiştir¹³³. Özellikle bu

¹²⁸ Özgür Güvercin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bolu 2007, s.46.

¹²⁹ Sarı, 2011, s. 43.

¹³⁰ Altınkaş, 2012, s. 6.

¹³¹ Zürcher, 2000, s. 249-251.

¹³² Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980, s. 377-400; Ali Kıpçak, Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Cumhuriyet ve Son Posta Gazetelerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası Ağustos 1930- Ocak 1931, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van 2020, s. 1.

¹³³ Ayşe Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 2011, s. 2.

yıldan itibaren başlayan ve tüm dünyayı kasıp kavuran Ekonomik Buhran diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de zor şartlar altında bırakmıştır¹³⁴. ABD merkezli patlak veren bu kriz, ülkede bulunan bazı kesimlerin mutsuzluğunu arttırmış, bu konuda diretilen siyaset ise daha çok tepki almıştır¹³⁵. Bilhassa artan sorunlar, HF'ye karşı hoşnutsuzluğu ortaya çıkarmıştır¹³⁶. Netice itibarıyla, bu sıkıntılı süreç yeni bir partinin kuruluşunu zorunlu hale getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1929'dan itibaren ülke genelinde ortaya çıkan siyasi ekonomik sorunlara karşı çareler aranmaya başlamıştır. Buna siyasal çözüm olarak Cumhuriyet rejimine uygun yeni bir fırkanın kurulması kanaatine varılmıştır. Artan muhalefet ve ülkede bulunan hoşnutsuzluğun giderilmesi için bilhassa kurulan ikinci fırkada güvenilir kişilerin yer alması istenmiştir. Böylece hem Hükümet'in hem de CHF'nin denetlenmesi amaçlanmıştır¹³⁷. Devam eden süreçte CHF'ye muhalif olan kesimler, siyasi çare arayışı içinde olmuş ve başta ekonomi politikası olmak üzere Hükümeti her konuda sert bir şekilde eleştirmiştir¹³⁸.

Ülke genelinde yaşanan problemlere çare arayışları içinde olan hem Cumhurbaşkanı hem de HF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa, dönemin Başbakanı İsmet Paşa'yı yanına çağırarak konu hakkında karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuştur. İki lider tarafından yapılan görüşme neticesinde onay alınmış ve yeni bir fırkanın kurulması için Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'i yanına çağırmıştır¹³⁹. Buluşma Yalova'ya bağlı Termal'de yapılmış ve Fethi Bey partiyi kurması için Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Yalova'daki görüşme sonrasında Fethi Bey, Kılıç Ali Bey ve Recep Zühtü Bey ile yaptığı görüşmelerde CHF hakkındaki şikâyetlere sebep olmuştur¹⁴⁰. Burada Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'e iktidara karşı kurulacak yeni fırka için en yakın arkadaşlarından üye olunması için çağrıda bulunmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa parti, üyelerinin herhangi bir sorun yaşamayacağını belirtmiş hatta

¹³⁴ Halis Çanakçı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Yarın Gazetesine Yansıması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü*, İstanbul 2008, s. 18.

¹³⁵ Kıpçak, 2020, s. 2.

¹³⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 51.

¹³⁷ Mehmet Yüksel, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Araştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Niğde 2008, s. 22.

¹³⁸ Meşkûre Yılmaz, Serbest Cumhuriyet Fırkası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 1990, s. 18.

¹³⁹ Derviş Kılınçkaya, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15, 2012, s. 11.

¹⁴⁰ Alev Gözcü, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İzmir 2006, s. 20.

kız kardeşi Makbule Hanım'ın da fırkaya üye olacağını açıklamıştır. Anlaşılacağı üzere kurulacak fırka en yakın çevreden oluşmuştur¹⁴¹.

11 Ağustos 1930'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fethi Bey arasında yeni bir görüşme daha yapılmıştır¹⁴². Bu görüşmede açılması planlanan muhalefet fırkası için Fethi Bey, İsmet Paşa ile de bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuştur¹⁴³. Daha sonra partiyi kuran Ali Fethi Bey, 12 Ağustos 1930'da SCF tüzüğünü ve programını İçişleri Bakanlığına teslim etmiştir¹⁴⁴. Tüzüğün içinde daha fazla özgürlük ve halktan alınacak vergilerin azalacağı maddeleri yer almıştır¹⁴⁵. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ikinci muhalefet partisi kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine SCF'ye katılan yakın kişiler arasında; milletvekili ve genel sekreter Nuri Bey (Conker), Talat Bey (Sönmez), Dr. Reşit Bey (Galip), Mehmet Emin Bey (Yurdakul), Tahsin Bey (Uzer) ve Makbule Hanım (Atadan) yer almıştır. Bunun yanında fırkaya kendi istekleri ile katılmış olanlar da şu şekildedir: İstanbul Milletvekili Ali Haydar Bey, Süreyya İlmen Paşa, Bilecik Milletvekili Rasim Bey, Elazığ Milletvekili Nakiyettin Bey, Sinop Milletvekili Refik İsmail Bey, Niğde Milletvekili Ali Galip, Milletvekili Senih Bey ve Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Bey'dir¹⁴⁶.

SCF, kuruluşu akabinde yoğun ilgi ile karşılanmış ve bilhassa halk tarafından fırka üyeliği için şubelere başvuruda bulunulmuştur. Böylelikle muhalif fırka, dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Adı geçen fırka en büyük desteği basın organlarından biri olan Yarın gazetesinden almış ve bu gazetede fırkayı destekleyen yazılar kaleme alınmıştır¹⁴⁷. Bu durum, çok fazla olmasa da yeni partiye olan ilgiyi göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Muhalif fırka SCF'yi desteklemiş olan bazı diğer gazeteler ise, Son Posta, Hizmet, Yeni Asır ve Serbest Cumhuriyet'tir¹⁴⁸. Fırka kurucusu Ali Fethi Bey, fırka

¹⁴¹ Zürcher, 2000, s. 260-261.

¹⁴² Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930, Sayı: 2250, s. 1.

¹⁴³ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930, Sayı: 2251, s. 1.

¹⁴⁴ Şaduman Halıcı, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(59), 2020, s. 434-435.

¹⁴⁵ Lewis, 1993, s. 279.

¹⁴⁶ Ömer Çınar, "Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası Tek Partiden Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 2015, s. 212-213.

¹⁴⁷ Bekir Berat Özipek, *Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1991, s. 50.

¹⁴⁸ Bahattin Demirtaş, "Türk Basınındaki Yansımalar Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Yerel Seçimleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 22(73), 2018, s. 303.

açılışı akabinde ülke gezisine çıkmış ve bu süreçte istenmeyen bazı olaylar yaşanmıştır¹⁴⁹. Buna rağmen teşkilatlanma süreci devam eden fırka, 160 yerde il ve ilçe başkanlıklarını kurmayı başarmıştır. İlk teşkilatlanılan yerlerden birisi de başkanı Adnan Menderes'in seçim bölgesi olan Aydın ili olmuştur¹⁵⁰.

SCF, Teşkilatlanma sürecinde 1930 Belediye Seçimlerine katılmıştır. Milletvekillerinin isteği üzerine Ali Fethi Bey, Paşa'dan izin almış ve fırka olarak seçime katılım sağlanmıştır. Dönemin şartları gereği yapılan seçim tek günde değil, seçim sandıklarının il il ve ilçe ilçe gezdirilerek oy pusulaları toplanması nedeniyle güç şartlar altında tamamlanabilmiştir. Bu da iki fırka tarafından da seçim sonuçlarında haksızlık ve hile tartışmalarını gündeme getirmiştir¹⁵¹. Seçimler dolayısıyla CHF ile SCF arasında kıyasıya bir mücadele olmuştur¹⁵².

Belediye Seçimleri sonucunda ülke genelinde CHF adayları % 70 gibi son derece yüksek oranda oy almıştır¹⁵³. Örneğin İstanbul'da CHF adayları oyların 4/3'ünü almıştır¹⁵⁴. CHF'nin aldığı rey sayısı 35.934 iken; SCF sadece 12.813 oy alabilmiştir¹⁵⁵. Ayrıca CHF İzmir'de de kazanmış ve 5.024 rey SCF'den fazla almıştır¹⁵⁶. Seçimlerin akabinde Adana'da sonuçlara itiraz için halk tarafından 10.000 imza kampanyası düzenlenmiştir¹⁵⁷. İstanbul'da ertesi gün halk, Ali Fethi Bey için Kasımpaşa'da toplanmış ve sevgi gösterisinde bulunarak onun lehine tezahürat yapmıştır¹⁵⁸.

1930 Belediye Seçimlerinin en çok tartışılan ili ise Aydın olmuştur. Seçim öncesinde başlayan yolsuzluk tartışmaları ve CHF ile SCF'nin birbirini suçlaması seçimlerin aksamasına yol açmış ve seçim sonuçları 27 Ekim 1930'da açıklanabilmiştir. İki fırka arasındaki rekabette 502 seçim yerinin 31'ini SCF kazanmıştır. Ayrıca Aydın ili sonuçlarına göre 8 bölgede SCF adayları galip gelmiştir¹⁵⁹.

Ali Fethi Bey, belediye seçimlerine hile, yolsuzluk ve fesatlık karıştırıldığı iddiasıyla İçişleri Bakanlığına müracaat etmiş ve 15 Kasım 1930 tarihli TBMM

¹⁴⁹ Aydın, 2011, s. 3.

¹⁵⁰ Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası" *Orta Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2010, s. 82.

¹⁵¹ Çınar, 2015, s. 224.

¹⁵² Rıfat N. Bali, "Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 167, 1997, s. 283.

¹⁵³ Cumhuriyet, 19 Ekim 1930, Sayı: 2318, s. 1.

¹⁵⁴ Cumhuriyet, 20 Ekim 1930, Sayı: 2319, s. 1.

¹⁵⁵ Milliyet, 20 Ekim 1930, Sayı: 1686, s. 1.

¹⁵⁶ Milliyet, 21 Ekim 1930, Sayı: 1687, s. 1.

¹⁵⁷ Son Posta, 19 Ekim 1930, Sayı: 85, s. 1.

¹⁵⁸ Son Posta, 20 Ekim 1930, Sayı: 86, s. 4.

¹⁵⁹ Aydın, 2011, s. 5.

birleşiminde konuyu gündeme getirmişti¹⁶⁰. Aydın ili başta olmak üzere ülkede yaşanan gerginlikler ve olumsuz hadiseler nedeni ile 16 Kasım'da fırkanın feshi için başvuruda bulunulmuştur¹⁶¹. Böylelikle SCF 100 günlük siyasi hayatından sonra kurucuları tarafından 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır¹⁶². Söz konusu gelişmeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan ilk muhalefet parti denemesinde olduğu gibi ikinci olarak kurulan diğer partiden de istenilen neticenin alınamadığını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

1.3. Tek Parti Dönemi Hükümetleri

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türkiye'de kurulan Hükümetlerin tamamı, CHP Hükümetleridir ve 1923 ile 1938 arasındaki dönemde görev yapmışlardır¹⁶³. Bu dönemdeki Hükümetlerin büyük çoğunluğu İsmet İnönü tarafından kurulmuştur. 1938'den itibaren ise Cumhurbaşkanı olan İnönü'nün belirlemiş olduğu kişiler Hükümetleri oluşturmuşlardır. Bu Hükümetlerin birçoğunda Şükrü Saraçoğlu görev yapmıştır.

1.3.1. I. İsmet Paşa Hükümeti (30.10.1923-06.03.1924)

Tek Parti Dönemi'nin ilk Hükümeti 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Adı geçen Hükümet, Tek Parti Dönemi olan HF'nin ilk Hükümeti olarak bilinmektedir. Bu Hükümet döneminde Cumhurbaşkanı olan kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu Hükümet'te başbakan olan kişi ise İsmet Paşa'dır¹⁶⁴. Aşağıdaki bilgilerden de görülebileceği üzere bu Hükümet'te Şükrü Saraçoğlu yer almamıştır.

Kurulan Hükümet'te İsmet Paşa, Başbakan ve Dış İşleri Bakanı olarak görev almıştır. I. İsmet Paşa Hükümeti'nde Din İşleri ve Vakıflar Bakanı Saruhan Milletvekili olan Mustafa Fevzi Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Bakanı İstanbul Milletvekili Fevzi Çakmak Paşa'dır. Hükümet'in Dâhiliye Vekili Kütahya Milletvekili olan Ahmet Ferit Bey (Tek), Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey'dir. Kabine'nin Milli Savunma Bakanlığını ilk olarak Karesi (Balıkesir) Milletvekili Kazım

¹⁶⁰ Çınar, 2015, s. 225.

¹⁶¹ Aydın, 2011, s. 6.

¹⁶² Ertem, 2010, s. 87.

¹⁶³ Sevda Mutlu, "Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 2013, s. 56.

¹⁶⁴ Ömer Zühtü Altan, "Tek Parti Yönetimi Döneminde (1923-1950) Kurulan Hükümetlerin Programlarında Sosyal Politikaların Yeri", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 1998, s. 487-488.

Bey (Özalp) yapmış, daha sonra da bu göreve Trabzon Milletvekili Hasan Bey (Saka) getirilmiştir. Adliye Bakanı İzmir Milletvekili Seyit Bey iken; Eğitim Bakanı da Adana Milletvekili İsmail Sefa Bey (Özler) üstlenmiştir. Milli Savunma Bakanlığı'nda olduğu gibi Bayındırlık Bakanlığını da iki kişi sırasıyla icra etmiştir. Bunlardan biri Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar Bey (Cilli) iken diğeri ise İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey'dir. Son olarak Hükümet'in Sağlık Bakanlığı görevini İstanbul Milletvekili Refik Bey (Saydam) üstlenmişken; Mübadele İmar ve İskân Bakanlığına İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey (Ural) seçilmiştir¹⁶⁵. Buradan açık bir biçimde görülebileceği üzere, kabine üyelerinden bazıları birtakım nedenlerden dolayı değiştirilmek zorunda kalmıştır.

Hükümet'in kurulması akabinde Başbakanlığa İsmet Paşa gelmiştir. Yeni Hükümet'in göreve başlamasından kısa bir süre sonra Halifeliğin Kaldırılması mevzuğu gündeme gelmiştir¹⁶⁶. Bu süreçte yaşanan bazı olaylar, bu gelişmeye sebep teşkil etmiştir. Bu olaylardan ilki, muhafazakâr bazı milletvekillerinin halifeyi ziyaret ederek onun halife olarak seçileceğini ve kendisine devlet başkanlığı yetkisinin verileceğini söylemelerdir. İkinci olarak da İstanbul basınından Vatan, Tanin ve Tasviri Efkâr gazeteleriyle Kazım Karabekir Paşa tarafından bu görüşlerin desteklenmesi olmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere CHF Milletvekilleri arasında muhalif kesimler oluşmuştur. Özellikle 1924 Anayasası tartışmaları sırasında bu kişilerin düşünceleri ortaya çıkmıştır. Bilhassa CHF'den istifa edenler de TCF'yi kurmuştur. Böylelikle altı buçuk ay gibi kısa ömürlü olan bu muhalif fırka beyannamesini ve programını da sunmuştur. Adı geçen fırka, özellikle Liberal Demokrasiyi savunmuştur. TCF, iktidar fırka olan CHF'yi birçok konuda eleştirmiştir. Yaşanan gelişmeler akabinde İsmet Paşa, Başbakanlıktan istifa etmiş ve mevcut kabinenin görev süresi böylelikle son bulmuştur¹⁶⁷. Bu durum, ilk hükümetin çok fazla etkin olamadığını ve varlık gösterememiş olduğunu göstermektedir.

¹⁶⁵ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 82.

¹⁶⁶ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 2002, s. 22.

¹⁶⁷ Mehtap UÇAN, İsmet İnönü'nün Siyasi Hayatı (1922-1960), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2014, s. 40-42.

1.3.2. II. İsmet Paşa Hükümeti (06.03.1924-22.11.1924)

Tek Parti Dönemi'nin II. Hükümeti, 6 Mart 1924'te İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. İsmet Paşa, bu Hükümet'te ayrıca Dışişleri Bakanlığı görevini de üstüne almıştır. CHF iktidarında İsmet Paşa tarafından ikinci defa kurulan Hükümettir¹⁶⁸. Aşağıda da görülebileceği üzere bu Hükümet içerisinde de Şükrü Saraçoğlu herhangi bir görev almamıştır.

Kurulan II. İsmet Paşa Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanı Balıkesir Milletvekili Kazım Paşa, Dâhiliye Bakanı İstanbul Milletvekili olan Ferit Beydir. Maliye Bakanı Çankırı Milletvekili Abdülhalik Bey iken Ticaret Bakanlığını Trabzon Milletvekili Hasan Bey yapmıştır. Ziraat Bakanlığını Zekai Bey üstlenirken; Adliye Bakanlığı görevini İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey, Sağlık Bakanlığı'nı İstanbul Milletvekili Dr. Refik Bey, Bayındırlık Bakanlığını ise Süleyman Sırrı Bey icra etmiştir. Son olarak Milli Eğitim Bakanlığı görevini İzmir Milletvekili Vasıf Bey (Çınar), İmar, İskân Bakanlığını ise Saruhan Milletvekili Celal Bey (Bayar) yapmıştır¹⁶⁹.

II. İsmet Paşa Hükümet'i sadece dokuz ay görevde kalmıştır. Bu dönemde Meclis içerisinde partiler arasında ciddi gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Meclis içindeki iki zıt görüşlü grubun tartışmalarından dolayı HF milletvekillerinin istifaları ile süreç devam etmiştir. Muhalif fırka olan TCF bu dönemde iktidar fırkayı her konuda eleştirmiştir. Ayrıca yolsuzluklar konusunda sert tartışmalar yaşanmıştır. Kazım Karabekir'de bu süreçte askerlik görevinden istifa etmiş ve Meclis'te TCF'ye katılmıştır¹⁷⁰. Yani İsmet Paşa tarafından kurulan II. Hükümet'in ciddi sorunlar yaşamasında ve bunları bir türlü atlatamamasında TCF'nin çok ciddi bir etkisi olmuştur.

HF, bu sıkıntılı dönemde yapılan sert eleştirilerden etkilenmiştir. Bu durumdan dolayı Hükümet de yıpranmıştır. Bahsi geçen suçlamalar Kabine'nin yenilenmesine zemin hazırlamıştır. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa da, devam eden süreçte başta bulunan Kabine'nin başarısız olduğunu ve bu duruma bir çare bulunmasını istemiştir. Bu arada Başbakanlığı süren İsmet Paşa ve Kabinesi güvenoyu için seçim kararı almış, ancak Meclis'te yeterli oyu alamamış ve kabine görev alamamıştır¹⁷¹. Bunun üzerine yeni kabine Ali Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Bilhassa Fethi Bey'in daha ılımlı bir

¹⁶⁸ Aydemir, 2012, s. 300.

¹⁶⁹ Aydemir, 2011, s. 163.

¹⁷⁰ Tuncay, 1981, s. 100; Ali Ulvi Özdemir, "Kazım Karabekir'in Muhalefete Geçiş ve Bu Süreçte Devlet Tarafından İzlenmesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 2019, s. 146.

¹⁷¹ Aydemir, 2012, s. 295.

yapıya sahip olduğu ve CHF'nin içindeki sorunların böylece çözüleceği düşünülmüştür¹⁷².

1.3.3. Ali Fethi Bey Hükümeti (22.11.1924-03.03.1925)

Tek Parti Dönemi'nin III. Hükümeti, 22 Kasım 1924'te Ali Fethi Bey tarafından kurulmuştur. TBMM'de yapılan oylamada yetersiz güvenoyu alması neticesinde istifa eden İsmet Paşa Kabinesi yerine Ali Fethi Bey, Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ali Fethi Bey, bu Hükümet'te Başbakan ve ayrıca Milli Savunma Bakanı olarak yer almıştır¹⁷³. Şükrü Saraçoğlu, ilk defa bakan olarak bu Hükümet'te görev almıştır. Böylece Saraçoğlu'nun bakanlık kariyeri başlamış oluyordu.

Fethi Okyar Hükümeti'nin Adliye Bakanı İzmir Milletvekili olan Mahmut Esat Bey, Dışişleri Bakanı Menteşe Milletvekili Şükrü Bey (Kaya), Maliye Bakanı Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey (Renda) iken Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Bey'dir. Ziraat Bakanlığını görevini Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey icra ederken Ticaret Bakanlığını Gaziantep Milletvekili Ali Bey (Cenani), Bahriye Bakanlığını ise Cebelitarık Milletvekili İhsan Bey (Eryavuz) yapmıştır. Son olarak Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Mazhar Bey (Germen), Bayındırlık Bakanı Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey (Pirinçcioğlu) iken Dâhiliye Bakanı Kütahya Milletvekili Recep Bey (Peker), Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığını ise Tekirdağ Milletvekili Mehmet Cemil Bey (Uybadın) yerine getirmiştir¹⁷⁴. Görüldüğü üzere, Ali Fethi Bey tarafından kurulan bu yeni Hükümet'te Şükrü Saraçoğlu, Milli Eğitim Bakanı olarak yer almıştır.

Ali Fethi Bey tarafından kurulan Hükümet döneminde çıkan Şeyh Said İsyanı kabineyi zor durumda bırakmış ve Ali Fethi Bey istifa etmek zorunda kalmıştır¹⁷⁵. TBMM toplantısı sırasında Hükümet'in güneydoğu politikası tartışılmış, netice itibarıyla Hükümet'in bu olaya karşı yumuşak ve etkisiz kaldığı belirtilmiştir. Hükümet ise aksine küçük ve gereksiz bir ayaklanma olmasından dolayı büyütülmemesi gerektiğini savunmuştur¹⁷⁶, ancak bu ayaklanma gittikçe büyümüş ve silahlı bir hal almıştır. Bu arada Şubat 1925'te HF'nin kapatılma konusu ve fırka üyelerinin azledilme ihtimali,

¹⁷² Uçan, 2014, s. 42.

¹⁷³ Aydemir, 2012, s. 295.

¹⁷⁴ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 96.

¹⁷⁵ Nurgün Koç, "Şeyh Said Ayaklanması", *Turkish Studies*, 8(2), 2013, s. 159.

¹⁷⁶ Çavdar, 2013, s. 277.

Hükümet'in bu şekilde devam edemeyeceğini göstermiştir¹⁷⁷. Bu nedenle Hükümet'e için yeniden bir güven oylaması yapılmış ve Hükümet, 60 evet oyuna karşı 94 hayır oyu alarak güven oyu almayı başaramamıştır. Bu nedenle Ali Fethi Bey, Kabinesi, Cumhurbaşkanı Mustafa Paşa'ya istifasını sunmuş ve görevden ayrılmıştır. Akabinde ise İsmet Paşa Kabinesi tekrar başa gelmiştir¹⁷⁸. Böylece iki defa üst üste Hükümet kurmuş olan İsmet Paşa, yeniden kabineyi kurması için görevlendirilmiş olunuyordu.

1.3.4. III. İsmet Paşa Hükümeti (03.03.1925-01.11.1927)

Tek Parti Dönemi'nin IV. Hükümeti 3 Mart 1925'te İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Esasında ülkede yaşanan sorunlar ve Şeyh Said İsyanı, kabine değişikliğini zorunlu kılmıştır. Bilhassa İsmet Paşa bu Hükümet'te Malatya Milletvekili olarak Başbakan ve ayrıca Dışişleri Bakanı görevlerini üstlenmiştir¹⁷⁹. Böylece kabineyi İsmet Paşa üçüncü kez kurmuş oluyordu¹⁸⁰. Ali Fethi Bey Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmış olan Şükrü Saraçoğlu, İsmet Paşa tarafından kurulan bu hükümette görev almamıştır.

İsmet Paşa'nın kurmuş olduğu Hükümet'te İçişleri Bakanlığı görevini sırayla Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey ve Milletvekili Milletvekili Recep Bey (Peker) icra ederken; Adliye Bakanı İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, Maliye Bakanı Trabzon Milletvekili Hasan Bey, Ticaret Bakanı ise Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey şeklinde oluşmuştur. Bahriye Bakanı İhsan Bey, Milli Eğitim Bakanı İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Ziraat Bakanı Saruhan Milletvekili Sabri Beydir¹⁸¹. Dışişleri Bakanı İzmir Milletvekili Tefik Rüşti Bey (Aras), Bayındırlık Bakanlığını sırasıyla İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey ve İstanbul Milletvekili Behiç Bey (Erkin) yapmıştır. Son olarak Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı İstanbul Milletvekili Recep Bey (Peker) şeklinde oluşmuştur¹⁸².

İsmet Paşa Kabinesi kuruluşunu tamamladıktan sonra ani bir kararla Takriri Sükûn Yasası çıkarılmıştır¹⁸³. Bu kanunla Hükümet iki yıl boyunca olağanüstü yetkilere

¹⁷⁷ Lewis, 1993, s.265; Ahmad, 2006, s.118.

¹⁷⁸ Çavdar, 2013, s. 277.

¹⁷⁹ Aydemir, 2012, s. 298-299.

¹⁸⁰ Bahattin Demirtaş, Türk Siyasi Hayatında Cumhurbaşkanı- Hükümet İlişkileri 1920-1960, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s. 37.

¹⁸¹ Aydemir, 2012, s. 300.

¹⁸² Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 120.

¹⁸³ Ercüment Sarıay, "Takrîr-i Sükûn Kanunu'na Dair Bazı Düşünceler", *Mütefekkir Dergisi*, 2(4), 2015, s.393.

sahip olmuştur¹⁸⁴. Devam eden isyan ise Hükümet'te Başbakanlık görevini yapan İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa (Çakmak) yönetiminde müdahaleler olmuştur¹⁸⁵. Bu olaylardan sonra TCF'nin kapatılma süreci hızlanmıştır. Bu bağlamda, Şeyh Sait İsyanı'nda TCF de suçlu bulunmuş ve Ağustos 1925'te tüm siyasi faaliyetlerine son verilmiştir¹⁸⁶. Mustafa Kemal Paşa böyle bir süreçte yurt gezisine çıkmıştır¹⁸⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast de bu gezi sırasında planlanmıştır. 1926'da Mustafa Paşa'ya karşı düzenlenen İzmir Suikastı girişimi ile bağlantısı olan altı TCF Milletvekili idam edilmiş, Adnan Bey ve Rauf Bey ise hapis cezası almış ancak Kazım ve Ali Fuat Paşalar serbest bırakılmıştır. Daha sonra 1927'da oluşturulan III. Dönem TBMM'sinde CHF'den 316 milletvekili yer almıştır¹⁸⁸.

1.3.5. IV. İsmet Paşa Hükümeti (01.11.1927-27.09.1930)

Tek Parti Dönemi'nin V. Hükümeti, 1 Kasım 1927'de İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından Hükümet kurma yetkisi alan İsmet Paşa, böylelikle Cumhuriyet döneminin V. Hükümeti'ni kurmuştur. İktisat Bakanlığı da bu dönemde kurulmuştur¹⁸⁹. IV. Hükümet'te yer almayan Şükrü Saraçoğlu, bu kabinede Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır.

Kurulan V. Hükümet'te Adliye Bakanı İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, İçişleri Bakanı Muğla Milletvekili Şükrü Bey (Kaya), Dışişleri Bakanlığı'nda İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey (Aras) yer almışken Maliye Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Bey, Ziraat ve Ticaret Bakanlığına İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi Bey (Köken) atanmıştır. Eğitim Bakanlığını sırasıyla İzmir Milletvekili Mustafa Necati (Uğural), İzmir Milletvekili Hüseyin Vasıf Bey (Çınar) ve Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü Bey (Taray) yapmışken, Bayındırlık Bakanlığını ise önce İstanbul Milletvekili Behiç Bey (Erkin), daha sonra ise Kütahya Milletvekili Mehmet Recep Bey (Peker) üstlenmiştir. Aynı şekilde İktisat Bakanlığı görevini sırasıyla İzmir Milletvekili Hüseyin Rahmi Bey

¹⁸⁴ Ahmad, 2012, s. 75.

¹⁸⁵ Demirtaş, 2011, s. 37-38.

¹⁸⁶ Akşin, 1997, s. 61.

¹⁸⁷ Kemal Arı, "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşılıdığına Dair Bir Anı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1991, s. 248.

¹⁸⁸ Demirtaş, 2011, s. 41.

¹⁸⁹ Fatma Özdoğan, Tek parti Dönemi Hükümet Programlarında İktisat Politikaları Bağlamında Sosyal Politikaların İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2020, s. 64.

(Köken) ve akabinde Edirne Milletvekili Şakir Bey (Kesebir) icra ederken; son olarak Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı'na ise İstanbul Milletvekili Refik Bey getirilmiştir¹⁹⁰.

1927 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde milletvekili adayları, önce Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almış akabinde ise seçime katılmışlardır. Bu seçimlerden sonra tek parti olarak CHF, TBMM'de yer almıştır. Ayrıca aday olarak bilinen hiçbir bağımsız milletvekili adayını seçimde başarılı olamamıştır. Böylelikle Meclis üyelerinin tamamı CHF tarafından oluşmuştur¹⁹¹. Yani diğer hükümetler döneminde olduğu gibi bu süreçte de muhaliflerden hiçbirisine kabinede yer verilmemiştir.

1926-1928 arasındaki süreçte yasalaşan önemli kanunlardan birisi de 1927'de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu olarak bilinmektedir. Bundaki amaç sanayi konusunda milli sermaye, milli burjuva oluşturmak, sanayide gelişme ve bu kişilerin desteklenmesi olarak düşünülmüştür. Bu kanun ile milli bir iktisat politikası felsefesi içinde sistemi bir bütün olarak ele alıp demokratik cumhuriyet temelinde milli bir devlet oluşturma çabası içinde bunlar yapılmıştır¹⁹². Ayrıca halka kolaylıklar sağlamak amacı ile yer temini, vergi, ulaşım vb. ayrıcalıklar sağlanmış ve milli iktisat ile özel sektörde Türk işçiler için destekleme kararları alınmıştır. Bilhassa 1927 sürecinde ulaşım denizyollarının katılması, Merkez Bankası kurulması niyeti ve Ali İktisadi Meclisi'nin kurulması 4. İsmet Paşa Hükümeti programında yer almıştır¹⁹³. Böylelikle kabine bu süreçte ağırlıklı olarak ekonomi, milli güç ve milli kurtuluş amacıyla hareket etmiştir¹⁹⁴.

1.3.6. V. İsmet Paşa Hükümeti (27.09.1930-04.05.1931)

Tek Parti Dönemi'nin VI. Hükümeti, 27 Eylül 1930'da İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Kendisi bu Hükümet'te de Başbakan olarak görev almıştır. Böylelikle İsmet Paşa, beşinci kez Başbakan olmuş ve VI. Hükümet'te yaklaşık beş aylık bir süre görev yapmıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı ise Mustafa Kemal Paşadır¹⁹⁵. Şükrü Saraçoğlu, bu hükümette de Maliye Bakanı olarak yer almıştır. Bu da, İsmet Paşa tarafından Saraçoğlu'na önem verildiğini göstermektedir.

Kurulacak olan hükümet için bu dönemde İsmet Paşa, Fethi Bey ve Nuri Bey'in adı geçmiştir. Fakat yapılan açıklamalarda Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya

¹⁹⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 132.

¹⁹¹ Demirtaş, 2011, s. 42.

¹⁹² Kadir Kasalak, "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 2012, s. 77.

¹⁹³ Özdoğan, 2020, s. 59

¹⁹⁴ Aydemir, 2011, s. 348.

¹⁹⁵ Özdoğan, 2020, s. 74.

itimatların olduğu ve kabineyi kendisinin yeniden kuracağı belirtilmiştir¹⁹⁶. Böylelikle İsmet Paşa Kabinenin kurulması görevini almış¹⁹⁷ ve onun tarafından kurulan yeni kabine listesi Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur¹⁹⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın kabineyi onaylamasıyla birlikte İsmet Paşa, Hükümet programını açıklamıştır¹⁹⁹.

İsmet Paşa tarafından kurulan Hükümet'te Adliye Bakanı Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey, Milli Savunma Bakanı Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey, İçişleri Bakanı Muğla Milletvekili Şükrü Bey (Kaya) yer almıştır. Dışişleri Bakanlığına İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Maliye Bakanlığına ise İzmir Milletvekili Şükrü Bey getirilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Bursa Milletvekili Esat Bey, Bayındırlık Bakanı Diyarbakır Milletvekili Zekai Bey, İktisat Bakanlığında ise Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey yer almışken, son olarak Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı'na İstanbul Milletvekili Dr. Refik Bey getirilmiştir²⁰⁰.

V. İsmet Paşa Hükümet'i döneminin önemli sorunlarından birisi yukarıda belirtildiği üzere 1929 Ekonomi Krizi'dir. Krizden dolayı ülke genelindeki sıkıntılar, daha da artmıştır²⁰¹. Yaklaşık beş ay görev yapan hükümet geçiş dönemi olarak bilinir ve programı da ekonomi odaklı olmuştur. Devletçi ekonomi paketi olarak dışa bağımlılığı azaltma ve denetimleri uygulama, milli sanayiye yoğunlaşma amaçlanmıştır²⁰². Ayrıca vergilerin azaltılması ve mevcut para değerinin korunması hedeflenmiştir²⁰³.

Başbakan İsmet Paşa döneminin dikkat çeken başka bir gelişmesi de yukarıda belirtildiği üzere SCF'nin kuruluşu ve Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarının bu firkada yer almış olmasıdır²⁰⁴. Kontrollü ve demokratik bir şekilde amaçlanan ülkede çok partili hayata geçiş denemesi böylece olumsuz sonuçlanmıştır. Ayrıca bu gelişmelerin sonucunda İsmet Paşa'nın Başbakanlığı güçlenmiş ve sağlamlaşmıştır. Yeni hükümet kurulana kadar İsmet Paşa Kabinesi başta kalmıştır²⁰⁵. Hükümet'in programında belirtilen bütçe konusu ise sağlık sektörü ağırlıklı olmak üzere sosyal yardım politikası ile önceki dönemlerle benzerlik göstermiştir²⁰⁶. Doğal olarak da bu hükümetin etkili

¹⁹⁶ Son Posta, 27 Eylül 1930, Sayı:63, s. 1.

¹⁹⁷ Milliyet, 27 Eylül 1930, Sayı:1663, s. 1.

¹⁹⁸ Son Posta, 28 Eylül 1930, Sayı:64, s. 1.

¹⁹⁹ Milliyet, 28 Eylül 1930, Sayı:1664, s. 1.

²⁰⁰ TBMMZC, Dönem 3, c.21 (27 Eylül 1930), s. 30.

²⁰¹ Ahmad, 2012, s. 76.

²⁰² Aydemir, 2011, s. 350-351.

²⁰³ Özdoğan, 2020, s. 74.

²⁰⁴ Zürcher, 2000, s. 260-261.

²⁰⁵ Demirtaş, 2011, s. 59-60.

²⁰⁶ Özdoğan, 2020, s. 83.

olmasının en büyük nedenlerinden birisi ekonomi olmuştur. Yani Şükrü Saraçoğlu'nun Maliye Bakanı olarak yer aldığı bu hükümet, ekonomi konusunda etkili bir siyaset takip edememiştir.

1.3.7. VI. İsmet Paşa Hükümeti (04.05.1931-01.03.1935)

Tek Parti Dönemi'nin VII. Hükümeti, 4 Mayıs 1931'de İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Böylelikle İsmet Paşa, altıncı kez bu yetkiyi almıştır. 24 Nisan 1931 tarihli Belediye seçimleri akabinde TBMM'de hükümet kurma yetkisi Paşa'ya verilmiştir. Bilhassa İsmet Paşa böylelikle Hükümet'te Başbakan olarak görev üstlenmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı görevini ise Mustafa Kemal Paşa icra etmiştir²⁰⁷. Söz konusu yeni hükümette Şükrü Saraçoğlu Adliye Bakanı olarak görev yapmıştır. Yani Saraçoğlu, önceki dönemlerde olduğu gibi bu hükümette de görev almayı başarmıştır. Altıncı dönemde görev almış kabine, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'ya istifasını sunmuştur²⁰⁸.

5 Mayıs 1931'te Meclis açılmış ve Mustafa Kemal Paşa 289 oy ile yeniden Reiscumhur seçilmiştir²⁰⁹. Ayrıca CHF tarafından düzenlenecek olan kongre hakkında bilgi verilmiş²¹⁰ ve İsmet Paşa'nın kabinesi onaylanmak üzere Ulu Önder'e sunulmuştur²¹¹. Böylece kabinenin kabulü akabinde hükümet programı okunmuştur²¹². 10 Mayıs 1931'de ise CHF tarafından 3. Olağan Kongresi düzenlendiği belirtilmiştir²¹³.

Kurulan VI. İsmet Paşa Hükümeti'nde; Adliye Bakanlığı görevini sırası ile Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ve İzmir Milletvekili Şükrü Bey icra etmiştir. Milli Savunma Bakanı Diyarbakır Milletvekili Aziz Zekai Bey (Apaydın), İçişleri Bakanı Muğla Milletvekili Şükrü Bey (Kaya), Dışişleri Bakanı İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey (Aras), Maliye Bakanlığını ise sırayla önce Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey (Renda) akabinde Elazığ Milletvekili Fuat Bey (Ağralı) yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı görevini ise 4 kişi icra etmiştir bunlar; Bursa Milletvekili Esat Bey (Sagay), Aydın Milletvekili Reşit Bey (Galip), Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bey (Bayur), Aydın Milletvekili Zeynel Abidin (Özmen)'dir. Bayındırlık Bakanlığını ilk olarak Adana Milletvekili Hilmi Bey (Uran) akabinde Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey (Çetinkaya), İktisat Bakanlığını önce Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey (Özkan) akabinde İzmir

²⁰⁷ Demirtaş, 2011, s. 61.

²⁰⁸ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1931, Sayı:2509, s. 1.

²⁰⁹ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1931, Sayı:2510, s. 1.

²¹⁰ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1931, Sayı:2512, s. 1.

²¹¹ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1931, Sayı:2514, s. 1.

²¹² Cumhuriyet, 10 Mayıs 1931, Sayı:2515, s. 1.

²¹³ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1931, Sayı:2516, s. 1.

Milletvekili Mahmut Celal Bey (Bayar) üstlenmiştir. Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı İstanbul Milletvekili Refik Bey, Ziraat Bakanı Kütahya Milletvekili Muhlis Bey (Erkmen), Gümrük ve İnhisarlar Bakanı ise İstanbul Milletvekili Ali Rana Bey (Tarhan) şeklinde oluşmuştur²¹⁴.

1.3.8. VII. İsmet İnönü Hükümeti (01.03.1935-01.11.1937)

Tek Parti Dönemi'nin VIII. Hükümeti İsmet İnönü tarafından 1 Mart 1935'te kurulmuş ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü bu hükümette Başbakan olarak görev almıştır²¹⁵. Bundan sonraki süreçte İsmet Paşa, cumhurbaşkanlığına seçilecek ve 1950'ye kadar Cumhurbaşkanı olarak görev yapacaktır. Bu yeni hükümette de Saraçoğlu görev almış ve Adliye Bakanı olarak görev yapmıştır.

Kurulan Hükümet'te; Adliye Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma Bakanı Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, İçişleri Bakanı Muğla Milletvekili Şükrü Kaya şeklinde oluşmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanı İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, Maliye Bakanı Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı, Milli Eğitim Bakanı ise Aydın Milletvekili Abidin Özmen'dir. Bayındırlık Bakanı Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya, İktisat Bakanı İzmir Milletvekili Celal Bayar, Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Dr. Refik Saydam ve Gümrük ve İnhisarlar Bakanı İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan, Ziraat Bakanı ise Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen şeklinde görevlendirilmiştir²¹⁶.

VIII. Hükümet, 1 Mart 1935 ile 1 Kasım 1937 tarihleri arasında görev yapmıştır. İsmet Paşa tarafından oluşturulan bu hükümet, kısa bir süre görev yapmış ve başbakanın katı devletçilik politikası ile son bulmuştur²¹⁷. Bu Hükümet döneminde Meclis Başkanı değişmiş ve TBMM Başkanlığı'na Çankırı Milletvekili Abdülhalik Bey seçilmiştir²¹⁸. Ancak aşağıda da görülebileceği üzere kurulan hükümet uzun ömürlü olamamıştır.

7 Mart 1935'te TBMM'de okunan hükümet programında şeker, çimento ve kömür temel ihtiyaçlarının fiyatlarının düşürülerek üretimlerinin arttırılacağı, denizyolu nakliyesinin ıslah edilerek buralara uygun tarifelerin konulacağı bildirilmiştir. Demiryolu, rıhtım ve limanların tarife fiyatlarında da birtakım düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Programın devamında Sovyet Rusya ile sıcak dostluklar, Sovyet sanayisi, Balkan Paketi'nin uluslararası sulhu, müttefiklere sadık ve dostane tavırların devamı, İran

²¹⁴ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 216.

²¹⁵ Uçan, 2014, s. 59-60.

²¹⁶ TBMMZC, Dönem 5, c.1, (1 Mart 1935), s. 5.

²¹⁷ Özdoğan, 2020, s. 94.

²¹⁸ Akşam, 2 Mart 1935, Sayı:5880, s. 1.

devleti ile güvenli dostluk, Afgan devleti ile süren samimi ve sıcak birlik, Bulgaristan ile süren dostluk konularına değinilmiştir²¹⁹.

Bu şekilde güçlü bir hükümet programı oluşturan İsmet Paşa, görevi sırasında birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile Başbakan İsmet Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıklar, hükümeti yıpratmıştır. Bu nedenle İnönü istifasını sunmuş ve 27 Ekim 1937’de görevinden ayrılmıştır. Bu istifadan sonra Celal Bayar, hükümeti kurmuş ve CHP genel başkanlığına getirilmiştir²²⁰. Bayar, Atatürk’ün, kabine çalışmalarında kendisine yardımcı olacak kişilerden kurmasını, kimsenin tesiri altında kalmamasını ve radikal çalışmasını söylediğini belirtmiştir²²¹. Böylece Atatürk döneminin son hükümeti kurulmuş oluyordu. Bu hükümeti oluşturan Bayar, Atatürk’ün ölümüne kadar görevi başında kalmıştır.

1.3.9. I. Celal Bayar Hükümeti 01.11.1937-11.11.1938)

Tek Parti Dönemi’nin IX. Hükümeti, 1 Kasım 1937’de Celal Bayar tarafından kurulmuştur. Bayar tarafından Hükümet kurulmasının nedeni, Atatürk ile İsmet Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve bunun sonucunda İsmet İnönü’nün Başbakanlık’tan istifa etmesidir. İnönü’den sonra Başbakan görevini üstlenen Celal Bayar, 1 yıl hükümetin başında yer almıştır²²². İnönü dönemlerinde Adliye Bakanlığını yapan Şükrü Saraçoğlu, Bayar’ın oluşturmuş olduğu hükümette de Adliye Bakanlığı görevini yapmıştır.

Kurulan I. Celal Bayar Hükümeti’nde; Adliye Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma Bakanı Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, İçişleri Bakanı Muğla Milletvekili Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı ise İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras’tır²²³. Maliye Bakanı Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı, Milli Eğitim Bakanı Erzincan Milletvekili Saffet Arıkan, Bayındırlık Bakanı Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya, İktisat Bakanı ise Tekirdağ Milletvekili Şakir Kesebir şeklinde yer almıştır.

²¹⁹ TBMMZC, Dönem 5, c.1, (7 Mart 1935), s. 27-28.

²²⁰ Demirtaş, 2011, s. 85.

²²¹ Nurgül Akın, “Celal Bayar’ın Başbakanlığı Döneminde Türk Dış Politikası”, *Journal of History and Future*, 2, 2016, s. 131.

²²² Gültekin Kamil Birlik, Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar 1919-1950, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Ankara 2011, s. 173-174.

²²³ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt:1, (5. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

Son olarak Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve İhhisarlar Bakanlığında da İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan görev almıştır²²⁴.

8 Kasım 1937 tarihli Hükümet programında büyük kalkınma için mücadele edileceği, başarıların artacağı ve hayat ucuzluğunun temin edileceği vurgulanmıştır. Belediyelerin beş yıllık çalışma planlaması ile harita, imar planı, su, ışık, kanalizasyon, kültür ve spor işleri ve çocuk bahçeleriyle şehirlerin daha yaşanılır bir duruma getirileceği belirtilmiştir. Belediye gelirlerinin arttırılması, kara ve deniz nakliyelerinin harici bazı gelirlerin belediyelere devredilmesi, polis teşkilatının kazalara kadar ulaşması ve şehirlerde bulunan belediye zabıtalارının polisler tarafından temin edilmesi, yollar ve kasabalar için yeni kanunların çıkarılacağı, sosyal yardım paketi ile anneler ve çocuklar için gereken ihtiyaçların giderilmesi konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca vilayet, belediye hastane sayısı ve yatak adetlerinin arttırılması, sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı fenni müdahale ve teknik malzemelerin yeterli olduğu programda belirtilmiştir. Bilhassa göçmenlerin durumu, yurtdışından gelen vatandaşlar için kolaylıklar ve nüfus politikası programları, emniyet ve hak işleri ile ilgili kanunlarda çabukluk, açıklık ve kesinliğin olacağını, kara ve deniz ticareti kanunlarının üzerindeki incelenmelerin bir an önce biteceği konularına da değinilmiştir²²⁵. Yukarıda da izah olunduğu üzere bu hükümet, sadece bir yıl süreyle görev yapabilmiştir. Yani Bayar'ın ilk hükümeti, Türk siyasal yaşamında çok fazla varlık gösterememiştir.

1.3.10. II. Celal Bayar Hükümeti (11.11.1938-25.01.1939)

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir²²⁶. İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra ülkenin sakinlik, istikrarlı ve güvenilir şekilde yönetileceğini aktarmıştır²²⁷. Cumhurbaşkanı İnönü'nün onayıyla kurulan hükümetin akabinde toplanan CHP olağanüstü kurultayında İnönü, 26 Aralık 1938'de CHP'nin değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef ilan edilmiştir. Atatürk döneminin son başbakanı olan Celal Bayar, İnönü'nün cumhurbaşkanlığındaki ilk başbakandır. Yani Celal Bayar, II. Hükümeti'ni İsmet İnönü döneminde kurmuştur.

²²⁴ TBMMZC, Dönem 5, c.20, (01 Kasım 1937), s. 10.

²²⁵ TBMMZC, Dönem 5, c.20, (08 Kasım 1937), s. 19-20.

²²⁶ Ahmet Gülen, "II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 2015, s. 115.

²²⁷ Anadolu, 12 Kasım 1938, Sayı: 7680, s. 1.

Tek Parti Dönemi'nin X. Hükümeti 11 Kasım 1938'de Celal Bey tarafından kurulmuştur²²⁸. Başbakan Celal Bayar, TBMM'de hükümetin programını sunmak üzere söz almıştır. Bayar, öncelikle Atatürk'ün ölümünden duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir. Ardından Atatürk'ün şahsiyetinden ve yaptıklarından bahsetmiş ve kurmuş olduğu Hükümet'in, Atatürk'e ve inkılaplarına bağlılığını dile getirmişti²²⁹. Celal Bayar'ın ilk hükümetinde Adliye Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu, bu dönemde ise Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

Kurulan Hükümet'te Adliye Bakanı Seyhan Milletvekili Hilmi Uran, Milli Savunma Bakanı Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp, İçişleri Bakanı İstanbul Milletvekili Dr. Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu'dur²³⁰. Maliye Bakanı Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı, Milli Eğitim Bakanı Erzincan Milletvekili Saffet Arıkan, Bayındırlık Bakanı ise Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya olarak yer almıştır. İktisat Bakanı Tekirdağ Milletvekili Şakir Kesebir Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş iken Gümrük ve İnhisarlar Bakanı İstanbul Milletvekili Rana Tarhan ve Ziraat Bakanı Manisa Milletvekili Faik Kurtoglu şeklinde oluşmuştur²³¹.

11 Kasım 1938'de ise Başbakan Celal Bayar, hükümet programını oluşturmamış ve geçiş dönemi hasebiyle önceki hükümet programını ve CHP genel programını birleştirmiştir²³². Yapılan CHP kurultayı sonrasında 26 Ocak 1939'da Bayar hükümeti istifa etmiştir²³³. Böylece bu tarihten 1950 yılına kadar Celal Bayar, ülke yönetiminde yer almayacaktır.

1.3.11. I. Refik Saydam Hükümeti (25.01.1939-03.04.1939)

Tek Parti Dönemi'nin XI. Hükümeti, 25 Ocak 1939'da Refik Saydam tarafından kurulmuştur, ancak uzun ömürlü olmamasından dolayı bu Hükümet, geçici olarak adlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Celal Bayar arasında yaşanan Liberal Ekonomi konusundaki fikir ayrılığı sonucu Başbakanın istifasıyla Refik Saydam tarafından hükümet oluşturulmuştur. Ancak bu hükümet, yaklaşan seçimler nedeniyle

²²⁸ Ahmet Nergiz, Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi 1946-1960, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aydın 2017, s. 81-82.

²²⁹ İlhan Çeliker, "2. Celal Bayar Hükümeti Döneminde Tbmmler Çalışmalarının Muhtevası (11 Kasım 1938 – 25 Ocak 1939)", *ASOS Journal*, 6(78), 2018, s. 442.

²³⁰ Koçak, 2010, s. 144.

²³¹ TBMMZC, Dönem 5, c.27, (14 Kasım 1938), s. 21.

²³² Özdoğan, 2020, s. 104.

²³³ Demirtaş, 2011, s. 106.

sadece iki ay görev yapabilmiştir²³⁴. Böylece 25 Ocak 1939 tarihi itibarıyla Türkiye'nin yeni başbakanı Refik Saydam olmuştur²³⁵. Saydam tarafından oluşturulan hükümet, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin en kısa süreli yönetimi yapan kabinesi olmuştur. Bu hükümetin 6 önemli mesele üzerinde duracağı açıklanmış²³⁶ ve Başbakan Refik Saydam TBMM'de bir yaptığı konuşmasında köylü ve çiftçilere yardım edileceğini söylemiştir²³⁷. Bu söylemler, yeni hükümetin programında da yer almıştır. Bu arada Şükrü Saraçoğlu, bu hükümet içerisinde de yer almış ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

Kurulan Hükümette; Adliye Bakanı Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay, Milli Savunma Bakanı Bursa Milletvekili Naci Tınaz, İçişleri Bakanı Tekirdağ Milletvekili Faik Öztrak, Dışişleri Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, Maliye Bakanı ise Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı'dır. Hükümetin Bayındırlık Bakanı Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya, Milli Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Hasan Ali Yücel, Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Hulusi Alataş'tır. Son olarak Gümrük ve İnhisarlar Bakanı İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan, Ziraat Bakanı ise Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen şeklinde icra edilmiştir²³⁸. Yeni hükümette öncekine oranla Bakanlar Kurulu'nda sadece iki değişiklik mevcuttur. Bunlardan biri Refik Saydam'ın yerine İçişleri Bakanlığına Faik Öztrak'ın ve ikincisi de Ziraat Bakanı Faik Kurdoğlu'nun yerine de Muhlis Erkmen'in getirilmesidir²³⁹.

Kısa ömürlü olarak bilinen Hükümet 27 Ocak 1939'da kendi programını sunmuştur. Ülkenin refahı, kurulan işletmelerde çalışan kişilerin maaşlarının düzeltilmesi, iktisadi kalkınmanın kültür seviyesi ile alakalı olduğu, Türk çocuğunun tahsil yaşında eğitime katılması, mevcut liselerin yüksek tahsil hayatına daha iyi eğitim için hazırlanacağı, Demiryolu inşaatının cumhuriyet devrinde çizdiği programda devam ettirileceği ve çiftçiler konusunda yapılacaklara değinilmiştir. Burada bilhassa refah seviyesinin yükseltileceği ve dış ticaret oranının arttırılacağı belirtilmiştir²⁴⁰. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Şükrü Saraçoğlu'nun da yer aldığı bu hükümet, gerçekten de son derece kısa ömürlü olmuştur. Bu hükümet döneminde seçim kararı alınmış ve

²³⁴ Özdoğan, 2020, s. 105.

²³⁵ Kemal Arı, "Cumhuriyet'in Sağlık Devrimcisi Refik Saydam", *Vatan ve Sıhhat (Türkiye'nin Yurtseverliği)*, Ed. Eren Akçiçek ve Fevzi Çakmak, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, İzmir 2015, s.303.

²³⁶ Son Telgraf, 28 Ocak 1939, Sayı:681, s. 1.

²³⁷ Halkın Sesi, 28 Ocak 1939, Sayı:3576, s. 1.

²³⁸ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 318.

²³⁹ Demirtaş, 2011, s. 109.

²⁴⁰ TBMMZC, Dönem 5, c.29, (27 Ocak 1939), s. 215-216.

seçimlere gidilmiştir. Seçimlerden hemen sonra da yeni hükümet kurulmuş ve çalışmalarını yrtmştir.

1.3.12. II. Refik Saydam Hükümeti (03.04.1939-09.07.1942)

Tek Parti Dönemi'nin XII. Hükümeti, 3 Nisan 1939'da yeniden Refik Saydam tarafından kurulmuştur. Saydam'ın Başbakan olduğu geçici hükümet döneminde yapılan 1939 Milletvekili Genel Seçimleri neticesinde Milli şef İsmet İnönü tarafından Dr. Refik Saydam bir kez daha hükümeti kurması için görevlendirilmiştir ²⁴¹. Böylece Türk siyasal yaşamında Refik Saydam'ın ikinci başbakanlık dönemi başlamıştır.

1939 Milletvekili Genel Erken Seçimleri İsmet İnönü yani Millet şef Dönemi'nde 26 Mart'ta yapılmış ilk seimdir²⁴². Seçim sonrasında VI. Dönem TBMM aılmıř²⁴³ ve Meclis Başkanlığı'na Abdülhalik Renda seilmiřtir²⁴⁴. Sonrasında ise Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıř²⁴⁵ ve bilhassa İsmet İnönü ikinci defa reisliğe seilmiřtir²⁴⁶. Her iki başkanlığın seçiminden sonra Meclis'te yeminler edilmiş ve yeni dönem resmen bařlamıřtır²⁴⁷. Bundan sonra ise yukarıda ifade edildiği üzere II. Refik Saydam Hükümeti kurularak göreve başlamıştır. Bu Hükümet'te Saraçoğlu, yeniden Dışışleri Bakanı olarak yer almıştır.

Adliye Bakanı Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay, Milli Savunma Bakanı Bursa Milletvekili Naci Tınaz, Dâhiliye Bakanı Tekirdağ Milletvekili Faik ztrak, Dışışleri Bakanı İzmir Milletvekili şükrü Saraçoğlu, Maliye Bakanı ise Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı'dır²⁴⁸. Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Hasan Ali Yücel, Bayındırlık Bakanı Konya Milletvekili Ali Fuat Cebesoy iken İktisat Bakanı olarak Samsun Milletvekili Hüsnü akır yer almıştır. Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan, Ziraat Bakanı Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen'dir. Son olarak

²⁴¹ Zeliha zlem cal, Siyasi Açıdan I. Ve II. Refik Saydam Hükümetleri 1939-1942, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2006, s. 84.

²⁴² Tansu Barış Mahmutğlu, "Atatürk'söz İlk Seçimler-1939 Genel Seçimlerinde CHP'nin çalışma ve Propagandaları", *Atatürk Dergisi*, 1, 2016, s. 57.

²⁴³ Son Posta, 3 Nisan 1939, Sayı:3115, s. 1.

²⁴⁴ Vakit, 3 Nisan 1939, Sayı:7624, s. 1.

²⁴⁵ Yeni Asır, 4 Nisan 1939, Sayı:10093, s. 1.

²⁴⁶ Yeni Mersin, 4 Nisan 1939, Sayı:3254, s. 1.

²⁴⁷ Yeni Sabah, 4 Nisan 1939, Sayı:329, s. 1.

²⁴⁸ Koçak, cilt: 2, 2010, s. 13.

Muhabere ve Münakale Bakanı Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya iken Ticaret Bakanı ise Antalya Milletvekili Cezmi Erçin olarak görevlendirilmiştir²⁴⁹.

Refik Saydam tarafından oluşturulan yeni kabine, 10 Nisan 1939'da hükümet programını açıklamıştır. Burada dikkat çekici olan nokta ise yeni hükümetin İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla da hükümet programında savaş ekonomisine vurgu yapıldığı hemen anlaşılmaktadır. Yani II. Refik Saydam Hükümet, zorlu bir dönemde görev yapmak zorunda kalmıştır.

İfade edildiği üzere Saydam Hükümeti'nde Bayındırlık ve İktisat Bakanlığı olarak ikiye ayrılmıştır. İç ve dış ticaret amaçlı Ticaret Vekâleti teşkil edilmesinin amacı ise ekonomiyle ilgili işlerin daha rahat yürütülmesi olmuştur. Bu arada, savaş yıllarında hükümetin başlangıçta hedefi, bütçe denkliliği ilkesinden uzaklaşmadan seferberlik giderlerini karşılamak ve ekonomiyi bu doğrultuda yönetmekti²⁵⁰. Yani savaştan dolayı denk bütçe esasına dayanarak hazırlanan 1939-1940 mali sene bütçesi hazırlanmış ve ekonomide yeni birtakım kararlar alınmak zorunda kalınmıştır. Ekonomide yapılacak düzenlemelerle halkın yararına çalışmalar yapılacağı belirtilmiş ve kabinenin halkın yanında olduğu vurgulanmıştır. Refik Saydam Hükümeti, Türkiye'nin dış siyasetinde barış taraftarı olacağını belirtmiştir²⁵¹. Buradan açık bir biçimde anlaşılabileceği üzere yeni hükümetin programı tamamen savaşa göre şekillenmiştir. Üç yıldan fazla iktidarda kalan Refik Saydam Hükümeti, uygulanan savaş ekonomisinden dolayı halk tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Bunun sebebi de bu dönemde çıkarılan birtakım kanunlardır. Bu durum, Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde de devam etmiştir. Bu konuyla ilgili bilgiler aşağıda detaylı olarak ifade edilmiştir.

1.3.13. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (09.07.1942-09.03.1943)

Buraya kadar olan kısımda Tek Parti Dönemi'nde Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulmayan hükümetler üzerinde durulmuştur. Her ne kadar bu hükümetler Saraçoğlu tarafından oluşturulmamış olsa da; on iki kabinenin birisi hariç hepsinde Şükrü Saraçoğlu yer almış ve bakanlık yapmıştır. Söz konusu durum, Saraçoğlu'nun Türk siyasal yaşamında ne kadar etkin birisi olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında iki dönem halinde görev yapmış

²⁴⁹ TBMMZC, Dönem 6, c.1, (03 Nisan 1939), s. 5.

²⁵⁰ Nevin Coşar, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Bütçeler", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 168, 2007, s. 71.

²⁵¹ TBMMZC, Dönem 6, c.1, (10 Nisan 1939), s. 19-21.

olan Şükrü Saraçoğlu'nun kabineleri üzerinde durulmuştur. ikinci bölüm tezin asıl konusu olduğu için, II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti teferruatlı bir biçimde ele alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın en yoğun geçtiği süreçte Başbakan Refik Saydam, hem devletin iç hem de dış politikada yaşanan gelişmeler neticesinde yorgun düşmüştür. Saydam, bu dönemde bir yandan bakanların istifaları bir yandan da İstanbul'da iase sorunları ile uğraşırken 7 Temmuz 1942'de kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Hükümet başında iken vefat eden ilk başbakandır²⁵². Bu nedenle İsmet İnönü tarafından yeni hükümeti kurması için uygun bir kişi aranmıştır. Bu kişi ilk etapta Saraçoğlu olmamıştır. Başbakan Refik Saydam'ın ani vefatı akabinde hükümetin başına geçici olarak önce Ahmet Fikri Tüzer getirilmiştir²⁵³. Daha sonra Şükrü Saraçoğlu Fikri Tüzer'in yerine kesin olarak gelmiş ve hükümeti kurmuştur²⁵⁴. Yani Tek Parti Dönemi'nin XIII. Hükümeti, 9 Temmuz 1942'de Şükrü Saraçoğlu tarafından oluşturulmuştur. Saraçoğlu, bu hükümette hem Başbakan hem de Dışişleri Bakanıdır. Böylece Türk siyasi tarihinde Saraçoğlu'nun başbakanlık dönemleri başlamıştır.

I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde Adliye Bakanı Mardin Milletvekili Hasan Menemencioğlu, Milli Savunma Bakanı Manisa Milletvekili Ali Rıza Artunkal, İçişleri Bakanı Erzurum Milletvekili Ahmet Fikri Tüzer, Maliye Bakanı Elazığ Milletvekili Fuat Ağralı iken Bayındırlık Bakanı ise Konya Milletvekili Ali Fuat Cebesoy'dur²⁵⁵. Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Hasan Ali Yücel, İktisat Bakanı Trabzon Milletvekili Sırrı Day, Sağlık ve Sosyal İşler Bakanı Aydın Milletvekili Dr. Hulusi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz iken Ziraat Bakanı Afyonkarahisar Milletvekili Şevket Raşit Hatipoğlu'dur. Son olarak Münakalat Bakanı Samsun Milletvekili Amiral Fahri Engin ve Ticaret Bakanı ise Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz şeklinde icra edilmiştir²⁵⁶.

Şükrü Saraçoğlu tarafından 5 Ağustos 1942'de TBMM'de açıklanan Hükümet programında İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerine karşı neler yapılacağı en fazla yer tutan konu olmuştur. Programda Türk topraklarının harbin dışında tutulacağı, tarafsız kalmak için uğraşıldığı ve ordunun da her ihtimale karşı kuvvetli ve hazır olduğu belirtmiştir. Dış politikada İngiltere ile iyi ilişkilerin devam ettiği ve Almanya ile de dost ve karşılıklı

²⁵² Demirtaş, 2011, s. 129.

²⁵³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2004, s. 231.

²⁵⁴ Atabey, 2019, s. 33.

²⁵⁵ Koçak cilt: 2, 2010, s. 279-280.

²⁵⁶ TBMMZC, Dönem 6, c.27, (03 Ağustos 1942), s. 4.

anlayışın mevcut olduğu belirtilmişti. İç politikada ise barış ve huzurun tesis edilerek liberal ekonomik politikaların takip edileceği ve halkın yararına çalışmalar yürütüleceği ifade edilmiştir. Hükümet programında, bunların dışında hayat pahalılığı, memur maaşları, köylülerin sorunları ve üniversite eğitimi konuları da yer almıştır. Bu konuda mevcut sorunlarla sıkıntıların giderileceği ve gerekli önlemlerin alınacağı hususu özellikle vurgulanmıştır²⁵⁷.

1.4. Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı Dönemi'nde 1943 Genel Seçimleri

1943 seçimleri öncesinde 1942'de Milletvekili Seçim Kanunu hazırlanmıştır. Bu kanunun 2. maddesi ile milletvekili sayıları yeniden düzenlenmiştir²⁵⁸. Daha sonrasında da CHP'nin büyük kongresi yapılmıştır. Bu arada dünya genelinde İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri birçok açıdan etkili olduğundan, Türkiye'nin bu süreçten etkilenmemesi mümkün değildir. Buna ülkede etkili olan iç sorunlar da eklenince, seçimlere hiç de kolay olmayan bir süreçte girildiği açıkça görülebilir²⁵⁹.

14 Aralık 1942 tarihli ve 4320 sayılı Milletvekili Seçme Kanunu ile 1908'de yasalaşan Seçim Kanunu'nun bazı hükümlerin aynı kalması sureti ile yürürlükten kaldırılmıştır²⁶⁰. Bilhassa iki dereceli seçimi öngören bu kanun, yalnızca 1943 seçimlerinde uygulanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, bu yeni kanunla milletvekili sayıları yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda, seçimler öncesinde İsmet İnönü'nün talimatlarıyla 38 ilde milletvekili sayısı arttırılmış ve böylece 334 olan sayı 412'ye çıkarılmıştır. Bilhassa İstanbul'da 23 milletvekili yerine 31, İzmir'de 15 milletvekili yerine 20, Ankara'da ise 15 milletvekili yerine 19 milletvekili aday olmuştur²⁶¹. Bu düzenlemelerle birlikte ikinci dereceli seçmenler de milletvekili olmaya hak kazanmıştır.

Türk siyasi hayatında 1877-1943 yılları arasındaki seçimler iki dereceli iken; 1946 ve sonrası ise tek dereceli olarak uygulanmıştır. 1943 seçimleri de aynı sistemde yapılmıştır, yani burada iki dereceli seçim sistemi kullanılmıştır. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi 1943 yılında da CHP Genel Merkezi tarafından hazırlanan listelerle seçimlere gidilmiş ve ilk oylamalar neticesinde hazırlanmış birinci grup seçmenler belirlenmiştir.

²⁵⁷ TBMMZC, Dönem 6, c.27, (05 Ağustos 1942), s. 21-25.

²⁵⁸ İbrahim Yılmaz, "Seçim Çevresi Büyüklüğünün Değişmesinin Çok-Partililiğe Etkisi", *Vizyoner Dergisi*, 12(21), 2021, s. 770.

²⁵⁹ Kadir Unat, "Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Propagandaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 2015, s. 213.

²⁶⁰ Resmi Gazete, 17 Aralık 1942, Sayı: 5285, s. 4152.

²⁶¹ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 2011, s. 20.

Akabinde ise birinci grup seçmenler, oy kullanarak milletvekillerini belirlemişlerdir. Böylece açık oy ve gizli sayım şeklinde yapılan oylamalar neticesi TBMM'nin yeni dönem üyeleri belirlenmiştir²⁶².

1943 seçimleri ve ondan önce yapılan diğer seçimler sırasında CHP'ye en çok devlet memuru ve amirlerinden destek gelmiştir. Buna CHP teşkilatı ve seçim komisyonlarında görev alan bazı kimselerin işgüzarlığı da eklenince seçimlerin güvenliği hiçbir şekilde kalmamıştır²⁶³. 1943 seçimleri böyle bir ortamda ve bu tür bir seçim yöntemiyle yapılmıştır. Dolayısıyla da adı geçen seçimlerin demokratik yönleri bugün bile tartışmalıdır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı ortamında yapılan 1943 Genel Seçimleri sonrasında seçilen milletvekilleri, 8 Mart günü TBMM'de toplanmıştır. Böylece 7. Dönem TBMM toplantısı bu şekilde icra edilmiş ve faaliyetleri 14 Haziran 1946 yılına kadar sürmüştür²⁶⁴. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, bu dönemde kurulmuştur.

1.5. Birinci Bölümün Genel Değerlendirmesi

II. Meşrutiyet'in İlanı ile siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlanmış ve bu yolla birçok farklı fırkanın da kurulması için gerekli ortam oluşturulmuş ve seçimler sonrasında yönetim kadrosuna İttihat ve Terakki Fırkası mensupları seçilmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde ise halk seferberliği ve ülke savunması için tüm tebaa birlikte hareket etmiştir. Bilhassa Sivas Kongresi'nde birleştirilmiş olan Anadolu ve Rumeli Cemiyeti üyeleri, ülkenin kurtarılmasında önemli bir etkiye bulunmuştur.

1919-1922 yılları arasında yaşanan Milli Mücadele Dönemi'nde ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti birleştirilerek HF adı altında merkezileşmiştir. 23 Haziran 1923'te genel seçimler yapılmış ve II. TBMM Dönemi başlamıştır. Böylelikle 9 Eylül 1923'te HF'nin kuruluşu hızlandırılmıştır. Zira bu tarihte 9 umde yayınlanmış ve parti tüzüğü de okunmuştur. Ayrıca ilerleyen süreçlerde ise TBMM'de milletvekilleri arasında görüş ayrılıkları yaşanmış ve HF milletvekilleri 2 gruba ayrılmıştır.

TBMM' de yer alan milletvekilleri arasında yaşanan şiddetli tartışmalar akabinde 1924 itibarı ile 2. Grup olarak görülen milletvekilleri, yeni bir fırka kurmuş ve böylece TCF adı altında birleşmişlerdir. Cumhuriyet rejiminin ilk muhalif fırkası olarak

²⁶² Mehmet Ö. Alkan, "Milli Şef'li Tek- Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)", *Prof. Dr. Bülent Tanör'e Armağan Kitabı*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Oğlak Yayınları İstanbul 2006, s. 324-325.

²⁶³ Osman Akandere, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 2010, s. 1.

²⁶⁴ Ayşe Erkmen, "İki Dereceli Genel Seçimlerden Tek Dereceli Demokratik Seçimlere Yaşanan Süreç", *Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Bölümü*, 33(6), 2019, s. 618.

faaliyetlerini sürdürmüş olan bu fırka 13 Şubat 1925'te başlamış olan Şeyh Said Ayaklanması akabinde 3 Haziran 1925'te İstiklal Mahkemelerinin almış olduğu karar sonucu kapatılmıştır.

1929 Ekonomik Krizi, çok sayıda ülkeyi olduğu gibi Türkiye'yi de ciddi şekilde etkilemiştir. ABD merkezli adı geçen kriz ekonomik alanda diğer devletler gibi Türk halkını da olumsuz etkilemiştir. Ekonomi alanda çözüm bulamayan iktidara karşı halk tarafından ciddi tepkiler olmuştur. Bu durumdan dolayı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine yeni bir muhalif partisi kurulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa en yakın arkadaşlarından birisi olan Ali Fethi Bey'i yeni muhalif partinin kurulması için görevlendirmiştir. Böylelikle 12 Ağustos 1930'da SCF adında muhalif bir fırka kurulmuştur. Adı geçen firkada Paşa'nın en güvendiği arkadaşları yer almış ve bu fırka teşkilatlanma süreci akabinde 1930 Belediye Seçimlerinde yer almak üzere başvuruda bulunmuştur. Özellikle de halk tarafından destek sağlanmış olan fırka seçimlerde CHF karşısında başarı gösterememiş ve seçimlerde hile karıştırıldığı konusu da gündeme gelmiştir. Ülkede protesto, saldırı ve ikiliklerin yaşanması akabinde ise 17 Kasım 1930'da SCF kapatılmıştır.

1923'te Cumhuriyet rejiminin benimsenmesi ile 27 yıl sürmüş olan CHP iktidarında başlamış ve bilhassa bu süreçte 13 hükümetin kuruluşu ile de CHP ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Ayrıca 1938 yılına kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı sürecinde en yakın arkadaşlarından biri olan İsmet Paşa ise 7 kez Başbakanlık koltuğunda yer almıştır. Bunun yanında Türkiye'de 10 Temmuz 1923'te yapılan Milletvekili Seçimleri sonrasında Şükrü Bey, İzmir'den milletvekili seçilmiş ve 1924-1925 yılları arasında da Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır.

İsmet Paşa, 1927'de Hükümeti yeniden kurmuş ve Maliye Bakanlığına Şükrü Bey'i getirmiştir. Celal Bey, bu görevi üç yıla yakın bir süre devam ettirmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı da, bu dönemde yaşanmıştır. Bunun dışında Şükrü Bey, hem 6. hem de 7. İsmet İnönü Hükümetlerinde Adliye Bakanı olarak görev almıştır. Ayrıca Şükrü Bey, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'nın ilk dönemlerinde Celal Bayar tarafından kurulan Hükümet'te Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

Şükrü Bey, Tek Parti Dönemi'nde kurulmuş olan hükümetlerde kendisine yer bulmuş ve çeşitli bakanlıklar görevi akabinde ise hükümetler kurarak Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Özellikle de 1942-1946 yılları arasında iki defa bu görevi icra etmiştir. 9 Temmuz 1942'de Hükümeti kuran ve Başbakan olan Saraçoğlu, 3 Mart 1943 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür.

1943 Genel Seçimleri hem savaş ortamında yapılması hem de Tek Parti Dönemi'nin son genel seçimi olması hasebiyle dikkat çekmiştir. Ayrıca adı geçen seçimde CHP adayları ile Bağımsız kişiler yarışmış ve halkın %80'i de seçime iştirak etmiştir. Seçimler sonucunda yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Hükümeti kurma görevini Şükrü Saraçoğlu'na vermiştir. İkinci defa Hükümeti kuran Saraçoğlu, 1946 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak görev yapmıştır.

İKİNCİ BÖLÜMÜ

II. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETİ DÖNEMİ'NDE İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER İLE EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT

1943 Genel Seçimlerinden sonra Hükümet yeniden Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla 1942'den beri Başbakan olan Saraçoğlu dönemindeki iç ve dış olayların etkisi yeni dönemde de aynen devam etmiştir²⁶⁵. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde çıkarılan ya da uygulanan ve ciddi tartışmalara neden olan kanunlar, ikinci dönemde de uygulanmıştır. Bu bölümde I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde çıkarılan ve ikinci dönemde de uygulanan kanunlarla birlikte çıkarılan yeni kanunların neler olduğu ve bunların iç siyaseti nasıl etkilediği tartışılmıştır. İç olaylardan sonra ülkenin dış siyasetinde ne gibi gelişmelerin olduğu irdelenmiştir.

2.1. İç Politikadaki Gelişmeler

Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde etkili olan başta siyasi ve ekonomi olmak üzere birçok alanda önemli olaylar yaşanmıştır. Özellikle ekonomide vergiler konusunda bazı kanunlar çıkarılmış ve uygulanmıştır. Bunun dışında demokrasinin gelişimi bağlamında ciddi gelişmeler bulunmaktadır. Bunlar arasında başta Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve DP olmak üzere Türk siyasal yaşamını etkileyen çok önemli iki parti kurulmuştur. DP'nin kurulması ve siyasi hayata atılmasıyla beraber Türkiye'de gerçek anlamda çok partili dönem de başlamıştır. Bunların Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde yaşanması, ayrı bir önem arz etmektedir.

2.1.1. Varlık Vergisi Kanunu

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmayıp tarafsızlık siyaseti benimseyerek savaşa katılmaması, ülkenin geleceği için son derece önemli olmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin tarafsız kalması ekonomik sıkıntıları, önleyememiş ve Türkiye zorlu bir süreç yaşamıştır. Bilhassa bu sorunlardan dolayı ülke genelinde karaborsacılık yaygınlaşmıştır. Özellikle bazı tüccarlar savaşın başlayacağını anlamış ve temel ihtiyaç ürünlerini öncesinden stoklamıştır. Böylelikle savaş ithalatı da kısıtlamış ve halk stoklanan malları pahalıya almaya mecbur bırakılmıştır. Ayrıca 1.000.000'dan fazla askerin savaş ihtimaline karşın hazır tutulması gençlerin ve üreticilerin de iş kollarından

²⁶⁵ Abdulvahap Akıncı ve Sefa Usta, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2016, s. 275-288.

çekilmesi özellikle tarım başta olmak üzere üretim sektörlerinde zayıflamaya neden olmuştur²⁶⁶.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin en önemli kaynakları arasında vergiler yer almaktadır, ancak ülkede giderler fazla olduğundan bu vergiler son derece yetersiz kalmıştı. Bu dönemde ordu ve devlet harcamaları hızla artmış ve vergilerde buna paralel olarak artmıştır. Ülkedeki gelir vergisi sistemi tam kurulamamış ve mevcut kaynaklar tükenme noktasına gelmiştir. Savaş sürecinde devlet politikası ise gelirleri artırmaya yönelik olmuş ve 4 defa zam kanunu çıkartılmıştır. Özellikle Kazanç Vergisi, Hayvan Vergisi, Bina Vergisi, İç İstihlak ve Muamele olarak geçen vergilere belirli miktarda zamlar uygulanmıştır. Bilhassa mevcut bazı vergilere de Müdafaa Vergisi dâhilinde ek zamlar getirilmiştir ve sıklıkla getirilen yeni vergiler ise sistemde karışıklıklar yaratmıştır²⁶⁷.

Türkiye'de küçük sermaye sahipleri olarak adlandırılan tüccar, esnaf ve zanaatkârlar bu süreçte zenginleşmişlerdir. Bu kişiler, ucuz fiyata alınmış ürünleri devletin belirlemiş olduğu yüksek fiyatlardan satmış ve böylelikle bu ürünlerden olağanüstü kazançlar sağlamışlardır. Adı geçen esnaflar, bu dönemde karaborsa, stok ve devletten kaçırdıkları mallardan dolayı dikkat çekmiştir. Özellikle ev, arsa, dükkân, altın gibi yatırım ve birikim politikası yürütmüşlerdir. İktidar ise ekonomik sorunları çözebilmek için aldığı tedbirlerin çare olmadığını enflasyon ve fiyat listesini aşağı yöne çekilemediğini belirtmiştir. Bu sıkıntılı süreçte Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır²⁶⁸.

Gelirler Genel Müdürlüğü tarafından 6 Ekim 1941'de İstanbul Defterdarlığına bir yazı gönderilmiş ve diğer ülkelerde uygulanan vergi sisteminin Türkiye'de de uygulanması gerektiğini, bunun zorunluluk olduğu belirtmiştir. Bilhassa mevcut vergi sisteminin değişmesi için bir heyet kurulması gerektiğini de açıklamıştır. Böylelikle heyet kurulmuş ve Maliye Müfettişleri Faik Ökte, Mehmet İzmen ile hesap uzmanı Rasim Sayar da adı geçen heyette yer almıştır. 1942 yılı ocak ve temmuz ayı arasında süren gözlem, çalışma akabinde 2 rapor hazırlanmış ve Maliye Bakanlığınca olumlu

²⁶⁶ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 2012, s. 273.

²⁶⁷ Hakan Baş, Varlık Vergisi'nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli 2006, s. 30.

²⁶⁸ Mehmet Korkud Aydın, "Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 2017, s. 290.

bulunmuştur. Böylelikle Hükümet, Varlık Vergisini gazeteler aracılığıyla halka bildirmiştir²⁶⁹.

Şükrü Saraçoğlu, 11 Kasım 1942 tarihli Hükümet toplantısında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Burada eşya fiyatları ve harcamalar konusuna değinerek yanlış politikalarından dolayı bazı sorunların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Asıl büyük sıkıntının tedavülde bulunan ve artış gösteren Türk parasının 700.000.000 değer kaybettiğini ve bu paraların bir kısmının toplanması için adım atılacağını söylemiştir. Ayrıca buna çare olarak Varlık Vergisinin çıkarılması gerektiğini savunmuş, yalnızca 1 kez olmak üzere harp yıllarında kazanç sağlayanlardan alınacağını açıklamıştır²⁷⁰.

Ülke genelinde mevcut sorunların olduğu fiyatların artış gösterdiği süreçte sabit gelirlilerin geçinemediğini ayrıca olumsuz gelişmeler karşısında durumu müşkül olan 1.800.000 insan olduğunu bunların, hasta, düşkün, ihtiyaç sahipleri ve memurlardan oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca ülkede tüketim malları olan kumaş, bulgur, pirinç, yağ, şeker, kömür, hububat, sıkıntısının bu şekilde giderilebileceğini söylemiştir. Kendisi Amerika'dan ve İngiltere'den on beşer ton buğday talebinde bulunduklarını ve bu ürünü taşıyacak vasıtaların olduğunu açıklamıştır²⁷¹. Ancak aşağıda da görülebileceği üzere bu vergi çok büyük tepkilerle karşılaşmıştır, çünkü İkinci Dünya Savaşı ortamında çok sıkıntılı bir durumda olan halk için bu vergi ekstra bir yük olmuştur.

Her ne kadar Varlık Vergisi, I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde çıkarılmış olsa da; asıl uygulamalar II. Hükümet Dönemi'nde olmuştur. Zira savaş yıllarında bütçe harcamaları hızla artınca; hükümet, bu artışı karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması enflasyonu denetlenemez hale getirmiştir. Bu da, yeni bir vergi demektir²⁷². Adı geçen vergi 12 Kasım 1942'den itibaren Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Maliye Vekâleti tarafından telgraf aracılığıyla vilayetlere bildirilmiştir²⁷³. Özellikle Defterdarlık tarafından vergi hususunda her türlü hazırlık yapılmıştır²⁷⁴. Yurdun her tarafından yer almış olan komisyonlar faaliyete geçmiş ve bu vergi ile devlet kasasına 200.000.000 lira temin edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca devletten aylık alan kişilere de

²⁶⁹ Serap Tabak, "Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulaması", *Akademik Bakış Dergisi*, 9(17), 2015, s. 280.

²⁷⁰ TBMMZC, Dönem 6, c. 28, (11 Kasım 1942), s. 21.

²⁷¹ Osman Yalçın, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 2012, s. 323.

²⁷² İnci, 2012, s. 284.

²⁷³ Akşam, 13 Kasım 1942, Sayı: 8644. s. 1.

²⁷⁴ Halkın Sesi, 13 Kasım 1942, Sayı: 4722, s. 2.

giyim, yiyecek gibi yardımların sağlanacağı belirtilmiştir²⁷⁵. Ayrıca İstanbul şehrinde 3 komisyon kurulmuş ve bu şehirde 30.000.000 lira kadar vergi alınacağı ifade edilmiştir²⁷⁶. Ancak bu yeni uygulama birtakım sorunları doğurmuş ve haksız kazançlar elde edenler olmuştur²⁷⁷. Bu da, doğal olarak Saraçoğlu Hükümeti'ne ciddi tepkilerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Saraçoğlu'nun II. Hükümet Dönemi'nde en çok eleştirildiği noktalardan birisi, bu kanundur.

Şükrü Saraçoğlu'nun II. Hükümeti Dönemi'nde uygulanan Varlık Vergisi Kanunu, bilhassa servet sahipleri, fevkalade kazanç elde eden kişilere yönelik çıkarılmış ve büyük çiftçiler, şahsa ait 2.500 lira ve 5.000 lira kıymetli emlak sahipleri bu vergiye mükellef kılınmıştır. Ayrıca şirket sahiplerinden de fazladan vergi alınacağı ve şirketlerin kazanç durumu göz önüne alınarak hareket edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca vergilerin 15 gün içinde ödenmeye başlanacağı ve buna itiraz edilemeyeceği belirtilmiştir. Burada vergi gecikmesinde ilk hafta %1 ve bir sonraki hafta ise %2 oranında arttırılacağı belirtilmiştir²⁷⁸. Varlık Vergisi tahsilatını yapacak komisyonlar hakkında kanunun 12. maddesi kapsamında oluşturulan komisyonlar için hazırlıkların devam ettiğini belirtmiştir²⁷⁹.

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mecburiyetine dair hükümler ve bilhassa 12. ile 13. maddelerin uygulanma şekli hakkında bilgi verilmiştir²⁸⁰. Burada uygulama esasında kanunda vergisini ödemiş ve muaf olanlar ile ilgili banka, kurum vb. yerlerden kendilerine kolaylıkların sağlanacağı belirtilmiştir²⁸¹. Ayrıca adı geçen kanuna uymayan ve vergisini ödemeyen elli beş yaş üstü kişilerin çalışması ile alakalı kanun 20 Ocak 1943'te yapılan Bakanlar Kurulu ile kararlaştırılmıştır²⁸². Bunun gibi, vergi mükelleflerinin çalıştırılması hususunda mesai işlemleri için de ücretlerin ödeneceği ifade edilmiştir²⁸³. Bilhassa Kanaat ve Cihan Kitapevleri sahiplerinin borçlarını ödemek üzere kitaplarının satın alınması için dilekçe verdikleri de belirtilmiştir²⁸⁴.

²⁷⁵ Bugün, 13 Kasım 1942, Sayı: 677. s. 1.

²⁷⁶ En Son Dakika, 12 Kasım 1942, Sayı: 1146 s. 1.

²⁷⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950)*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 158.

²⁷⁸ Kerem Karabulut, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 2005, s. 328.

²⁷⁹ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No: 135.970.8. s. 1.

²⁸⁰ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:100.110.14. s. 1.

²⁸¹ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:100.110.17. s. 1.

²⁸² CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:101.10.19. s. 1.

²⁸³ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:100.113.17. s. 1.

²⁸⁴ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No:144.31.13. s. 1.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin en çok eleştirilen uygulamalarından birisi olan Varlık Vergisi, dünya basınında da yer almıştır. Örneğin Alman Deutsche Allgemeine gazetesinde²⁸⁵, İstanbul'da bulunan İngiliz Ticaret Odası tarafından yayınlamış olan bir mecmuada²⁸⁶, İstanbul'da çıkarılan Rumca Metapolitefisis ve ABD'de yayınlanan Newyork Times gazetelerinde de söz konusu kanunu eleştiren yazılar olmuştur²⁸⁷. Bu kanunun en fazla eleştirilen yönü ise borçlarını ödemeyen mükelleflerin başta Erzurum'a bağlı Aşkale olmak üzere farklı yerlerde çalıştırılmaya gönderilmeleri olmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere Varlık Vergisi ile ilgili asıl uygulamalar II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde olmuştur. Kanun kapsamında mükellef listeleri bütün illerde askılara asılmış ve borçlar tahsil edilmeye başlanmıştır. Vergi ödemeleri, kazanç türüne göre uygulanmıştır. Örneğin kooperatifler yılsonunda kazandıklarından %50'den az, anonim şirketlerinden ise kazançlarının %70'ini geçmeyecek şekilde toplanmıştır. Bu kapsamda ülkenin ileri gelen zenginlerinden olan Samoel Varon'dan 240.000 liradan 8.100 lira, Arşak Çuhacıyan'dan 400.000 liradan 8.000 lira, Hamparsun Erkman'dan 400.000 liradan 5.000 lira ve Vehbi Koç'tan 6.000 lira alınmıştır²⁸⁸. Bu kişilerden bu kadar büyük meblağlarda vergi alınması, tepkiyle karşılanmış ve Başbakan Saraçoğlu'na olan güven de azalmıştır.

Varlık Vergisinin uygulandığı bazı illerin büyüklüğüne göre komisyon sayıları da artmaktaydı. Örneğin İzmir ilinde 3 komisyon kurulmuş ve merkezde bulunan 2.798 kişiye 25.057.500 lira, bu ilin kazalarında bulunan 1.779 kişiye ise 1.890.260 lira vergi borcu çıkarılmıştır. Açıklanmış olan son liste ile birlikte bu ilde tahsil edilen tutar 24.6355.000 lira olmuştur. Adı geçen vergi İzmir'de %78 gibi bir oran ile tahsilat tamamlanmış ve böylelikle savaş döneminde devlete katkı sağlanmıştır²⁸⁹.

Varlık Vergisi uygulanan kişi sayısı ülke çapında 114.368 kişi iken İstanbul'da bu sayı 62.575 kişi olarak belirlenmiş ve adı geçen il de vergilendirme %54 gibi bir orana tekabül etmiştir. Ülkede 465.384.820 tahakkuk eden vergi İstanbul ilinde 317.275.642 şeklinde tahakkuk edilmiş ve %68 gibi bir oran ile dikkat çekmiştir. Bilhassa Türkiye genelinde tahsil edilmiş olan 314.920.940 TL iken İstanbul'da ise 221.307.508 TL

²⁸⁵ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No:232.563.2. s. 1.

²⁸⁶ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No:85.560.19. s. 1.

²⁸⁷ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No:86.569.8. s. 1.

²⁸⁸ Yalçın, 2012, s. 328.

²⁸⁹ Tabak, 2015, s. 286.

olmuştur. Böylelikle vergilendirmenin en yoğun olduğu illerden biri olan İstanbul'da %70 oranında vergi tahsil edilmiştir²⁹⁰.

Yukarıda izah edildiği üzere Varlık Vergisi, listeler ve basın yoluyla halka sunulmuştur. Böylelikle asılan listelere göre bazı illerde bulunan zengin insanların ödeyecekleri miktarlarda şu şekilde belirlenmiştir: Aydın'da ikamet eden 950 mükellefe toplamda 1.381.609 lira, Muğla'da 551 mükellefe; 22.000 lira; Konya'da 1.275 mükellefe 1.898.820 lira; Balıkesir'de 1.238 mükellefe 2.202.100 lira borç çıkarılmıştır. Bilindiği üzere Varlık Vergisi'nden en çok etkilenmiş olan kişiler gayrimüslimler olmuştur. Söz konusu uygulamadan Müslümanlar daha az etkilenmiştir²⁹¹.

Varlık Vergisi'nden dolayı borçlarını ödeyemeyen bazı mükellefler icralık olmuştur. Örneğin borçlanan kişilerden az miktar ödeyen veya hiç ödemeyenlerin ev eşyalarına, ziynet eşyalarına haciz konulmuş ve bu husus dönemin basınında geniş yer bulmuştur. Özellikle hacizli eşyaların satışı İstanbul Kapalıçarşı'da bulunan Sandal isimli işyerinde yapıldıktan sonra ilde 3 farklı yerde açılan yeni müzayede salonlarında halka sunulmuştur²⁹². Bunlar, Başbakan Şükrü Saraçoğlu yönetimine karşı ülkede hem tepkiyi hem de nefreti doğurmuştur.

İstanbul'da hacizli malların satışı yapılacağı müzayede salonları Pangaltı, Mahmutpaşa ve Tophane'de halkın hizmetine sunulmuştur. Bu kıymetli eşyaların yer aldığı müzayedelere halk yoğun ilgi göstermiştir²⁹³. Bu dönemde vergisini ödemeyen kişilerin de Moda Palas'ta toplandığı ve emniyet güçleri gözetiminde Aşkale'ye sevk edilecekleri ifade edilmiştir²⁹⁴. Bu hususta borcunu ödemeyen 32 kişinin İstanbul'dan Erzurum'a sevk işlemlerinin yapıldığı belirtilmiştir²⁹⁵. Bu arada borcunu ödemeyen yaklaşık 600 kişinin daha İstanbul'dan Aşkale'ye gönderileceği de basında geniş yer bulmuştur²⁹⁶.

Hükümet tarafından vergi borçlarının son ödeme günü belirlenmiş ve bu süreçte borcun az kısmını ödemiş ya da hiç ödemeyenlerin listeleri açıklanmıştır. Böylelikle listelerde adı bulunan ve ödemelerde sıkıntı yaratan kişiler şubat ayı ile eylül ayına kadar olan süreçte Aşkale'ye çalışmaya gönderilmiş ve özellikle de ülke genelinde başlatılan yolculuklar polislerin gözetiminde yapılmıştır. Ancak yolculuk sırasında ya da çalışma

²⁹⁰ Karabulut, 2005, s. 330.

²⁹¹ Yalçın, 2012, s. 337.

²⁹² İnci, 2012, s. 284.

²⁹³ Akşam, 26 Ocak 1943, Sayı:8715, s. 1.

²⁹⁴ Akşam, 27 Ocak 1943, Sayı:8716, s. 1.

²⁹⁵ Akşam, 28 Ocak 1943, Sayı:8717, s. 1.

²⁹⁶ Akşam, 30 Ocak 1943, Sayı:8719, s. 1.

döneminde aileleri tarafından ödemeleri yapılan mükellefler serbest bırakılmıştır. Bu kanundan en çok etkilenen kişiler ise gayrimüslimler olmuştur. Örneğin Aşkale’de çalışırken ölen 21 kişinin de gayrimüslimdir²⁹⁷.

Varlık Vergisi çalışmaları kapsamında II. Saraçoğlu Hükümeti dönemi 3 Temmuz 1943’e kadar çok sayıda Müslüman ve gayrimüslimlerin ve işyerleri satılmış ve 1229 gayrimüslim, çalıştırılmak üzere Erzurum Aşkale’ye gönderilmiştir. Bu durum, dünya basını tarafından da sert bir biçimde eleştirilmiştir. Örneğin 9-13 Eylül 1943 tarihlerinde Newyork Times gazetesinde Cyrus Sulzberger imzalı yazıda Varlık Vergisi Kanunu eleştirilmiştir. Bu yazılardan hemen sonra 17 Eylül 1943’te toplanan TBMM, henüz tahsil edilmemiş olan Varlık Vergisi borçlarının silinmesine karar vermiş ve aralık ayının ilk günlerinde Aşkale ve Sivrihisar’da çalışmaya gönderilen gayrimüslimler evlerine gönderilmiştir²⁹⁸. İkinci Dünya Savaşı’nın bütün hızıyla devam ettiği tarihlerde Türkiye, dünyada daha fazla tepki çekmemek için, bu kanunu kaldırmaya karar vermiştir.

Şükrü Saraçoğlu I. Hükümet Dönemi’nde ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla çıkarılan Varlık Vergisinden istenilen netice elde edilememiştir. Bilhassa bu süreçte TBMM, Maliye Bakanlığının borçları toplama konusunda zorluklar yaşadığını ve ödeme yapacak kişilerden borçların tahsil edilemediği için mevcut borçların da silinmesi hususunda karar vermiş ve 23.610 mükellef tarafından ödemesi yapılamayan 12.226.966 lira vergi silinmiştir. Her ne kadar Varlık Vergisi ilk başta amacına ulaşmış olsa da; son dönemlerde tahsilatta çıkan zorluklardan dolayı 15 Mart 1944’te yapılan TBMM görüşmelerindeki oylama sonucu yürürlükten kaldırılmıştır²⁹⁹. Bu vergi kaldırılmasına rağmen; Saraçoğlu Hükümeti’ni en çok yıpratın olaylardan birisi olmuştur.

2.1.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Türkiye’de 1940-1945 yıllarında üretim sektörleri ve milli gelirden bazı zayıflamalar yaşanmıştır. Bunun en büyük sebebi, İkinci Dünya Savaşı olmuştur³⁰⁰. Bilhassa gerçekleşen yıllık hesaplamalarda en büyük pay sahibi olan tarım %7,1 ve milli gelir de % 6 oranında gerilemiştir. Ayrıca bu süreçte kamu giderleri artmış Hükümet ise çözüm olarak para bastırmış ve yeni vergi kanunları çıkarmıştır. Bunlar arasında Varlık

²⁹⁷ Deniz Ergeç, Milli Burjuvazi Yaratılma Sürecinde Varlık Vergisinin Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2005, s. 41-42.

²⁹⁸ Cevat Şenol, *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 89.

²⁹⁹ Mutlu Yoruldu, “Türk Mali Tarihinde Varlık Vergisi Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(19), 2020, s.2308; Arslan, 2012, s. 209.

³⁰⁰ İrfan Bülbül, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Etkileri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 8, 2006, s. 1-50.

ve Toprak Mahsulleri Vergileri yer almıştır. Bilhassa yaşanan süreçte üretim sektörü bağlamında tarım ülke genelinde en yaygın geçim kaynağıydı³⁰¹. Her iki kanunun da tarımla ilgili olması ve bundan dolayı halktan fazladan vergi alınması tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilerin Şükrü Saraçoğlu’nu ciddi anlamda zor duruma düşürdüğü bilinen bir gerçektir.

1940 yılı itibarı ile Türkiye’de mevcut nüfusun %75,62’lik kısmında 13.474.701 kişi köylerde yaşamını sürdürmüştür. Bilhassa 1938 milli gelirine göre en büyük hasılat payı 775.000.000 lira ile tarım sektöründe görülmüştür. Zira üreticiler ise seferberlik dolayısıyla evlatlarını askere göndermiş ve bu nedenle iş gücü, ödenen vergi ve düşük fiyata satılan ürünleri konusunda zorlu bir süreç yaşamıştır. Bu nedenle üreticiler, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ekonomik sorunlar bağlamında tarım sektöründe önceki yıllara oranla daha az verim almışlardır³⁰².

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Hükümet, önceden yaptığı stoklara güvenerek liberal bir politika izlemiş fakat azalan stoklar Hükümeti yeni çare arayışlarına yönlendirmiştir. Üreticiler tarafından ürünlerin bir payı sabit fiyatlar ile devlete verilmiş buda çiftçi üretimlerinin azalmasına yol açmıştır. Ayrıca 1942’de ise Hükümet, üreticiler için fiyat tarifesinde değişikliğe gitmiş ve ülke genelinde tarımsal ürünleri arttırmayı amaçlamıştır. Belirli bir payı devlete veren üretici kalan diğer ürünlerini serbest fiyata istediği şekilde çıkarabilme imkânı vermiştir. Bu duruma rağmen üreticiler mallarını devletten kaçırmaya devam etmiştir³⁰³.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ekonomik sorunlara çare arayışları bağlamında 15 Mayıs 1943 tarihli ve 6/1611 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nu TBMM’ye sunmuştur. Kanun gerekçesinde son dönemlerde artan toprak mahsulleri fiyatları ve ekonomik durum olarak gösterilmiştir. Devamında bu kanunun amacının son dönemlerde zenginleşmiş toprak ve mülk sahiplerinin servetlerini vergilendirmek ve ordu giderleriyle ekonomik sorunları giderebilmek için bu vergiye ihtiyaç duyulduğu ve bunun da Aşar Vergisine benzemeyeceği ifade edilmiştir³⁰⁴. Nihayetinde Meclis’te yaşanan sert tartışmalara rağmen; bu kanun tasarısı 4 Haziran 1943’te kabul edilmiştir.

³⁰¹Kürşat Yıldırım, “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2018, s. 63.

³⁰² Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 2011, s. 217.

³⁰³ Murat Metinsoy, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 15, 2012, s. 94-95.

³⁰⁴ Erdem Yavuz, “Milli Korunma Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 2015, s. 174.

4 Haziran 1943'ten itibaren Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu üzerinde Meclis görüşmeleri hasebiyle gündem olmuş ve sunulan kanun 283 milletvekili oyu ile kabul edilmiştir. Bilhassa kanun görüşmelerinde söz alan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu konu hakkında bazı açıklamalarda bulunmuş, içinde bulunulan büyük zorlukların ülkeyi etkilediği ve ister istemez Hükümeti bu vergiye yönlendirdiğini ayrıca adı geçen verginin eski Aşar Vergisine benzememesi için elden gelen gayretin sarf edileceğini belirtmiştir³⁰⁵.

Şükrü Saraçoğlu konuşmasının devamında önceki dönemde kalmış olan 140.000.000 lira bütçe açığı ve içinde bulunulan süreç itibarı ile toplam bütçe açığının 400.000.000 lirayı aştığını ve bütçe açığının giderilmesi için çıkarılan Varlık Vergisi ile ancak bu açığın 250.000.000 lirasının kapatılabildiğini ifade ederek bu kanundan yaklaşık 110-130.000.000 lira arası bir tahsilatın yapıldığını ve böylelikle devlet bütçesine katkı sağlanacağını açıklamıştır. Ayrıca bu verginin köylüler için ağır olabileceğini fakat ülke olarak bu durumun altından kalkılacağını söylemiştir. Saraçoğlu geriye kalan mevcut 150.000.000 Liralık bütçe açığının Toprak Mahsulleri Vergisi ile kapatılacağını belirtmiştir³⁰⁶. Yani Şükrü Saraçoğlu, Meclis'te bulunan bazı milletvekilleriyle halkın tepkisine rağmen bu kanunu savunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki iâşe sorununa çözüm bulmak amacıyla Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır³⁰⁷. Bu yeni kanun kapsamında Türkiye'de yetişen ve bazı toprak mahsulleriyle ipek kozası bu vergiye tabii olarak görülmüştür. Özellikle bağ ve bahçelerde ihtiyaç için yetiştirilen ürünler, belediye tarafından kurulan tohum istasyonları, numune fidanlık ve meyvelikler, okul ve hastane bahçelerinde ihtiyaç için yetiştirilen ürünler ve cezaevi ile ıslahevlerinde kalan kişilerin yetiştirdikleri ürünler bu vergide muaf tutulmuştur. Bunun dışında şehir ve kasabalarda belediyeler, köylerde ise muhtar ve ihtiyar heyetleri her mahsul yılında belirli miktarlardaki ürünleri Maliye Vekâletine bağlı yerlere teslim edecekleri belirtilmiştir³⁰⁸.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, TBMM'de yapılan oylamada 168 ret oyuna karşılık 283 evet oyu ile kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle dokuz kısımdan oluşan vergi halka sunulmuştur³⁰⁹. Şükrü Saraçoğlu'nun Hükümet'te olduğu dönemde TBMM'de yapılan bu oylama, tarihi bir gerçeği de ortaya çıkarmaktadır. Zira Tek Parti

³⁰⁵ Özer, 2011, s. 221.

³⁰⁶ TBMMZC, Dönem 7 c.3, (4 Haziran 1943), s. 16.

³⁰⁷ Mehmet Ertan, "Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi, II. Aşar mıydı?", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 2018, s. 241.

³⁰⁸ Resmi Gazete, 7 Haziran 1943, Sayı:5423, s. 5241.

³⁰⁹ Özer, 2011, s. 221.

Dönemi'nde Meclis'te bazı kanunlarda görüş birliği olmadığı ve bazı milletvekilleri arasında ciddi anlaşmazlıkların olduğu bilinmektedir. Bu da, Tek Parti Dönemi'nin sona ereceğinin bir işaretidir.

6 Haziran 1943'te Meclis'te kabul edilen ve Resmi Gazete'de yayınlanan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile ülke genelinde alınacak olan ve bilhassa çabucak bozulmayan, saklanması ve depolanması uygun olan bazı ürünler arasında pancar, patates, afyon, susam, narenciye, keten ve ayçiçeği ayrıca, antepfıstığı, fındık, kuru üzüm, kuru incir, pamuk ve zeytin olarak açıklanmıştır. Bu ürünlerden bazı kamu kurumlarının giderleri için ekstra vergi alınmıştır³¹⁰.

Saraçoğlu Dönemi'nde uygulanan verginin mükellefi; vergiye konu olan mahsullerin olgunluk zamanındaki sahipleri, arazi kiralık ise kiracı, iştirakli icralarda mal sahibi ile kiracıdır. Vergi oranı ise; Hükümet tarafından belirlenen Milli Korunma Kanunu'na dayanarak belirli miktarı belirli bir fiyattan satın alınan ürünlerde %8, diğerlerinde ise %12'dir ve Hükümet, gerekli gördüğü durumlarda ise bu oranı %8 sınırına kadar indirebilecektir. Uygulamadan kaynaklanan sorunlar nedeniyle kimi maddeler, 28 Nisan 1944 tarih ve 4.553 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nda belli değişikliklerle yer almıştır. Son kanunda ise vergi oranı %10 olarak belirlenmiştir³¹¹.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun ikinci kısmında yer alan bölümde ise mükellefler üzerinde durulmuş ve ürünlerin olgunlaştıktan sonra tahsilatlarının yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca vergiye tabii olan bahçeler kiraya verilmiş ise bu tahsinin kiracı tarafından yapılacağına değinilmiş, mal sahibi ve kiracının ortaklığında ise ikisinin de mükellef olduğu ifade edilmiştir. Bu verginin üçüncü kısmında ise vergi toplayacak kişilerden bahsedilmiş ve toplanan ürünlerin kayıt işlemleri hakkında bilgi verilmiştir. Kanunun dördüncü bölümünde ise alınacak olan orandan bahsedilmiş ve vergi nakit alınacaksa %12, ayni olacaksa da %8 şeklinde tahsil edileceği, Hükümetin gerektiğinde nakit orandan da %8 alabileceği belirtilmiştir³¹².

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu uygulanmaya başlandığından itibaren hem Hükümet hem de üreticileri hayal kırıklığına uğratmıştır, çünkü adı geçen vergiden bir türlü verim alınamamıştır. Bu süreçte üreticileri rahatsız eden konu ise vergi memurlarının keyfi tutumları olmuştur. Bazı memurlar rüşvet karşılığında ürünleri az

³¹⁰ Sibel Aloğlu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bolu 2010, s. 57.

³¹¹ Ş. Ertan Çomaklı, Fatih Koç ve Kürşad Emrah Yıldırım, "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2012, s. 67.

³¹² Resmi Gazete, 5423, s. 5241.

göstererek alınacak vergi miktarını böylelikle düşürmüş ya da üreticinin ürünü az olmasına rağmen fazla göstermiş ve vergi miktarını yüksek yazmıştır. Bilhassa 24.316 üretici bu konularda şikâyetle bulunmuş ve 16.816 şikâyet ise yazılan fazla vergi konusunda olmuştur. Ayrıca ürünlerin toplanış hataları, depo ve silo yetersizliği, ürünlerin açık havada kalması, yağmur ve sellere maruz kalması, düzensiz taşınması ürünlerin çürümesine neden olmuştur³¹³. Bu kanunla alakalı olarak 40.000'den fazla kişinin kanundan şikâyetçi olması, ülke genelinde Şükrü Saraçoğlu Hükümetine nasıl bir tepkinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kanunun uygulanması kapsamında gerek hububat alımlarında gerekse de tarım ürünlerinin toplanması ve bu ürünlerin depolanmasında ofisler kullanılmıştır³¹⁴. Ancak Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu için kurulan ofislerde personel yetersizliği ve özellikle mevcut memurların işin ehli olmayışı bilinen bir gerçektir. Burada bazı memurlar kurulan ofisleri vergi kaçakçılığı, rüşvet ve bireysel ihtiyaçlar için kullanmış böylelikle ciddi anlamda kanunsuzluklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca az sayıdaki memurların tüm işlere yetişemediği için takviye ekibi olarak öğretmen, lise öğrencileri ve lise mezunları seçilmiş böylelikle ücret karşılığında bunlar çalıştırılmıştır. Ancak seçilen kişilerin detaylı bilgiye sahip olamaması ölçüm, tahmin, toplama ve nakliye konularındaki yaşadıkları sorunlar görülmüştür. Bilhassa yaşanan problemler de halkın tepkilerine yol açmış ve Hükümet ile vatandaşın arası açılmıştır.

Halkın rüşvet, ürünlerin toplanmasındaki yanlış hesaplamalar ve bilhassa toplanan ürünlerin ziyan olması üzerine artan tepkileri ve şikâyet dilekçeleri akabinde Hükümet çare arayışları içine girmiştir. Çözüm arayışları kapsamında adı geçen vergi için çalışan kişilere ek kadro ile destek verileceği ifade edilmiştir. Zira bu süreçte personel yetersizliği de dikkat çekmiş ve tahsilatı toplama, ölçme ve bilhassa nakliye alanında sorunlar yaşanmıştı. Bu bağlamda, Hükümet de açılacak olan ek kadro ile personel alınının yapılacağını belirtilmiştir³¹⁵.

Kanun adına yapılan tahsilatı konusunda yukarıda belirtildiği üzere niteliksiz çalışanların ve memurların olduğu bu yüzden işlerin aksadığı arşiv verilerinden anlaşılmaktadır. Özellikle ek kadro ile çalıştırılmak üzere alınan kişilere de zam yapılacağı açıklanmıştır. Böylelikle çalışan kişilerin daha fazla ücret alacağı da

³¹³ Mehmet Korkud Aydın, “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi”, *Turkish Studies Dergisi*, 26(12), 2017, s. 10.

³¹⁴ Metinsoy, 2012, s. 97.

³¹⁵ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:102.46.15. s. 1.

belirtilmiştir. Ayrıca vergi tahsilatı hususunda herhangi bir olumsuz durumun yaşanmaması için Hükümet bazı tedbirler almıştır³¹⁶.

Hükümet tarafından adı geçen ek kadro ilerleyen süreçte açılmış ve çalıştırılmak üzere personellerin başvuru yapabilecekleri de belirtilmiştir. Böylelikle vergi toplama, ölçüm yapma ve bilhassa nakliye konusunda eleman eksikliği yaşayan yönetim işi bilen ve işten anlayan kişilerin başvurularını almıştır. Ek kadroya çok sayıda talep olmuştur³¹⁷. Ayrıca alınacak personeller için merkez ve illerde açılan kadroya ait listelerin gönderildiği ifade edilmiştir³¹⁸. Bu kanunun yürürlüğe geçmesi adına 40. madde gereği Maliye Bakanlığı tarafından Eylül 1943'te yeni kadro listeleri hazırlanmıştır³¹⁹. Sonrasında ise bazı mahsullerden alınan vergilerden indirim yapıldığı açıklanmış³²⁰, ancak bunların hiçbirisi söz konusu kanuna ilgi uyandırmamış ve halk arasında bu kanunun kaldırılması için taleplerde bulunmuştur.

Saraçoğlu Hükümeti, her ne kadar Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nu Aşar Vergisinin kaldırılması sonrasında olumlu bir adım atmış olsa da; buradan istediği neticeyi elde edememiştir. Zira bu kanunla ek vergiler konulmuş, bu da halkın tepkisine neden olmuştur³²¹. Aşağıda da belirtileceği üzere bu durum, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun kaldırılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde ülke genelindeki ekonomik sorunlar ve verginin toplanmasında yaşanan olumsuzluklardan dolayı bu kanunun kaldırılması gerektiği gündeme gelmiştir. Zira üreticilerin yaşadığı ekonomik sorunlar, vergi tahsilatı ile ilgilenen memurların keyfi hareketleri, ürünlerin toplama, ölçüm ve nakliyesinde yaşanan personel yetersizliği ve niteliksiz çalışanların olması bahsi geçen kanunun başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu kaldırılması için TBMM'de ilk görüşmeler 18 Ocak 1946 tarihinde yapılmıştır. Meclis'te yapılan görüşmeler neticesinde bu kanun, 1 Ocak 1946 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırılmıştır³²².

³¹⁶ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:103.73.15. s. 1.

³¹⁷ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:103.75.19. s. 1.

³¹⁸ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:105.29.14. s. 1.

³¹⁹ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:102.62.17. s. 1.

³²⁰ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:103.71.6. s. 1.

³²¹ Şahin Yeşilyurt ve Ali Tuna, "1926 Yılı İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ali Tuna Raporu Çerçevesinde Aşar Vergisinin Kaldırılması ile İlgili Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33, 2017, s. 53.

³²² Özer, 2011, s. 231.

2.1.3. Milli Korunma Kanunu

Şükrü Saraçoğlu'nun bakanlık yaptığı dönemlerde ülkenin yeniden yapılandırılmasında ve milli ekonominin gerçekleştirilmesinde, İzmir İktisat Kongresinde belirlenen ekonomik politika, ilke ve stratejilerle öngörülen hedeflerin yaşama geçirilmesi büyük önem arz etmiştir. Bu amaçla Dünya Ekonomik Bunalımı'nın çıktığı 1929 yılına kadarki dönemde bir dizi yasal düzenlemeler, atılımlar yapılmış ve yeni kurumlar oluşturulmuştur. Ağırlıklı olarak genel politika; özel sektörü yatırım yapmaya yöneltmek ve bu konuda girişimciye destek vermek şeklindeydi. Ne var ki, özel kesimin yatırımları finanse edecek sermaye birikimi ve deneyimi yetersizdi. Bu nedenle Cumhuriyet Hükümetleri, ülke çıkarları yönünden gerek gördüğü yatırımlara iştirak etmeye, ticari ve sanayi yaşamı finanse edecek bankaların kurulmasına çalışmıştır³²³.

1929 Ekonomik Krizi ve özel sermaye yetersizliği ülkeyi devletçilik politikasına yöneltmiştir. Ancak devletçilik kesinlikle özel girişime karşı değildir. Sadece zorunlu nedenlerden dolayı devlet yatırımları kendisi yapmıştır. Bu bağlamda “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”, “Ticarette Tahsil Men'i Kanunu”, “İhracatın Murakabese Kanunu” ve bilhassa Merkez Bankası'nın kurulması bu süreçte önemli rol almıştır. Ayrıca Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, Etibank, Sümerbank Türkiye Şeker İşletmeleri vb. kamu iktisadi kuruluşları da bu dönemde tamamlanmıştır. Birinci ve İkinci 5 Yıllık Sanayi Planı da devletçilik politikasının uygulamalarıyla alakalı olmuştur³²⁴. Yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi biraz da zorunlu ekonomik koşullar, Türkiye'yi bu ilkeyi benimsemeye ve uygulamaya zorlamıştır.

Savaş dönemi ekonomi politikası bağlamında gerçekleştirilen iktisadi, mali ve siyasi önlemler, sadece Türkiye topraklarında değil bilhassa diğer dünya devletlerinde de görülmüştür. Olağanüstü dönem olarak nitelenen 1939-1946 arası dünya çapında savaş, tabii afetler ve özellikle kıtlıklar yaşanmıştır. Özellikle bu süreçte olağanüstü kazançlar elde eden kişilere getirilmiş olan vergiler Milli Savunma Vergisi adı altında birçok ülkede görülmüştür. ABD'de Wealth Tax (Servet Vergisi), Almanya'da Olağanüstü Savaş Kazançları Vergisi, İngiltere'de Excess Profit Tax (Kazanç Vergisi), İsviçre'de Tek Vergi, Yunanistan ve Macaristan'da Servet Vergisi uygulanmışken Fransa'da ise mevcut

³²³ Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017, s. 73-74.

³²⁴ İbrahim Mert Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 2013, s. 137-138.

vergiler arttırılmıştır³²⁵. Yani dünyadaki ekonomik sorunlar, Türkiye dâhil çok sayıda ülkeyi son derece olumsuz yönde etkilemiştir.

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlık yaptığı 1942-1946 arası dönemde fevkalade durumlar neticesinde çıkarılmış olan 1942 tarihli “Varlık Vergisi” ve 1944 tarihli “Toprak Mahsulleri Kanunu” dışında “Milli Korunma Kanunu” da TBMM görüşmeleri akabinde bu süreçte yürürlüğe geçmiştir. Bilhassa 1940'ta çıkarılan bu kanun dönemin en önemli ve özellikle de iktisadi politikasında ana unsur olarak rol almıştır. Yaşanan süreçte fevkalade durumlarda ücreti mukabilinde ürünlere el koyma, özel işletmelerin yetkisini devralma, ithalat ile ihracat mallarının fiyat belirlemesi ve bilhassa temel malların vesikalar ile dağıtılması gibi maddeleri içermiştir³²⁶. Bu kanun asıl olarak Saraçoğlu döneminde uygulandığı için ve halk da bu kanunlara karşı tepkili olduğundan Başbakan'ın bu süreçten olumsuz yönde etkilenmemiş olması mümkün değildir.

Milli Korunma Kanunu ile alakalı çok sayıda toplantı ve görüşmeler yapılmıştır. Bu toplantıların birisinde fevkalade, kısmi ya da tam seferberlik, ülkenin mevcut harbe katılma durumu, yabancı devletlerin savaş politikalarının Türkiye'yi de ilgilendirmesi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkilerine değinilmiştir. Ayrıca kanunun 10. maddesinde yer alan sanayi ve maden müesseslerinde hali hazırda çalışan mühendis, işçi, teknisyen ve ihtisas sahiplerinin mecburi durum olmadığı sürece istifa edemeyecekleri açıklanmıştır. Bilhassa 11. maddede yer aldığı şekilde devlet sanayi ve maden işletmelerini bir kâr payı karşılığında alınabileceği ve bunun devlete satışının da mecburi olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında 12. maddede küçük işletmelere kredi ve yardım edilebileceği bunun nakit, ham madde, yardımcı malzemeler vb. olabileceğine de değinilmiştir³²⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından çok kısa bir süre sonra Milli Korunma Kanunu, Başbakan Refik Saydam'ın döneminde 18 Ocak 1940'ta yapılan TBMM görüşmeleri sonucu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir³²⁸. Adı geçen kanunun kabulü akabinde işlerlik, kararların hazırlanması ve bilhassa milletvekilleri arasında iş birliği sağlamak amacıyla bir koordinasyon heyeti de kurulmuştur. Zira bu komisyon Ziraat, Ticaret, Maliye, Ulaştırma ve İktisat Vekillerinin katılımı ile faaliyete geçmiştir. Adı geçen heyetin savaş süresince müdahale ve düzenleme yetkilerine sahip olduğu

³²⁵Mehmet Korkud Aydın, “Milli Korunma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 2019, s. 414.

³²⁶Ahmet Makal, “65.Yılında Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76, 2004, s. 1-2.

³²⁷ Resmi Gazete, 26 Kanun-ı Sani 1940, Sayı: 4417, s. 13213.

³²⁸ Aydın Doğu, “Milli Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 39, 2021, s. 192.

belirtilmiştir. Bilhassa ziraat, maden, sanayi, ticaret, taşıma, üretim ve tüketim gibi konularda yaşanan fiyat hareketliliğini kontrol altına alabilme yetkilerine sahip olduğu ifade edilmiştir³²⁹. Yukarıda izah olunduğu üzere bu kanun Saraçoğlu Hükümeti'nden önce oluşturulmuş, ancak asıl iş ve işlemler Şükrü Saraçoğlu döneminde olmuştur. Bu nedenle de kanunla ilgili olarak en fazla hırpalanan kişi Saraçoğlu olmuştur.

Milli Korunma Kanunu kapsamında geçimlik ve tohumluk hariç elde kalan ürünlerin toprak mahsulleri ofisine belirli fiyatlar ile satılması ülke genelinde uygulanmıştır. Akabinde fevkalade durum sürecinde düşük fiyatlarla hububatlar üreticiler tarafından devlete satılmıştır. Böylelikle Hükümet tarafından ülke genelinde yaşanan iâşe sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Ancak bu sorun çözülememiş hatta ülkede karaborsa ve tefecilik gibi sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Zira 1942'te yaşanan hububat fiyatlarının yükselmesi ise ekmeklerin karne ile verilmesine bile yol açmıştır. Bilhassa Hükümet, halkın bu olumsuz durumlardan en az şekilde etkilenmesi için uğraşmış ve bu amaçla Fiyat Murakabe Komisyonu kurmuştur. Özellikle ekmek, et, şeker gibi temel ihtiyaçların fiyatları böylelikle denetim altına alınmaya çalışılmıştır³³⁰.

Başbakan Saraçoğlu ülkede yaşanan iâşe problemleri, ekonomik sorunlar ve bilhassa artan fiyatlar için çaba sarf etmiş çare arayışlarına girmiştir. Zira üretici sınıfı bu süreçte toprak ekimlerini yapamamış ve üretim sektöründe verim alınamamıştır. Hububat üretimi 1942'te 8.000.000 ton iken; 1943'te 7.000.000'a 1944'te 6.000.000 tona düşmüştür. Üretimde yaşanan bu düşüş Türkiye'yi ithalata yönlendirmiş ve Hükümet çareyi dışarıdan buğday, arpa ve yulaf tedarik edilmesinde bulmuştur. Bu hususta Saraçoğlu Hükümeti, ABD ile İngiltere'den destek istemiş ve İngiltere'den buğday desteği almıştır. Ancak buğdayın piyasaya sürülüş şekli tepki çekmiştir. Örneğin 1943'de serbest piyasada 100 kuruş olan buğday fiyatı Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından 19,5 kuruştan işlem görmüştür. 1942'de buğdaya 18 kuruş veren Hükümet, II. Saraçoğlu Hükümeti dönemi olan 1944'te bu fiyatı ancak 25,5 kuruşa çıkarmıştır. Hükümetin serbest piyasaya göre aşağı yukarı buğdayı beşte bir fiyatına satın alması istifçiliği, mal kaçırmayı ve karaborsa piyasasını güçlendirmiştir³³¹. Dolayısıyla Tek Parti Hükümeti Dönemi'nin bu uygulaması da tepkileri arttırmıştır. Bundan payını alan da şüphesiz Saraçoğlu Hükümeti olmuştur.

³²⁹ Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 2004, s. 77.

³³⁰ Bülent Duru, "1941: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 2009 s. 163.

³³¹ Şener, 2004, s. 82-84.

Halkın kendisine ve Hükümete karşı tepkisinin farkında olan Şükrü Saraçoğlu konuyla ilgili yaptığı açıklamada hububat üretiminin yetersizliğinden dolayı İngiltere’den gelen 100.000 ton hububatın da ülkeye yetmeyeceği ve Hükümet tarafından alınacak tedbirler haricinde, halk tarafından üretimin çoğaltılması tüketimin ise azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca daha önce üzerinde kısıtlamaların olduğu pirinç, fasulye, nohut ve mercimek gibi ürünlerde bu kısıtlamaların kaldırıldığını belirtmiştir. Ülke genelinde yaşanan sıkıntılardan zenginlerin pek etkilenmediğini fakat işçi, köylü ve memurların hayat pahalılığından etkilendiğini ifade etmiştir. Ayrıca ihtiyaç sahiplerine ve memurlara yardım edeceğini de sözlerine eklemiştir. Bu hususta özellikle memurların durumlarına değinen Başbakan çeşitli yardımların yanı sıra, kendileri ve eşlerine ayakkabı ve elbise yardımının yapılacağını da vurgulamıştır³³².

Milli Korunma Kanunu kapsamında ev, apartman ve dükkân kiralarının çok yükselmesi üzerine³³³, Hükümet konuyla alakalı araştırmalar yaptırmıştır. Bu bağlamda, yetkililer artan kira fiyatları üzerinde durulduğunu ve bu hususta açılan dosyaların birinci ve ikinci dereceden olduğunu ve bunların Milli Korunma Kanunu Mahkemeleri’ne gönderildiğini açıklamışlardır. Açıklamanın devamında, sonuçlanan mahkeme kararlarının genellikle mal sahiplerinin aleyhine olduğu ve bu kişilerin ağır para cezalarına çarptırıldıkları vurgulanmıştır. Kira fiyatlarından yaşanan her türlü artışın yargı yolu ile çözüleceği de dile getirilmiştir³³⁴. Bu durum, Milli Korunma Kanunu ile alakalı bazı anlaşmazlıkların olduğunu ve mahkemelerin kurulmuş olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Yaşanan ekonomik sorunlar ve temel ihtiyaçlarda artan fiyatlara çare arayışında olan Hükümet, bu süreçte ekmek istihkakının 400 gram olacağını açıklanmıştır³³⁵. Bilhassa et fiyatlarını yükselten kasapların belediyeler tarafından mahkemeye verileceği ifade edilmiştir³³⁶. İstanbul’da yaşanan et sıkıntısına Karadeniz’den takviyenin olacağı ve uygulanan serbest piyasanın yarattığı sıkıntılardan bahsedilmiştir. Bunun yanında mezbahalarda kesilen büyük ve küçükbaş hayvanların fazla olmasına rağmen et

³³² Aydın, 2019, s. 422-423.

³³³ Sedef Bulut, “Milli Korunma Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Kira Denetimi Meselesi (1940-1960)”, *Belgi Dergisi*, 20, 2020, s. 2634-2635.

³³⁴ Cumhuriyet, 1 Şubat 1944, Sayı: 6990, s. 1.

³³⁵ Cumhuriyet, 3 Şubat 1944, Sayı: 6992, s. 1.

³³⁶ Cumhuriyet, 9 Şubat 1944, Sayı: 6998, s. 1.

fiyatlarında artışlar görülmüştür. Ayrıca 2 Şubat'ta 200 kuruş olan et fiyatı kasaplar tarafından 9 Şubat'ta 330 kuruşa çıkartılmıştır³³⁷.

Milli Korunma Kanunu kapsamında kasapların yüksek fiyata verdiği etler konusunda belediyelerin harekete geçtiği ve denetimlerde bulunduğu aktarılmıştır³³⁸. Denetimler akabinde et fiyatları belediyeler tarafından 220 kuruş olarak belirlenmiştir³³⁹. Ayrıca piyasada artan mal fiyatlarının göz önünde olduğu ve bu hususta ithalat mallarının siparişi öncesinde fiyatları Ticaret Bakanlığınca kontrol edileceği de açıklanmıştır³⁴⁰.

Ülke genelinde yaşanan ekonomik sorunlar, iâşe problemleri ve fiyat artışlarına devlet denetimleri; tereyağı, krema ve yoğurt fiyatları konusunda da sıkça görülmüştür. Zira tereyağı fiyatlarının 680 kuruştan satıldığı belirlenmiş ve İstanbul'da tereyağı satan Kosti Akaridinis, Robensen Ade, Kamil Kural, Ziya Tuncer vb. tüccarların fiyat artışlarından dolayı Milli Korunma Kanunu Mahkemelerine verildikleri belirtilmiştir³⁴¹. Bu süreçte yapılan belediye denetimleri akabinde tereyağının fiyatı 550 kuruş yoğurt fiyatının ise 70 kuruş olarak satılacağı açıklanmıştır³⁴².

Netice olarak daha çok II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde uygulanan Milli Korunma Kanunu, başta temel ihtiyaçlar olmak üzere; tüm ürünlerde fiyat artışı yapan kişi ve işletmelere yaptırımlar uygulanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere et, şeker, ekmek, tereyağı vb. ürünler ekonomik sorunların yaşandığı dönemde gelen zamlar ile birlikte halka yüksek fiyatlardan satılmıştır. Artan fiyatlara devlet denetiminin sağlandığı böylelikle fevkalade durumlarda Hükümetin gösterdiği politika bazı kesimleri rahatsız etmesine rağmen kararlı adımlar attığını göstermektedir. Bilhassa CHP iktidarından sonra bu uygulama tamamen kaldırılmamış, DP'nin iktidarda olduğu 1955 yılından itibaren tekrar uygulanmaya başlanmıştır³⁴³.

³³⁷ Cumhuriyet, 10 Şubat 1944, Sayı: 6999, s. 1.

³³⁸ Cumhuriyet, 11 Şubat 1944, Sayı: 7000, s. 1.

³³⁹ Cumhuriyet, 12 Şubat 1944, Sayı: 7001, s. 1.

³⁴⁰ Cumhuriyet, 20 Şubat 1944, Sayı: 7009, s. 1.

³⁴¹ Cumhuriyet, 4 Mart 1944, Sayı: 7022, s. 2.

³⁴² Cumhuriyet, 7 Mart 1944, Sayı: 7025, s. 2.

³⁴³ Aydın, 2019, s. 426.

2.1.4. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde son derece tepki çeken kanunlardan birisi de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'dur. Zira kanun Meclis görüşmelerinde de ciddi tartışmalara yol açmıştır³⁴⁴. Esasında toprak konusu Türkiye'de ilk defa 11 Haziran 1945 tarihinde ve bilhassa 4.753 Sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile gündeme gelmiştir. Adı geçen kanunla ilgili yasal ve ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kanun, yaklaşık 28 yıl yürürlükte kalmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından sonra modernleşme hareketleri kapsamında amaçlanan reform adımları arasında toprak hususu pek gündem olmamıştır. Zira gündeme geldiği ve üzerinde durulduğu süreçte ise Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla konu tekrar rafa kaldırılmıştır³⁴⁵. Bundan sonra toprak konusu meclis görüşmelerinde yer almıştır.

Türkiye genelinde maddi durumu iyi olmayan çiftçilere işletmecilik ilkesi kapsamında sistemli olarak toprak dağıtılması bu süreçte Hükümet tarafından gerekli görülmüştür. Ayrıca 1937'da mevcut 1924 Anayasası'nda yer alan arazi kamulaştırması maddesine imkân verilmiş ve bu hususta değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bilhassa Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ilk defa 17 Ocak 1945 tarihinde kanun tasarısı olarak sunulmuş ve böylelikle çiftçiye toprak dağıtımı ve çiftçi ocaklarının kurulumu hususlarındaki çalışmalar gündeme gelmiştir. Daha sonrasında Tarım Bakanlığı'nca yürütülen ve 11 Haziran 1945'te TBMM'de görüşmeleri yapılan 4.753 Sayılı Kanun uzun tartışmalar akabinde 15 Haziran 1945 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak kanunlaşmıştır³⁴⁶. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle Şükrü Saraçoğlu'na yeniden eleştiri okları yönelmiştir. Saraçoğlu ile birlikte Tek Parti Dönemi uygulamaları da yeniden eleştiri almaya başlamıştır.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde kabul edilen bu kanun hakkında arazisi olmayan, çiftçilik yapmak isteyen kişiler, ya da geçimini sağlayamayanlara yönelik belirli miktarlarda arazi verileceği açıklanmıştır. Özellikle toprak sahibi olacak kişilere de yardımcı olunacağı ve bunlara gerekli yardımların yapılacağı açıklanmıştır. Hükümetin

³⁴⁴ Nevzat Evrim Önal, "Türkiye'nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 5(12), 2010, s. 12.

³⁴⁵ Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş "1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Uygulaması", *KSBD*, 10(19), 2018, s. 649.

³⁴⁶ Zeynep Çat, 1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Basında Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya 2009, s. 41.

yardım sağlayacağı, verilen arazilerin yurt toprağı olduğu ve sürekli olarak işlenmesi gerektiğı de ifade edilmiştir³⁴⁷.

Toprak sahipleri kendilerine tahsis edilmiş olan arazileri bağ, bahçe, tarla olarak kullanabilecekleri, bu toprakların küçük, orta ve büyük olarak dönümlere ayrılacağı belirtilmiştir. Hükümet tarafından verilen toprakların geçerli neden olmadıkça 3 yıl ekim, dikim veya bakım görmeyen arazilerin işlenmiyor olarak sayılacağı da ifade edilmiştir. Ayrıca arazilerin işlenip ya da işlenmediğı hususu ise Tarım Bakanlığı tarafından belirleneceğı, çiftçilerin ise bu konuda başvuru, itiraz haklarının olduğu açıklanmıştır. Verilecek topraklar ise sahibi olmayan araziler bataklıklar, kurumuş göllerin bulunduğu yerler ve devlete ait araziler olarak belirlenmiştir³⁴⁸.

Devlet tarafından verilecek toprakların kişi isteğı üzerine olacağı ve hiçbir köylü ya da kasabalıya zorla verilmeyeceğı, çiftçilere baskı ile bu kanunun uygulanmayacağı ifade edilmiştir. Bu kanun gereğı dağıtılacak topraklar konusunda şahsi ayrıcalıklar tanınmayacak, bekâr, evli ve çocuklu gibi herhangi sosyal sınıf ayrımı olmayacağı da belirtilmiştir. Bilhassa arazilerin şahsi menfaat üzerine değil, ülke ekonomisine katkı ve milli zirai amaçla verileceğı söylenmiştir. Özellikle arazi dağıtımı sürecinde şahıs topraklarının gasp edilmeyeceğı, geçici olsa bile, bu arazilerin zarar görmeyeceğı açıklanmıştır. Adı geçen kanunun böylelikle uzun süre hayata kalması, hâlihazırda ekim, dikim yapılmayan boş arazi, bataklık vb. yerlerin canlandırılması ve devlet ekonomisine katkı sağlaması amaçlanmıştır³⁴⁹. Her ne kadar kanunun çıkış amacı köylülerin refah ve huzurunu sağlamak olsa da; bu kanunun halkın geneli tarafından olumlu bir biçimde karşılandığını söylemek mümkün değildir.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hazırlandığı sıralarda, böyle bir kanunun gerekliliğinin sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin 35 ilinde yapılan araştırmalara göre ülkede ortalama 15.000 dönüm arazisi olan 418 kişi, ve ortalama olarak da 3.000 dönüm toprağı sahip 5.764 kişinin olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler neticesinde Türkiye'de var olan toprak dengesizliğı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ülkede nüfusun büyük kısmının köylerde olmasına

³⁴⁷ TBMMZC, Dönem 7, c.18, (11 Haziran 1945), s. 213.

³⁴⁸ Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, Sayı:6032, s. 8893.

³⁴⁹ Şakir Berki, "Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1973, s. 104-105.

karşın işlenen toprakların yetersiz oluşu ve dengesiz toprak dağılımı toprak reformuna zemin hazırlamıştır³⁵⁰.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde gündeme gelen bu kanunun amacı eşit halde olmayan toprak mülkiyetleri sayısının azaltılması, büyük illere göçün azalması arazilerin üzerinde yerleşmelerin oluşmasını sağlamak ve bilhassa sosyal yapıda ki adaleti sağlamaktır. Ayrıca yapılacak bu reform ile ülkede oluşan feodal yapıyı da yıkmak Hükümetin belirgin temel hedeflerinden olmuştur. Aynı şekilde dağıtılan topraklar sayesinde tarımda verimliliğin sağlanması, toprakların bakımı ve bilhassa köylerde bulunan nüfusun gelirlerinin artırılması planlanmıştır³⁵¹.

5 Haziran 1945 tarihinde TBMM görüşmeleri Abdülhalik Renda'nın başkanlığında yapılmıştır. Bilhassa Toprak reformu kanunu oylaması sırasında fikir ayrılıklarının olduğu ve özellikle 21. madde hususunda karşı çıkmaların olduğu ifade edilmiştir. Oylamada 18. 19. ve 20. maddeler kabul görmüş fakat kamulaştırılacak arazilerin değeri hakkındaki 21. madde TBMM'de uzun süreli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Adı geçen madde üzerine Galip Pekel, Tahsin Balta, Dr. Niyazi Gözcü, General Naci Eldeniz ve Refik Koraltan'ın muhalif oldukları ve maddeye karşı çıktıkları açıklanmış. Ayrıca 320 milletvekilinden fazlasının kabul oyu vermiş olduğu kanunun böylelikle yasalaştığı belirtilmiştir³⁵². Her ne kadar CHP tek başına Meclis'te iktidar ise de; CHP'li bazı Bakanların kanuna olumlu oy vermemesi, yukarıda ifade edilen açıklamaları teyit etmektedir.

21. madde dışında en çok tartışılan bir diğer madde ise kanuna sonradan eklenen 17. madde olmuştur. Zira bu madde 50 dönümün üzerinde olan büyük topraklar hususunda olmuş ve bu topraklarda çalışan az toprak sahibi, işçi, ortak ya da kiracı olanlara toprak dağılacağı böylelikle kamulaştırma işlemlerinin kolaylıkla yapılması imkânı veriyordu. Kanun kapsamında toprakları dağıtılan kişiler ise kendi seçtikleri yerlerde belirli miktarda toprak sahipliği yapacak geri kalan kısımlar ise işleten kişilere dağıtılacaktı. Toprak sahibi olan Adnan Menderes, Başbakan Saraçoğlu'nu suçlamış ve usule aykırı bir kanun olduğunu ifade etmiştir. Menderes bu kanunu Nazi Almanyası'nın "Erbhof" toprak kanununa benzetmiştir³⁵³. Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi,

³⁵⁰ Galip Kazım Yavan, Milli Şef Dönemi Toprak Politikaları ve Bu Politikaların Siyasi Hayat Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2011, s. 92.

³⁵¹ Meral Balcı, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 2018, s. 273.

³⁵² Cumhuriyet, 6 Haziran 1945, Sayı: 7471, s. 1.

³⁵³ Kayıran ve Metintaş, 2018, s. 657.

dünya genelinde memnuniyetle karşılanmışken; Türkiye’de “siyasal güç” ile “ekonomik güç” arasındaki çatışma yeni boyut kazanmıştır³⁵⁴. Örnek olarak Hükümet, tüm karşı koymalara rağmen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nu çıkarmıştır.

4.753 Sayılı Kanun gereğince yapılacak olan toprak kamulaştırılmasının ve 2.000.000 liralık toprak tahvilinin olacağı ifade edilmiştir³⁵⁵. Bilhassa Ankara’da arazi dağıtılmasına Tarım Bakanlığı tarafından başlandığı açıklanmış³⁵⁶ daha sonra da Antalya, Aydın, Denizli, Erzincan, Eskişehir Kırklareli ve Malatya illerinde de adı geçen bakanlık tarafından arazi dağıtımına başlandığı belirtilmiştir³⁵⁷. Ayrıca Kars ilinin mevcut tüm ilçelerine arazi dağıtımı kararlaştırılmış ve bununla ilgili Edirne’nin mevcut tüm ilçeleri de kanundan faydalanmıştır³⁵⁸.

Meclis görüşmelerinde yapılan kanun oylamasının ardında CHP Aydın Milletvekili Adnan Menderes söz almış ve kanunu eleştirmiştir. Özellikle kabul görmüş olan kanunun Hükümet tarafından müzakere edilmediğini ve kendi istekleri üzerine hazırlanmış olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle bu kanunun demokrasi ve anayasa hukukuna aykırı olduğunu söylemiş ayrıca yukarıda belirtildiği üzere kanuna karşı çıkan kişilerin yanında yer almıştır. Menderes yapmış olduğu konuşmasında büyük arazilerin kamulaştırılması akabinde parçalara ayrılıp küçüleceğini belirtmiştir. Bilhassa köylülere verilmiş olan bu küçük arazi parçalarında üretimin durabileceği ve ülke ekonomisine zarar verebileceğini belirtmiştir³⁵⁹. Bu süreç, Meclis içerisinde yeni bir partinin kurulacağını ve CHP içerisinde farklı ayrılıkların olacağını işaretliydi.

CHP içindeki yaşanan fikir ayrılıklarının bu süreçte en büyük sebebi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. CHP yaşanan süreçte daha korumacı, ülke genelindeki denetim, getirilmiş olan vergiler, parti içinde gruplaşmalara neden olmuştur. Bilhassa ülkede varlığı bilinen egemen sınıfların oluşu ve Hükümetin bu kişilere yönelik devlet hâkimiyeti baskısı görülmüştür. Ayrıca Hükümet tarafından izlenmiş olan bu politika ise büyük toprak sahiplerinin tepkilerine yol açmıştır. Böylelikle hem Meclis’te hem de halk arasında CHP’ ye karşı ciddi muhalefet hareketleri başlamıştır³⁶⁰.

³⁵⁴ Osman Cenk Kanca, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 2012, s. 42.

³⁵⁵ CCA, Fon Kodu:30.10.0.0; Yer No: 207.415.22. s. 2.

³⁵⁶ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 113.17.7. s. 1.

³⁵⁷ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 115.78.4. s. 1.

³⁵⁸ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No:114.65.10. s. 1; CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 115.85.13. s. 1.

³⁵⁹ Şahin ve Tunç, 2015, s. 39.

³⁶⁰ Yavan, 2011, s. 113.

TBMM’de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile başlayan tartışmalar, özellikle Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak ve Cavit Oral gibi toprak sahiplerinin kanuna karşı çıkmalarıyla daha da artmıştır. Adı geçen kişilerin karşı duruşları sadece kanun ile ilgili olmadığı, bir nevi İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığındaki mevcut tek partili sisteme de karşı olduğu görülmüştür. Bu arada CHP’nin izlemiş olduğu politikalar ve Tek Parti Rejimi TBMM’de eleştirilen konular arasında yer almıştır. Bilhassa var olan tepkiler bu süreçte daha yüksek seslerden duyulmaya başlanmış ve böylelikle CHP içindeki muhalifler ortaya çıkmıştır. Ayrıca Adnan Menderes bu muhaliflerin öncüsü olarak görülmüştür³⁶¹.

Netice olarak Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, 1945 yılı itibari ile uygulanmış ve yaklaşan 1950 seçimleri hasebiyle kanunda yer alan maddeler Hükümet tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. Bilhassa faydalı hükümlere dokunulmamış ancak sakıncalı olarak belirlenen bazı maddeler değiştirilmiştir³⁶². Ayrıca yürürlükteki kanunun 1. maddesine göre 11 Haziran tarihi toprak bayramı günü olarak belirlenmiştir³⁶³.

2.1.5. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş

Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanı ile birlikte 1946 yılına kadar geçen süre itibariyle tek parti sistemi benimsenmiştir. Bu dönemde farklı partilerin kurulması yolları izlenmiş olsa da sonuç alınamamıştır. 1939-1945 arası dönemde ise var olan savaş ülkede yeni bir sistemin kurulmasına imkân tanımamıştır³⁶⁴. Dolayısıyla 1946 yılına kadar Türkiye’de tek partili sistemin uygulanması bir zorunluluğun sonucu olmuştur.

2. Dünya Savaşı’nın akabinde ise tüm dünyada yaşanan siyasi süreç Türkiye’yi de etkilemiş ve savaş sonrası batı bloğunda yer alma çabaları başlamıştır. Savaşın başladığı günden itibaren dış politikada izlenmiş olan aktif tarafsızlık ile Sovyetler Birliği ve Batı Bloğu mücadelesinde denge kurulmaya çalışılmıştır. Fakat savaşın son dönemlerinde Türkiye, Sovyetler ile başlayan gerginlikler neticesinde Batı Bloğunda yer alacağını ilan etmiştir. Ayrıca 1925 yılındaki Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Paktı da Sovyetlerin isteği üzerine sonlanmış, bu gelişme sonrasında

³⁶¹ Balcı, 2018, s. 275.

³⁶² Gülden Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13, 2009, s. 173.

³⁶³ Seda Bakırcı, Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun Anlamı ve Önemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2010, s. 91.

³⁶⁴ Tuğba Yolcu, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci İle Birlikte Tek Başına İktidar Olan Partilere Yönelik Genel Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, 14(2), 2019, s. 939.

Türkiye’de ABD’ye yakınlaşmıştır. Batıya uyum amacı da Türkiye’yi çok partili hayata yönlendiren dış faktörlerden birisi olmuştur.

Özellikle ülkeyi etkileyen ve çok partili hayata yönlendiren bazı iç gelişmeler; Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi vb. kanunların halk üzerindeki etkileri, hükümet baskısı, bireylerin işe alınmasındaki suiistimaller, ekonomik politikanın eleştirilmesi, toprak sahipleri ve hükümet arasındaki anlaşmazlıklar, parti içindeki gruplaşmalar örnek olarak gösterilebilir³⁶⁵.

CHP içindeki gruplaşmalar ise 29 Mayıs 1945’te yapılan TBMM görüşmeleri sırasında oylaması yapılan Bütçe Kanunu ile ortaya çıkmıştır³⁶⁶. Görüşmelerde Başbakan Şükrü Saraçoğlu da açıklamalarda bulunmuştur. Önceki yönetimde fakir, yetersiz bir varlık alındığını fakat yapılan çalışmalar akabinde zayıflıkların güçlendirildiğini belirtmiştir. Özel büyük şirketlerin devlete bağlandığını, bankalar ve müesseselerin kurulduğuna değinmiş fakat savaş öncesi yükselen varlıkların savaş döneminde azaldığını açıklamıştır. 25.000.000 altın lirayı geçen varlığa ve 320.000.000 Türk lirasının devlet kasasında olduğunu ifade etmiştir. Mevcut paranın farklı konularda değerlendirileceği ve yaşanan kıtlığa rağmen hâlihazırda ambarlarda stokların bulunduğunu söylemiştir³⁶⁷.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun açıklamaları akabinde Bütçe Kanunu oylamasında bazı milletvekilleri tarafından hayır oyları verilmiştir. Özellikle Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ret oyu verdiklerini açıklamışlardır. Bilhassa adı geçen milletvekilleri, yapılan oylama sonrasında CHP Meclis Grubu’na yönelik bir önerge sunmuştur. Önergenin konusu ise anayasaya uygun demokratik bir sistem olarak belirtilmiş ve milli egemenlik ilkesine ve ayrıca parti işleyişinin demokratiklik ilkesine uygun yürütülmesi istenmiştir. Özellikle bu süreçte Dörtlü Tahrir olarak bilinecek önerge CHP Meclis Üyeleri’nin yetki dışı olduğunu belirtmeleri üzerine reddedilmiştir³⁶⁸.

Bütçe kanunu Meclis’ten geçmiş ve Sağlık, Tekel, Ulaştırma ve Tarım Bakanlıkları kanunu desteklemiştir³⁶⁹. Bu kanun 370 evet ve 5 ret oyu almıştır³⁷⁰. Ayrıca bütçede 7 kanun daha onaylanmış bunlar deniz, demir, tekeli, orman, posta, beden

³⁶⁵Abdolvahap Akıncı ve Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 29(17), 2015, s. 47.

³⁶⁶ Ercan Haytaoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1997, s. 52.

³⁶⁷ TBMMZC, Dönem 7, c.17, (29 Mayıs 1945), s. 506.

³⁶⁸ Abdolvahap Akıncı ve Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2016, s. 283.

³⁶⁹ Son Posta, 29 Mayıs 1945, Sayı: 5321. s. 1.

³⁷⁰ Son Posta, 30 Mayıs 1945, Sayı: 5322. s. 1.

terbiyesi ve telgraf gibi konular ile ilgilidir³⁷¹. Özellikle kabinedeki bir değişiklik sonucu Celal Sait Siren yerine Ticaret Bakanlığına Raif Karadeniz ve Parti Genel sekreteri Memduh Şevket Esendal'n yerine Nafi Atuf Kansu'nun getirildiği açıklanmıştır³⁷². Bu iki değişikliğin olmasının temel sebebi, bahsi geçen kişilerin istifa etmiş olmalarıdır. Dolayısıyla da bunların yerine yeni kişiler atanmıştır.

TBMM görüşmelerindeki tartışmalar akabinde ikinci partinin kurulacağı ifade edilmiştir. Bilhassa Cumhurbaşkanı İnönü kurulabilecek bir partiyi iyi karşılayacağını sözlerine eklemiştir³⁷³. Kendisi yeni bir DP'nin meclis görüşüyle olabileceğini ve bu konuda ilk oyu verecek kişinin de kınanmayacağını söylemiştir³⁷⁴. Bu arada Meclis'teki sert tartışmalar devam etmesine rağmen Toprak Kanunu'nun 17. maddesi 321 milletvekilinin oyuyla kabul edilmiştir³⁷⁵. 7 saat süren kanun hakkında başbakan Şükrü Saraçoğlu açıklamalarda bulunmuş ayrıca Adnan Menderes, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker'in itirazlarının olduğu da belirtilmiştir³⁷⁶.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun İstanbul'da gazeteciler ile buluştuğu ve sorularını yanıtladığı, özellikle son dönemde yaşanan gelişmelere değindiği ve bu görüşmelerin 3 saat sürdüğü belirtilmiştir³⁷⁷. Bilhassa 6 Haziran 1945 tarihinde Çalışma Bakanlığı'nın kurulduğu da ifade etmiştir³⁷⁸. Kurulmuş olan bakanlığın başına ise Konya Milletvekili Sadi Irmak getirilmiştir³⁷⁹.

Yukarıda belirtildiği üzere CHP içindeki muhalefetin olduğu, bazı milletvekillerin istifası, kabinedeki değişiklikler ve yeni bakanlığın kurulması ile görülmüştür. Adı geçen muhalif milletvekilleri haricinde farklı bir muhalif grup daha doğmuş ve Rıdvan Nafiz Ergüder, Kasım Gülek ve Kutsi Tecer CHP'den istifa etmiştir. Ayrıca parti içindeki ayrışmalar akabinde Dörtlü Takrir düzenlenmiş halde tekrar Meclis'e sunulmuştur. 12 Haziran 1945'te TBMM'de okunmuş ve 7 saat süren tartışmalar sonrasında yapılan oylamayla tasarı reddedilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise bu milletvekilleri, CHP içinde muhalefet yapmamalarını belirtmiş ve bir parti açıp siyasetlerini orada yürütmeleri gerektiğini söylemiştir³⁸⁰. Bu bağlamda, İsmet

³⁷¹ Son Posta, 31 Mayıs 1945, Sayı: 5323. s. 1.

³⁷² Cumhuriyet, 1 Haziran 1945, Sayı: 7466. s. 1.

³⁷³ Akşam, 1 Haziran 1945, Sayı: 9562. s. 1.

³⁷⁴ Cumhuriyet, 2 Haziran 1945, Sayı: 7467. s. 3.

³⁷⁵ Akşam, 2 Haziran 1945, Sayı: 9563. s. 1.

³⁷⁶ Cumhuriyet, 5 Haziran 1945, Sayı: 7470. s. 1.

³⁷⁷ Cumhuriyet, 7 Haziran 1945, Sayı: 7472. s. 1.

³⁷⁸ Cumhuriyet, 8 Haziran 1945, Sayı: 7473. s. 1.

³⁷⁹ Akşam, 8 Haziran 1945, Sayı: 9569. s. 1.

³⁸⁰ Haytoğlu, 1997, s. 52-53.

İnönü'nün demokratik tavrının Türkiye'de çok partili hayata gerçek anlamda geçilmesinde ciddi bir katkı sağladığı düşünülebilir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün açıklaması akabinde CHP' ye karşı yeni bir parti kurulması konusu gündeme gelmiş ve çalışmalar 1945 tarihinde başlamıştır³⁸¹. Bilhassa 7 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından MKP'nin kurulması için İçişleri Bakanlığına başvuruda bulunmuştur³⁸². Daha sonra ise iş adamı olan Nuri Bey, parti üyesi olacak arkadaşlarının olduğunu ve gerekli belgelerin onaylanması akabinde faaliyete geçileceğini açıklamıştır³⁸³. Böylece MKP'nin kurulma süreci başlamış oluyordu³⁸⁴. Bu partinin kuruluş süreci ve parti hakkındaki bilgiler aşağıda verilmiştir.

Nuri Demirağ'ın yeni parti başvurusu akabinde 22 Eylül 1945 tarihinde MKP kurulmuştur. Bu süreçte ise CHP'de sarsılmalar devam etmiş ve Dörtlülük Takrir olarak bilinen Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Vatan gazetesine verdikleri demeçler ile muhalefete devam etmişlerdir. Bilhassa ilerleyen süreçlerde ise Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edilmiş, Celal Bayar, milletvekilliğinden istifa etmiştir. Refik Koraltan ise arkadaşlarının hakkındaki açıklamaları sonrasında ihraç edilmiştir³⁸⁵. Sonraki tarihlerde bu kişiler, Türkiye'de yeni bir partinin kurulma sürecini başlatmıştır.

2.1.5.1. Milli Kalkınma Partisi

Yukarıda izah olunduğu üzere, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sistemi 1945'te olmuştur. Bu tarihte kuruluşunu tamamlayan ilk muhalefet partisi ise MKP olmuştur. Bu parti iş adamı Nuri Demirağ tarafından faaliyete geçmiştir. Nuri Bey'i bu duruma sevk eden nedenler ise ticaret hayatının kötü gidişatı ve Hükümetin karşısına çıkardığı bazı olumsuz kararlar olmuştur. Özellikle İstanbul Boğazı'nda kurmayı amaçladığı asma köprü, köy imar planlarının kabul edilmemesi, kurmayı amaçladığı hastane ve demiryolu projesi olarak belirtilmiştir³⁸⁶.

³⁸¹ Murat Pıçak, "Türkiye'nin Çok Partili Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları", *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 2011, s. 4.

³⁸² Mustafa Çufalı, "Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 10, 2005, s. 9.

³⁸³ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945, Sayı: 7503, s. 1.

³⁸⁴ Yeşim Karadeniz, "Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 2018, s. 639.

³⁸⁵ Haytoğlu, 1997, s. 53.

³⁸⁶ Zakir Avşar ve Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *CÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 2012, s. 118.

Nuri Demirağ, 1937’de İstanbul Beşiktaş’ta tayyare atölyesi ve Sivas ili Divriği ilçesinde uçuş okulu açmıştır. Seçilen yerlerde ise uçak prototipi ve bilhassa demir madenin olması açısından dikkat çekmiştir. Nuri Bey ayrıca Yeşilköy’de uçuş okulu açmış ve Türk Hava Yolları tarafından uçuş ekipmanları için sipariş almıştır. Eskişehir’de yaşanan uçak kazası akabinde ise pilot vefat etmiş ve THY sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetmiştir. Demirağ, yaşanan olaylara rağmen ilk Türk yolcu uçağının tamamladığını belirtmiş, ancak bu uçak fabrikası kapatılmıştır³⁸⁷. Bu süreç, Nuri Demirağ’ın siyasi hayata atılmasına ve MKP’yi kurmasına ortam hazırlamıştır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün muhalefete sıcak bakması Nuri Demirağ’ı harekete geçmiştir. Özellikle Hükümet tarafından ekonomi bağlamında izlenen devletçilik politikası bu süreçte bazı kişilerin tepkisine yol açmıştı. Bu politikanın karşıtı ve en sert eleştiricisi Demirağ, 1923’te Meclis’te oluşan gruplaşma akabinde 2. grupta yani muhalefet tarafından yer alan Hüseyin Avni Ulaş ve sağ kanat üyesi olarak bilinen Cevat Rifat Atılhan ile anlaşmış ve böylelikle partinin lider kadrosunda yer almıştır. Fakat ilerleyen süreçte yönetim kurulunda yer alan Cevat Rifat Bey bazı nedenlerden dolayı parti üyeliğinden ayrıldığını açıklamıştır³⁸⁸.

Nuri Demirağ, ABD’nin siyasal ve ekonomik açıdan gelişmesini benimsemiş ve ABD hayranlığından bahsetmiştir. Benimsenen bu düşünce ve görüşlerin sadece Nuri Bey’e ait olmadığı parti olarak savunulduğu görülmüştür. Ayrıca amacının Türkiye’yi ağır sanayiye sahip duruma getirmek ve Fırat Nehrine baraj ile Giresun ve İskenderun’a liman yapmak olduğunu belirtmiştir. Demirağ, Divriği, Keman gibi yerlerde maden işletmelerinin açılması ayrıca uçak, tank ve motor fabrikalarının kurulması gerektiğini de söylemiştir³⁸⁹. Bu sürecin II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi’nde yaşanmış olması son derece önemlidir. Birçok yönden eleştirilen Saraçoğlu Hükümeti Dönemi’nde çok partili hayatın başlaması, onun Türk siyasetine ve demokrasisine olan katkısı şeklinde düşünülmelidir.

MKP’nin şubeleri henüz partinin kuruluş sürecinde olmasına rağmen önce İzmir’de akabinde Adana’da Şubat ayında ise Ankara ve 28 Mart 1946 tarihinde de İstanbul Beyoğlu’nda açılmıştır. Ayrıca İstanbul’da bu süreçte 14 şube, ülke genelinde ise 100 şube faaliyete geçmiştir. Kuruluşu tamamlanan İstanbul il yönetimi kurulu başkan

³⁸⁷ Meltem Şahin, “Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi ve İlk Muhalif Parti Gazeteleri: Yurdda Kalkınma, Tez Kalkınma ve Öz Kalkınma”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40, 2015, s. 34.

³⁸⁸ Lewis, 1993, s. 380.

³⁸⁹ Ercan Haytoğlu, “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Projeleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1992, s. 260.

Şevket Arı tarafından yürütülmüş ve Sırrı Büyükanıt, Sadun İpek, Hikmet Şençağlar, Azmi Aslaner, Necip Berkman ve Hüseyin Cemal Demirok bu süreçte kurul üyesi olarak yer almıştır. Bilhassa Haziran ve Temmuz aylarında ise Eskişehir, Edirne, Çorlu, Karaman vb. yerlerde şubeler açılmış ve kamuoyu oluşturmak üzere parti icraatları başlamıştır³⁹⁰. Bu şekilde teşkilatlanmalarını sağlayan MKP, yapılan seçimlere de katılma hakkını elde etmiş oluyordu³⁹¹. Bu tarihlerde MKP'nin kısa sürede çok sayıda il ve ilçede teşkilatlarını oluşturmuş olması, Türkiye'de demokratik sürecin gelişme içerisinde olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için partinin nizamnamesine bakmak gerekir. Bu anlamda, MKP tarafından yayınlamış olan Parti Nizamnamesi'nde ahlaki tema benimsenmiş ve 4 yılda bir yapılacak tek dereceli seçim, halk tarafından seçilecek olan Cumhurbaşkanının 2. defa seçilemeyeceği, 40 kişilik bir ayan kurultayının kurulması ve işsizlikle mücadele konularına yer verilmiştir. Ayrıca nizamnamenin devamında karaborsa, ağır sanayi konusu, devletçiliğin reddedilmesi, işçi hakları, sağlık, ticarette rekabet, bolluk ve bilhassa ucuzluk gibi konular hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Bilhassa nizamname içinde dış politika konusunun yer almamasına rağmen, doğu ülkeleri-İslam birliğinin sağlanması, bu grubun bir arada hareket etmesi gerektiğini Türkiye'nin de bu kuruluşta öncü ülke olarak yer alması hususunda fikirlerini belirtmiştir³⁹².

Nuri Demirağ'ın ekonomide liberalleşmeyi savunan ve serbest girişimcilik konusunda kamuoyu oluşturma çabaları ülke genelinde sonuçsuz kalmıştır. Bunun temel nedeni ise MKP üyelerinin hem deneyimsiz olması hem de Meclis'te destek görememesi olmuştur. Demirağ'ın halk üzerinde yeterli etki yaratamadığı ve destekçi toplayamadığı ve süreç itibarı ile etkisiz kaldığı görülmüştür³⁹³. MKP üyelerinin projeleri, düşünce ve görüş yapısını kamuoyuna anlatmakta zorluklar yaşandığı ve bu duruma çare bulma arayışlarına girdikleri görülmektedir. Mevcut bulunan basında ve halktan ilgi görülmeyince Demirağ basın faktörüne yönelmiştir. Yeni bir gazete çıkarmak için uğraşmış ve Hüseyin Avni Ulaş'a bu görevi vermiş fakat amaçlanan mesuliyet gazetesi Avni beyin partiden ayrılmasıyla çıkarılamamıştır. İlerleyen süreçlerde ise adı geçen

³⁹⁰ Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi" *Yakın Dönem Türkiye Tarihi Dergisi*, 2, 2002, s. 212.

³⁹¹ Pervin Demirci, "1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri", *ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 2021, s. 135.

³⁹² Avşar ve Kaya, 2012, s. 120.

³⁹³ Zürcher, 2000, s. 307.

gazete yanı sıra yurtta kalkınma, tez kalkınma ve ayrıca öz kalkınma adında gazeteler çıkarılmıştır³⁹⁴.

Yukarıda izah olunduğu üzere, MKP kuruluşu itibarı ile 1946'da yapılan belediye ve genel seçimlerde de parti olarak yer almıştır. MKP üyeleri DP'nin yer almadığı ve 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye seçimlerinde rey almak için uğraşmıştır. Ülke genelinde İstanbul, İzmir, Adana, Hatay, Şanlıurfa ve Çanakkale illerinde seçimlere katılmışlardır. MKP üyeleri seçimlere fesat karıştırıldığı, Hükümetin taraf tuttuğunu söylemiş ve bunun üzerine seçimlerde çekilme kararı alındığını ifade etmiştir. Ayrıca MKP Şanlıurfa, Adana'nın Osmaniye ilçesi ve Hatay'ın Ürdün bucağında başarı elde etmiş, Kırklareli ilinde de mevcut 22 kişiden oluşan Belediye Meclisine 6 üye göndermiştir³⁹⁵.

Geçleştirilen yerel seçimler ile demokratik bir adım atılacağı halkın sandık başlarına gitmesi ve katılımın yoğun olması gerektiği ifade edilmiştir. Sabah saat 8.00'de başlayan oy verme işleminin akşam saat 19.00'a kadar devam edeceği açıklanmıştır³⁹⁶. Bu arada birçok yerde hadiselerin yaşandığı ve MKP ile DP üyelerinin seçim sonuçlarına itirazlarının olduğu belirtilmiştir³⁹⁷. Ancak sonuç değişmemiş ve MKP istediği şekilde oy alamamıştır. Bu tarihten sonra da her ne kadar MKP, siyasete devam etmiş olsa da; Türk siyasal yaşamında pek bir etkinliği olmamıştır.

MKP 1945'te kuruluşu akabinde 90 maddelik nizamnamesini 1950 yılı itibarı ile 108 maddeye çıkarmıştır. Kamuoyunda etkisizlik, üyelerin istifası ve seçimlerde istenilen seviyede oy alınamaması partiyi dağılma sürecine sevk etmiştir. Netice itibarıyla MKP, DP'nin staj süreci olarak görülmüş ve parti kurucusu Nuri Demirağ'ın vefatı akabinde genel kurul toplantısı icra edilmemiştir. Böylelikle de 1958 yılı itibarı ile parti faaliyetlerini sonlandırmıştır³⁹⁸.

2.5.1.2. Demokrat Parti'nin Kurulması ve 1946 Seçimleri

Cumhuriyet rejiminin kurulmasından itibaren Türkiye'de bazı dönemlerde çok partili sisteme geçme denemeleri yapılmış olsa da başarılı olunamamıştır. Zira CHP iktidarında 1946 yılına kadar tek partili sistem uygulanmıştır. Bilhassa 1940'lı yıllardan itibaren dünya genelinde var olan sorunlar ve iç politikada Hükümete karşı oluşan

³⁹⁴ Şahin, 2015, s.36.

³⁹⁵ Özacın, 2002, s. 213

³⁹⁶ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1946, Sayı: 7821, s.1.

³⁹⁷ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1946, Sayı: 7822, s.1.

³⁹⁸ Muammer Öztürk, "Siyasi Ahlakın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3, 2014, s.257.

tepkiler yeni sistemi doğurmuş ve bu durumda muhalefet, iktidara karşı sert politikalar izlemiştir³⁹⁹. Bu süreç Türk siyasal yaşamının çok önemli bir siyasal partisi olan DP'yi doğurmuştur.

Dörtlü Takriri vermiş olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın CHP ile bağlarının tamamen kopması ve İsmet İnönü'nün verdiği demeçte bazı partilerin kurulacağı, bazı partilerin de faaliyette olmasına rağmen güçlü bir muhalefet partisinin olmadığını belirtmesi ve Hükümetin de denetlenmesinin gerektiğini açıklamasının ardından adı geçen eski milletvekilleri, yeni parti kurmak için harekete geçmiştir. Çalışmalarını tamamlayan kişiler, parti kuruluşu için İçişleri Bakanlığına dilekçe vermiştir. Böylece DP için süreç başlamıştır⁴⁰⁰.

7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kuruluşu için dilekçe verilmiş olsa da partinin tüzüğü ve programının çok önceden hazırlandığı bilinmektedir⁴⁰¹. Bahsi geçen partinin açıklanan programında 85 madde olduğu ve kabul görüldüğü açıklanmıştır⁴⁰². Yapılan toplantı akabinde parti genel başkanlığına Celal Bayar getirilmiş, adı geçen eski milletvekilleri haricinde Dr. Cemal Tunca'nın da bu safta yer aldığı ve partinin İstanbul şubesinin açılışı için harekete geçtiği belirtilmiştir⁴⁰³. Bayar ayrıca Parti Nizamnamesi'nin henüz hazır olmadığı ve parti kuruluşunun 15-20 gün içerisinde tamamen biteceğini ifade etmiştir⁴⁰⁴. Celal Bayar gazetecilere verdiği demeçte partinin Atatürk'ün dış politikada yürüttüğü barış siyasetini takip edeceğini belirtmiştir⁴⁰⁵. Böylece DP, yaptığı çalışmalar neticesinde amacına ulaşmış ve bir parti olarak siyasal faaliyetlere başlamıştır⁴⁰⁶.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde kurulan DP, açıkladığı parti programında Atatürk ilkelerine bağlı ve insancıl olduğunu ifade etmiştir. Bilhassa siyasi ve iktisadi alanda eşitlik, işsizlik sorununun çözümü, toplumdaki sınıflaşmalara, siyasette dinin kullanılmasına karşı olunduğu ve insan hürriyeti konusuna da değinmiştir. Ayrıca vergilerin azaltılması, halkın vereceği vergilerin alınabilmesi için ekonomik güçlerin arttırılması, eğitimde birliğin oluşması, bütçe denkliliği hususu, memurların maaşlarına

³⁹⁹ Bilal Tunç, *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya 2016, s. 251.

⁴⁰⁰ Şahin ve Tunç, 2015, s. 41.

⁴⁰¹ Cumhuriyet, 7 Ocak 1946, Sayı: 7682, s. 1.

⁴⁰² Cumhuriyet, 8 Ocak 1946, Sayı: 7683, s.1.

⁴⁰³ Cumhuriyet, 9 Ocak 1946, Sayı: 7684, s. 1.

⁴⁰⁴ Cumhuriyet, 10 Ocak 1946, Sayı: 7685, s. 3.

⁴⁰⁵ Cumhuriyet, 11 Ocak 1946, Sayı: 7686, s. 1.

⁴⁰⁶ Bilal Tunç, "DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü'nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(15), 2018, s. 73.

zam, tek dereceli seçim, gizli rey açık sayım, seçim güvelliğinin olması, üniversitelilerin siyasal alanda partilileşmesi ve ekonomide liberalleşme konularına değinerek açıklamalarda bulunmuştur⁴⁰⁷. Bunlar, demokrasinin gerçekleşmesi ve tam olarak uygulanması için son derece önemli söylemlerdi. DP'nin programında bunların olması, bu partinin iktidara gelmesinde son derece önemli olmuştur.

Halk, DP üyelerini daha önce milletvekili oldukları ve muhalefet olarak CHP'yi de Meclis içinde eleştirebilecek seviyede görmüştür. DP, meşru ve yasal olarak CHP'ye rakip olabilecek ve bu nedenle TBMM'de bulunması gerektiği düşünülmüştür⁴⁰⁸. Ayrıca ülke genelinde köylerde, şehirlerde ve hatta Hükümetin içinde bulunanların yeni sistem istemesi konusunda da DP üyeleri bu yönü iyi kullanmış ve Milletin Partisi olmak, kurtarıcı rolü almak için çalışmıştır. Bunun farkında olan DP'liler tarafından halkla sık sık bir araya gelinmeye çalışılmıştır⁴⁰⁹. Bu durumun halk üzerinde olumlu bir etki bırakmış olduğu düşünülebilir. Zira kurulduktan sonra yapılan ilk genel seçimde DP, iktidara gelmiştir.

Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan olduğu 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP'nin 2. olağanüstü kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda çok partili sistemde gereken bazı değişikliklerin kabul edilmesi ve İsmet İnönü'nün kendi isteği üzerine Milli Şef, Değişmez Genel Başkan sıfatları kaldırılmıştır. Seçimlerin de dört yılda bir yapılması kararlaştırılmıştır⁴¹⁰. Kurultay sonucunda 708 rey ile İsmet İnönü tekrar genel başkanlığa seçilmiştir⁴¹¹. Yeniden başkan seçildikten sonra İnönü nutkunda millet kararlarının önemli olduğunu ve kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴¹². CHP'nin olağanüstü kurultayında alınan bu kararların Türkiye'de demokrasinin gelişimini sağlamak bakımından son derece önemlidir.

CHP kurultayı akabinde seçimlerin bir yıl önce yapılmasına ve seçimlere gidilmesine karar verilmiştir. Bununla alakalı olarak TBMM'de yapılan görüşmeler neticesi seçimlerin yapılması oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Önceleri seçimleri boykot

⁴⁰⁷ Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 2014, s. 162.

⁴⁰⁸ Safiye Ate Durç, "Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti", *Mukaddime Dergisi*, 1, 2010, s. 77.

⁴⁰⁹ Makbule Evrim Gülsünler ve Hülya Anakız Ertürk, "Demokrat Parti'nin 1946-1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Faaliyetleri", *Selçuk İletişim*, 7(3), 2012, s. 92.

⁴¹⁰ Gül Keskin Ertek, *Demokrat Parti Dönemi ile Demokrat Parti'nin Basın ve Muhalefetle İlişkileri (1950-1955)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya 2019, s. 14.

⁴¹¹ Son Posta, 12 Mayıs 1946, Sayı: 5637, s. 1.

⁴¹² Akşam, 11 Mayıs 1946, Sayı: 9901, s. 1.

ederek seçimlere katılmama kararı alan DP üyeleri, daha sonra 16 Haziran 1946 tarihinde kendi aralarında yaptıkları toplantı sonrası seçime katılma kararını açıklamışlardır⁴¹³.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde yapılan genel seçimlerde CHP ve DP'nin yanı sıra bağımsızlar da seçimlere katılmıştır⁴¹⁴. Yapılan seçimde kesin sonuçların belli olmadığı fakat Samsun, Mersin, Silifke, Tarsus, İzmir, Bursa ve Konya'da DP, şark vilayetleri ile Giresun, Trabzon, Aydın, Muğla'da da CHP'nin önde olduğu ifade edilmiştir⁴¹⁵. Kesin sonuçların daha belli olmadığı bazı vilayetlerde mazbataların değiştirildiği ifade edilmiştir⁴¹⁶. Özellikle İstanbul dâhil 63 ilde CHP'nin 395, DP'nin 66, bağımsız olarak da 4 milletvekilinin kazandığı açıklanmıştır⁴¹⁷. Celal Bayar verdiği demeçte halka teşekkürlerini sunmuştur⁴¹⁸. Ayrıca seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra DP'nin İzmir'de düzenlediği mitinge 30.000 kişi katılmıştır⁴¹⁹. Bu süreçte CHP'de ise kabine değişikliği gündeme gelmiştir⁴²⁰. Her ne kadar seçimi kazanan parti CHP olsa da; seçim sonuçları şaibeli olarak değerlendirilmiştir. Bu seçimle ilgili tartışmalar günümüzde bile devam etmektedir.

21 Temmuz 1946'da herhangi bir sorun yaşanmazken; sonraki günlerde seçim sonuçlarının açıklanmasıyla ülkedeki sakinlik bozulmuştur. Özellikle vilayetlerden seçim sonuçlarına karşı gelen itirazlar başta olmak üzere, idari amirlerin seçimde baskı uyguladığı iddiaları, seçimde hile söylentileri, DP oylarının sayılmadığı vs. gibi konularda çokça şikâyetler olmuştur. Bu şikâyetlerin sayıca çokluğu, seçim akabinde kullanılan oyların imhası ise DP üyelerinin seçimlerde hile yapıldığına dair iddiaları güçlendirmiştir⁴²¹. Zira bu seçimlerde Anadolu'da çok sayıda şaibelerin yapıldığı iddia edilmiştir⁴²².

Şükrü Saraçoğlu'nun hala başbakan olduğu 5 Ağustos 1946 tarihinde TBMM'nin açılacağı, mevcut kabinenin istifa edeceği ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı Cumhuriyet gazetesinde belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı için iki aday vardır: Bunlar

⁴¹³ Abdullah Erayman, 1946 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti'nin Ana Muhalefet Yılları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş 2020, s. 42-43.

⁴¹⁴ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946, Sayı: 7877, s. 1.

⁴¹⁵ Cumhuriyet, 22 Temmuz 1946, Sayı: 7878, s. 1.

⁴¹⁶ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946, Sayı: 7879, s. 1.

⁴¹⁷ Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946, Sayı: 7880, s. 1.

⁴¹⁸ Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946, Sayı: 7881, s. 1.

⁴¹⁹ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1946, No: 7882, s. 1.

⁴²⁰ Cumhuriyet, 27 Temmuz 1946, No: 7883, s. 1.

⁴²¹ Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", *Türkler Ansiklopedisi* 16, s. 10.

⁴²² Ayşegül Şentürk, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 2012, s. 163.

CHP'nin adayı İsmet İnönü ile DP'nin adayı Fevzi Çakmak olmuştur. Cumhuriyet gazetesine göre, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kabine kurma teklifi olursa kabul etmeyeceği söylenmiştir⁴²³. Bu arada TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 451 oyun 388'ini alan İsmet İnönü tekrar seçilmiştir⁴²⁴. Kabine istifası akabinde ise Başbakanlık görevi Recep Peker'e verilmiştir. Peker tarafından kurulan kabinede ciddi revizyon yapılmış ve mevcut bakanlardan sadece dördü yeni Hükümette yer almıştır⁴²⁵. Böylece Şükrü Saraçoğlu'nun iki dönemdir devam eden Başbakanlığı sona ermiştir.

2.2. Dış Politikayı Etkileyen Olaylar

Yukarıda maddeler halinde sıralanarak ifade edildiği üzere Şükrü Saraçoğlu'nun ikinci defa hükümeti kurarak başbakanlık yaptığı süre içerisinde Türkiye'de iç politikada başta siyaset ve ekonomi alanları olmak üzere çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Aynı durum dış politika için de geçerlidir. Zira İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı ve ciddi ittifakların yapıldığı bir dönemde, Türkiye'nin bunların dışında kalması beklenemezdi. Bu nedenle Şükrü Saraçoğlu'nun yeni döneminde çok hareketli bir dış politika vardır. Bu bölümde söz konusu hareketli süreç irdelenmiştir.

2.2.1. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Mihver Devletler, Kuzey Afrika topraklarını büyük ölçüde kontrol altına almış ve Mısır'a ulaşıp müttefik ülkelere darbe vurmaya amaçlamışlardır. Ancak adı geçen bölgede İngiliz direnişi baskın gelmiş ve ABD kuvvetleri ile birleşen İngiltere taarruzda başarılı olmuş, ayrıca Trablusgarp'ı da ele geçirmeyi başarmıştır. Netice itibariyle Müttefik Devletler, Kuzey Afrika'nın kontrolünü sağlamıştır. Adı geçen konferans, böyle bir ortamda gündeme gelmiştir⁴²⁶.

Casablanca Konferansının yapılma amacı ise Türkiye'nin Müttefik Devletlerin yanında savaşa katılması ve ayrıca artan Alman, Sovyet saldırganlığının tamamen durdurulması olmuştur⁴²⁷. 14 Ocak 1943 tarihinde başlayan ve Fas'ın başkenti olan Casablanca'da yapılan toplantı Türkiye tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Özellikle Almanya'nın teslim olma konusu, dengelerin bozulmasına ve bu coğrafyada güçlü bir

⁴²³ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1946, No: 7892, s. 1.

⁴²⁴ Cumhuriyet, 6 Ağustos 1946, No: 7893, s. 1.

⁴²⁵ Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946, No: 7894, s. 1.

⁴²⁶ Cihan Bilgili, Yalta Konferansı'na Göre Sovyetler Birliği'nin Asya Politikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 53.

⁴²⁷ Toğrul Otaç, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2019, s. 106.

Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkması demektir. Ayrıca Müttefik Devletler, Türkiye topraklarını hareket üssü olarak görmüş ve başta limanlar olmak üzere havaalanlarını da Romanya ülkesini bombalamak için kullanmayı amaçlamıştır. Böylelikle Almanya'nın savaşı kaybetme durumunun daha da kolay olacağı belirtilmiştir⁴²⁸.

ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından başlatılan konferansın en önemli maddesi, Mihver Devletlerin herhangi bir şartı olmadan kesin teslimiyetleri ve bu hususta savaşın sürdürüleceği olmuştur. Bu arada Türkiye'ye silah yardımının gerçekleştirileceği de açıklanmış ve bu amaç doğrultusunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir görüşme yapılması gerektiği söylenmiştir⁴²⁹. Bu da Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde dış politika alanında yoğun olayların olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Bu süreçte Şükrü Saraçoğlu, basına savaş hususunda bazı beyanatlarda bulunmuştur. Burada yönetim tarafından önceden kararlaştırılan aktif tarafsızlık siyasetinin süreceğini belirten Başbakan, dış politikada izlenen savaş karşıtlığı siyasetinin de devam edeceğini belirtmiştir. Özellikle Türk topraklarının işgali konusuna da değinmiş ve en ufak bir girişimde halkın tek vücut halinde hareket edeceğini sözlerine eklemiştir⁴³⁰. Devamında İngiltere ile müttefiklik ve Almanya ile krom ihracatı sözleşmesinin aynı şekilde devam edeceğini ifade etmiştir⁴³¹.

Casablanca Konferansı Fas Sultanı ve Fransa'nın bazı generallerinin de katılımıyla sürdürülmüştür. Bilhassa toplantıda alınan bazı kararlar ise Çin Devletine yardım etmek, Sicilya adasına asker gönderimi sonucu Sovyetlere destekte bulunma ve ayrıca Türkiye'nin savaşa bir an önce girmesi için hazırlıkların hızlandırılması gibi önemli hususlara yer verilmiştir⁴³². Esasında bu konferans, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin ilk döneminde yapılmıştır. Ancak sonraki gelişmeler arasında bağlantı kurulmasını sağlamak amacıyla Casabalanca Konferansı ile Adana Görüşmeleri üzerinde de durulmuştur. Böylece aşağıda da görülebileceği üzere, konular arasında daha fazla denge kurulmuş olacaktır.

⁴²⁸Ayızın Ergüç, 1939-1945 Yılları Arasında İzlenen Türk Dış Politikası Ekseninde Türk-Yunan İlişkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 27.

⁴²⁹Doğan Gültekin II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tekirdağ 2017, s. 1.

⁴³⁰ Vakit, 21 Ocak 1943, No: 8954, s. 1.

⁴³¹ Vakit, 22 Ocak 1943, No:8955, s. 1.

⁴³² Otaç, 2019, s. 106.

2.2.2. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)

ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill, 25 Ocak 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir buluşma mektubu göndermişlerdir. Bu mektubu Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ile birlikte değerlendiren İnönü, 26 Ocak 1943'te görüşmeyi kabul ettiğini bildirmiştir. Daha sonra da taraflar arasında görüşmenin nerede gerçekleştirileceği planlanmıştır⁴³³. Bu görüşmelere Başbakan Şükrü Saraçoğlu da katılmıştır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve İngiltere Başbakanı Churchill arasında 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'da bir trende görüşme gerçekleşmiştir. Türk heyeti adına Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ortaelçi Feridun Erkin ve bazı askeri şahsiyetler katılmıştır. İngiliz heyetinde ise üst düzey yönetici ve askerlerin olduğu görülmüş Sağırlar Diyalogu denilen bu buluşma Churchill'in istediklerine ulaşamadığı görüşme olarak da tarihe geçmiştir⁴³⁴. Bu görüşmelerde Saraçoğlu, Churchill'e Rusya'nın saldırganlığından bahsederek Türkiye'nin çok ihtiyatlı olmasını gerektirdiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında Saraçoğlu, barış ve güvenliği garanti edecek uluslararası bir teşkilatın kurulacağını ve bunun Milletler Cemiyeti'nden daha güçlü olacağını, kendisinin komünizmden korkmadığını belirterek daha somut bir şey aradığını, bütün Avrupa'nın Slavlar ve komünistlerle dolu olduğunu, Almanya'nın yenildiği takdirde bütün mağlup ülkelerin Bolşevik ve Slav olacağını söylemiştir⁴³⁵. Bu konuşmalarıyla Şükrü Saraçoğlu'nun son derece kararlı bir duruş sergilediği de ortaya çıkmaktadır.

Adana Görüşmelerinde Winston Churchill, Türkiye'nin olası savaşa girmesi ile birlikte; 25 uçak filosu, tanksavar, uçaksavarlar ile 9. ve 10. İngiltere ordusu birliklerini sevk edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak ise tank, silah, el bombaları, füze, lokomotif, araziye uygun araç, gemi ve benzin gibi ihtiyaçların giderilmesini gündeme getirmiştir. İletişim konusunda ise Ankara askeri ateşesi görevini icra eden Arnold, telsiz ve telgraf için gerekli malzemeler ve bilhassa tamiratları için çalışmaların devam ettiğini açıklamıştır⁴³⁶.

⁴³³ Cevdet Teke, "II. Dünya Savaşında Adana Görüşmeleri ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 9(45), 2016, s. 303.

⁴³⁴ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(47), 2011, s. 709.

⁴³⁵ Demirer, 2015, s. 61-62.

⁴³⁶ İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", *Belleten Dergisi*, 63(237), 1999, s. 601.

Adana Görüşmeleri akabinde Türkiye tarafsızlık politikasını sürdürmek istemiş ve devam eden savaş sürecinde herhangi bir devletin yanında ya da karşısında yer almak istememiştir. Ayrıca süren Alman-Sovyetler Birliği savaşı nedeni ile tarafsız kalmayı ve bilhassa Almanya ile yaşanabilecek bir savaşa karşı çıkmıştır. ABD ve İngiltere Türkiye'ye garanti haklar ve güvence sağlanacağına dair sözler vermiş olsa da heyet ikna edilememiş ve tarafsızlık ilkesi bu süreçte de devam etmiştir. Özellikle savaş döneminde dağılmış olan Balkan Antantı taraftarı olan heyet, adı geçen paktın faaliyetlerine devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu düşünce Saraçoğlu'nun İngiliz basınına yaptığı açıklamalarda da görülmüştür⁴³⁷.

Churchill'in İtalya ve Almanya'ya karşı oluşturduğu stratejik planlarda Sovyetler Birliğinin kuzey, ABD ve İngiltere'nin ise topraklarımızın güney kısmında Almanya'nın ablukaya alınması ve özellikle de Almanların Romanya petrollerinden uzaklaştırılıp yalnız bırakılması amaçlanmıştır. Ancak İsmet İnönü Sovyetlere karşı duyulan çekinceleri Churchill'e aktarmış böyle bir durumda Birleşmiş Milletlerin Sovyetlerle savaşacağı yanıtını almıştır. Churchill özellikle Türkiye'de İzmir ve İstanbul illeri dâhil diğer illerde de hava sahası güvenliğinin yanında askeri destek konusunda da teminat vermiştir⁴³⁸.

Adana'da yapılan görüşme sonrasında Türkiye ve İngiltere arasında mevcut ilişkiler ciddi bir boyuta ulaşmış ve bilhassa askeri konudaki ilişki ise tüm dünyanın ilgisini çekmiş ve kamuoyunda iki devlet arasında bir ittifakın kurulduğu yönünde haberler çıkmıştır. Yaşanan bu gelişme ve ayrıca Müttefik Devletlerin cephelerde aldıkları yenilgiler ile beraber Türkiye üzerindeki baskı siyaseti artmıştır. Bu bağlamda Türkiye'yi en kısa süre içinde savaşa sokma planları yapmış olan Churchill bu süreçte istediklerini elde edememiştir⁴³⁹.

Adana Görüşmelerinde İngiltere tarafından yapılacak teçhizat yardımı hariç İtalyanlardan temin edilen malzemelerin de verileceği açıklanmıştır. Bu bağlamda Türk heyetinin talepleri ise acil durumda yeni teçhizat yardımının yapılabilmesi, verilecek olan gemilere Türk Bayrağı çekilmesi ve ihtiyaçların Mısır üzerinden temin edileceği belirtilmiştir. Askerlere modern silah eğitiminin İngilizler tarafından verileceği ve özel

⁴³⁷ Ömer Metin, "Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)", *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 2014, s. 531.

⁴³⁸ Otaç, 2019, s. 107.

⁴³⁹ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşında, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere'den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 50, 2012, s. 468.

noktalarda Türk askerlerinin yer alacağı İngilizlerle koordineli bir şekilde hareket edileceği açıklanmıştır⁴⁴⁰.

Adana Görüşmeleri sonrasında Türkiye'yi bekleyen en büyük tehlike Sovyetler Birliği olmuştur. Her ne kadar İngilizler, Sovyetlere karşı cephe alınacağını belirtse de Türk kamuoyu olabilecek bir savaşta İngiltere'nin Sovyetlere karşı bir üstünlük sağlayacağına inanmamaktaydı. Ayrıca bu görüşme Almanya tarafından tepkilere neden olmuş ve Almanlar Türkiye'nin tarafsız kalmasını, Müttefik Ükelere yardım etmemesini istemiştir. Türkiye'nin taraf seçmesi durumunda ise ülkenin büyük boyutlarda tehlikelerle karşılaşabileceği ifade edilmiştir⁴⁴¹.

İki lider arasında yapılan görüşme, Türk basınında da yer almış ve iki gün süren toplantı ile dostluk bağlarının kuvvetlendiği belirtilmiştir⁴⁴². İngiliz basınının Türkiye'yi övdüğü ve Churchill'in yaptığı açıklamada ise iki ülkenin aynı görüşü savunduğunu ifade etmiştir⁴⁴³. Ayrıca Daily Herald gazetesinin Türkiye'nin tarafsızlığı hakkında bilgi verdiği belirtilmiştir⁴⁴⁴.

Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan olarak katıldığı müzakereler sırasında İnönü yapmış olduğu açıklamada; *"Müttefikler tarafından ortaya konulan istekleri gayet doğal karşılıyoruz. Bize böyle bir istek geldiğinde, kendi aramızda değerlendirerek muhataplarımıza en uygun yanıtı ileteceğimizden emin olabilirsiniz"* şeklinde diplomatik nezaketle cevap vermiştir. Churchill, aslında Müttefik Devletlerin Stalingrad ve Kahire'de kazanmış oldukları zaferlerle, Türk topraklarına kuzey ve güneyden gelebilecek Alman saldırılarının büyük ölçüde önlendiğini, ancak Almanların Ortadoğu petrollerine ulaşmak için taarruza geçebileceğini, Türkiye'nin bu noktada desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca Churchill; Almanların bu bölgeye taarruzu beklenmeden kuzeyden Sovyet birlikleri, güneyden ise Türkiye üzerinde Müttefik kuvvetlerin karşı taarruz başlatmaları halinde savaş sona erebilir. Bu yüzden Türk Hükümeti'nin ivedilikle Müttefikler safında yer alması icap ettiğini söylemiştir. Adana görüşmesi Müttefik Devletler açısından herhangi bir somut netice elde edilemeden sona ermiştir⁴⁴⁵. Sonuç olarak Türkiye'deki askeri teçhizat yetersizliğini gidermek amacıyla özellikle İngiltere, Adana

⁴⁴⁰ Yalçın, 2011, s. 712-713.

⁴⁴¹ Teke, 2016, s. 308.

⁴⁴² Akşam, 2 Şubat 1943, No:8722, s. 1.

⁴⁴³ Akşam, 3 Şubat 1943, No:8723, s. 1.

⁴⁴⁴ Akşam, 4 Şubat 1943, No:8724, s. 1.

⁴⁴⁵ Feyzullah Ezer, "Müttefik Devletlerin Türkiye'yi II. Dünya Savaşına Dâhil Etme Girişimleri ve İnönü Churchill Görüşmesi", *Belig Dergisi*, 20, 2020, s. 2607.

Görüşmelerinden sonra daha da yoğunlaşarak Türkiye'ye malzeme yardımında bulunmuş bu yardımların çoğu da Mersin ve İskenderun Limanlarından ülkeye giriş yapmıştır. Gerek askeri malzeme nakliyesi ve ulaştırma faaliyetlerinden dolayı gerekse esir değişiminin bu bölgede yapılmasından kaynaklı bu limanlar İkinci Dünya Savaşı boyunca askeri hareketliliğe sahne olmuştur⁴⁴⁶.

2.2.3. Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943)

Müttefik Devletler ABD ve İngiltere, Kuzey Afrika'da açılmış olan cephede savaşın kazanılması ve bilhassa orada bulunan birliklerin tasfiyesi için uzun uğraşlar vermiştir. Bu amaç doğrultusunda Roosevelt ve Churchill arasında düzenlenmiş olan konferanslardan biri de Washington Konferansıdır. Ayrıca şifrelenmiş ismi ile Trident Konferansı olarak tarihe geçmiştir⁴⁴⁷.

12-16 Mayıs tarihleri arasında ABD'nin Washington şehrinde bir araya gelmiş olan Roosevelt ve Churchill burada toplantılar icra etmiştir. İki lider başta İtalya'da bulunan Sicilya adasına asker gönderimi konusu olmak üzere Türkiye'yi de savaş ortamına sokmak için görüşmeler yapılmıştır⁴⁴⁸. Bu süreçte İtalya'nın işgal altına alınması, Türkiye hava sahalarının kullanılması ve Fransa'da bir cephe açılması, savaş akabinde ise kurulacak barış politikasının sorumluluğunu ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin tarafından sağlanması kararlaştırılmıştır⁴⁴⁹. Özellikle de iki lider Türkiye'nin jeopolitik konumunun kendilerine çok büyük katkı sağlayacağı görüşünde birleşmişlerdir.

İki lider pasifikte yaşanan savaşı kendi lehlerine çevirme, Japonya'ya karşı bir operasyon düzenleyip saldırıya geçmek ve ayrıca Almanya'nın işgali sonrasında nelerin olabileceği konusunu ele almıştır. İlk etapta İtalya'nın işgal edilmesi durumunda Almanya'nın ele geçirilmesinin daha kolay olacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda Almanların Sovyetler Birliği üzerinde süren yoğun baskılarının azalacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla savaşın geniş alanlara yayılması ön görülmüş ve 1944 yılı itibarı ile de yeni cephelerin açılması amaçlanmıştır⁴⁵⁰. Zira iki lider kısa

⁴⁴⁶ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Mersin ve İskenderun Limanları", *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(11), 2008, s. 11.

⁴⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2, 1914-1995)*, Alkım Yayınları, İstanbul 2007, s. 201.

⁴⁴⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1918-1980)*, (15. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 454.

⁴⁴⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, (10.Baskı), Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 618.

⁴⁵⁰ Bilgili, 2015, s. 54.

sürede Almanya'nın bozguna uğratılmasını ek cephe ve İtalya'nın devre dışı bırakılmasıyla mümkün olacağı fikrindedir.

Roosevelt ve Churchill devam eden savaşta stratejik konulara değinmiş ve iki lider bu bağlamda Çin'e hava yolu ile yardım gönderilmesini amaçlamıştır. Burada alınacak savaş tedbirlerinin yanında, Japonya etkisi altında bulunan Birmanya'da da savaş seyrini hızlandırmak ve ayrıca Japonların etkisiz hale getirilmesi için harekete geçilmesi gerektiğini savunmuşlardır⁴⁵¹. Netice itibarı ile liderler bu konferansta Uzakdoğu meselesine de değinmiş ve Japonların ele geçirdiği yerlerden bir an önce çıkarılması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır.

Washington Konferansında değinilen konulardan biri de İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde dünya çapında sağlanacak yenedünya düzeni konusu olmuştur. Ayrıca Müttefik Ülkelerin liderliği ile bir konseyin kurulacağı ve federasyon haline gelmiş olan dünya ve bilhassa Avrupa devletlerinin bu konseye bağlanacağı belirtilmiştir. Fransa'nın güçlenmesi ve Sovyetler Birliği ile iyi politika yürüten Polonya ve Çekoslovakya için yeni olumlu adımların atılacağı açıklanmıştır⁴⁵².

Washington Konferansı, Türkiye basınında da yer almış ve bu hususta Churchill'in ABD'ye ulaştığı yazılmış,⁴⁵³ Roosevelt ve Churchill'in Avrupa'nın işgali ihtimali ve devam eden savaş hakkında detaylı bir görüşme yaptıkları belirtilmiştir⁴⁵⁴. Gündemden düşmeyen ve karasız kalınan ikinci cephenin Avrupa'da mı yoksa Uzakdoğu'da mı açılacağı konusu da görüşülmüştür⁴⁵⁵. Konferans akabinde ise Washington radyosuna bir konuşma gerçekleştirmiş olan Churchill, Britanya halkına seslenmiş ve Hitler teslim oluncaya kadar istilanın bitmeyeceğini ifade etmiştir⁴⁵⁶. Netice olarak Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde dünya siyasetini yakından ilgilendiren bu konferansta Türkiye konusu üzerinde ayrıntılı durulmamıştır. Zira iki lider sadece ülkenin stratejik konumunu görüşmüştür. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen emperyalist kuvvetlerin, savaş sonunda Türklerden gerekli dersleri almış oldukları ve önceki hataları yapmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

⁴⁵¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 171.

⁴⁵² Bilgili, 2015, s. 55.

⁴⁵³ Akşam, 12 Mayıs 1943, No: 8821, s. 1.

⁴⁵⁴ Vakit, 13 Mayıs 1943, No: 9064, s. 1.

⁴⁵⁵ Vakit, 14 Mayıs 1943, No: 9065, s. 1.

⁴⁵⁶ Vakit, 15 Mayıs 1943, No: 9066, s. 1.

2.2.4. Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943)

İkinci Dünya Savaşı süresince yapılmış olan konferanslardan biri de Moskova Konferansı'dır. Bu toplantı 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında yapılmış ve Müttefik Ülkelerin Dışışleri Bakanları bu toplantıda yer almıştır. Gerçekleştirilen görüşmelere İngiltere Dışışleri Bakanı Eden, ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Molotov ve ayrıca Çin Dışışleri Bakanı Fu Ping Chang katılmıştır⁴⁵⁷.

Konferansta Türkiye'nin savaşta yer alma konusu üzerinde önceki toplantılara göre daha fazla durulmuştur. Ayrıca süren savaşın yürütölme konusu ve bu hususta yeni planların yapılması amaçlanmıştır. Bu süre zarfında Almanların Sovyetlere karşı mücadeleden ilerleme kaydetme durumu tartışılmış ve Sovyetler Birliğine sağlanacak destek sayesinde Alman direncinin kırılması hedeflenmiştir. Bu hususta Sovyetlerin istekleri ve bunların kabul görmesi üzerinde durulmuştur⁴⁵⁸. Yukarıda belirtildiği üzere önceki konferanslara oranla bu konferansta Türkiye'nin durumu dışışleri bakanları tarafından daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Konferans sürecinde ABD'nin savaşa katılması akabinde İngiltere ile iyi ilişkilerin sağlanması Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiştir. Zira savaşta açılacak yeni cepheler ve ABD'nin yardım meseleleri Sovyetler tarafından kuşkuların yaşanmasına neden olmuştur. ABD tarafından Sovyetlere daha önce 1942'de yapılan yardımların yetersiz kalması ve bilhassa geniş yardımların ise 1943'te ancak tamamlanabilmesi hususları ülkenin Almanlar tarafından yıpratıldığı şeklinde değerlendirilmiştir. Yani Sovyetler Birliği, Batılı devletlerin kendileri için tehlike oluşturduğunu dile getirmiştir⁴⁵⁹.

Konferans sürecinde Sovyet temsilcisi kendilerinin Almanya karşısında kesin bir zafer elde edeceğini savunmuş ve bu hususta güvence vermiştir. Böyle bir güvencenin olması ise diğer temsilciler tarafından beklenmemiş hatta Sovyet ve Alman ittifakının oluşabileceği bile düşünülmüştür. Çünkü önceki yıl Stalin ve Hitler arasında bir barış önerisi konusunun gündeme geldiği ve bu adımın Stalin tarafından atıldığı ifade edilmiştir. Bilhassa güvence akabinde Müttefikler ikna edilmiş ve Sovyetlerin, savaş sonrasında kurulması planlanan uluslararası kuruluşa destek vereceği belirtilmiştir⁴⁶⁰.

Sovyetler Birliği temsilcisi Molotov görüşmede 2. madde olarak geçen Türkiye'nin durumunu gündeme getirmiş ve Türkiye'nin savaşa katılma konusunu

⁴⁵⁷ Otaç, 2019, s. 111.

⁴⁵⁸ Ergüç, 2015, s. 31-32.

⁴⁵⁹ Armaoğlu, 2007, s. 201.

⁴⁶⁰ Sander, 1996, s. 171.

sunmuştur. Bilhassa ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanları teklifi ret etmiş ve İngiliz temsilci bu hususun Türklere bırakılması gerektiğini savunmuştur, çünkü Türkiye'nin savaşa katılması durumunda gerekli yardımların yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Almanya'nın Balkan topraklarını işgal etmesi durumunda Türkiye'nin savaşa katılacağı belirtilmiştir⁴⁶¹.

Konferansta ele alınan bir diğer husus ise savaş esnasında yaşanan sevk ve idare sorunları olmuştur. Bilhassa Avrupa'da yaşanan bu problemlerin neden olduğunun tahkik edilmesi için bir komisyonun kurulması gerektiği ABD, İngiltere ve Sovyetler tarafından istenmiştir. Bu üç devletin ortak çalışma gerçekleştirmesi için İngiltere'de Avrupa Komisyonu'nun kurulma fikri gündeme gelmiş ve böylelikle sunulmuş olan teklif kabul edilmiştir⁴⁶².

Müttefik Devletlerin Moskova'da düzenlemiş olduğu konferansta Sovyetlerin isteği üzerine açılacak olan ikinci cephenin en geç 1944 yılının ilkbaharında faaliyete geçmesi ve ayrıca Almanya'nın bombardımana tutulması isteği kabul görmüştür. Fakat İsveç havaalanlarının kullanım isteği ise diğer temsilciler tarafından reddedilmiştir. Bu süre zarfında dikkat çeken olaylardan biri de Rusların Çin karşıtlığı olmuştur. Zira bu konferansta Sovyetler Birliği, her ne kadar Çin'in toplantıya katılımını istemiş olsa da; ABD'nin daveti üzerine Çin bu toplantıda yer almıştır⁴⁶³.

Konferans sürecinde Avusturya meselesi de görüşülmüş ve bilhassa 1938 yılı itibarı ile Almanların kontrolünde olan bu ülkenin dost mu yoksa düşman mı olarak görülüp görülmeyeceği hususu da tartışılmıştır. Aynı şekilde mevcut sorunlar arasında savaş suçu işleyen kişilerin en ağır şekilde cezalandırılması gerektiği de gündemde olmuştur. Esasında Birinci Dünya Savaşı akabinde bu konu ile ilgili alınmış olan kararlar tam manasıyla uygulanamamıştır. Bu hususta Müttefikler grubu kurulacak bir mahkeme hasebiyle savaş suçlularının yargılanması konusunda karar vermişlerdir⁴⁶⁴.

Moskova Konferansında Sovyetlerin Türkiye aleyhine savunduğu bazı görüşlerin olduğu belirlenmiştir. Sovyetler Birliği, Müttefikler tarafından Adana Görüşmeleri akabinde Türkiye'ye sağlanan teçhizat yardımlarının kesilmesini istemiştir. Çünkü Sovyetler temsilcisi Türkiye'nin de kendileri gibi savaşta olması ve bilhassa ağır şartları

⁴⁶¹ Oran, 2009, s. 456.

⁴⁶² Uçarol, 2015, s. 618.

⁴⁶³ Armaoğlu, 2007, s. 202.

⁴⁶⁴ Sander, 1996, s. 172.

yaşaması gerektiğini dile getirmiştir. Sovyetlerin bu isteği ise herhangi bir destek bulmayınca zaman içinde etkisini yitirmiştir⁴⁶⁵.

Konferans 1 Kasım 1943 tarihinde yayınlanmış olan ortak bildiri ile son bulmuştur. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin istekleri olan; 1944'te yeni cephenin açılması, Türkiye'nin bir an önce savaşta yer alması konusu ve savaş akabinde dünya barışını koruma görevinin 4 devlete ait olması, adı geçen devletlerin iş birliği sağlaması konuları kabul görmüştür⁴⁶⁶. Böylelikle önceki konferanslarda görüşülen hususlar bu görüşmede netlik kazanmıştır.

Moskova Konferansı Türkiye basınında da geniş yer bulmuş ve bilhassa üç liderin Sovyetlerde bulunduğu yazılmıştır⁴⁶⁷. Özellikle Kremlindeki buluşmada askeri heyetlerin de yer aldığı belirtilmiştir⁴⁶⁸. İngiliz bakanın konuşması 2 saat sürmüş ve savaş konusundaki demeçleri büyük alkışlarla karşılanmıştır⁴⁶⁹, Müttefiklerin büyük çapta bir savaşa hazırlandığı da ifade edilmiştir⁴⁷⁰. Ayrıca Moskova'da belirlenen konularda anlaşmaların olduğu ve görüşmek üzere Stalin'in Cordell Hull'u kabul ettiği açıklanmıştır⁴⁷¹. Bu konferansta genel olarak askeri meseleler konusuna değinilmiş, ancak siyasi anlaşmalar konusuna yer verilmemiştir⁴⁷². Konferansın son günlerinde ise Stalin tarafından büyük bir ziyafet verilmiştir⁴⁷³. Netice itibarı ile Türkiye'yi savaşa katma amacıyla düzenlenmiş konferanslardan biri olan Moskova görüşmeleri de amacına ulaşamamıştır. Böylece İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu'nun Türkiye'yi savaş dışı bırakma planları da başarıya ulaşmıştır.

2.2.5. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

Moskova Konferansında görüşmeler yapan Dışişleri Bakanları, farklı bir ülkede tekrar bir araya gelmek için harekete geçmişlerdir⁴⁷⁴. Ancak İngiliz temsilcisi Eden bu buluşma öncesinde Moskova'da iken Dışişleri Bakanı görevinde bulunan Numan Menemencioglu ile görüşebilmek için kendisini Kahire'ye çağırmıştır. Bu bağlamda Eden, Moskova Konferansında görüşülmüş olan konular hakkında bilgi vermek üzere 5-6

⁴⁶⁵ Oran, 2009, s. 457-458.

⁴⁶⁶ Uçarol, 2015, s. 618.

⁴⁶⁷ Cumhuriyet, 20 Ekim 1943, No: 6889, s. 1.

⁴⁶⁸ Cumhuriyet, 21 Ekim 1943, No: 6890, s. 1.

⁴⁶⁹ Cumhuriyet, 22 Ekim 1943, No: 6891, s. 1.

⁴⁷⁰ Cumhuriyet, 23 Ekim 1943, No: 6892, s. 1.

⁴⁷¹ Cumhuriyet, 26 Ekim 1943, No: 6895, s. 1.

⁴⁷² Cumhuriyet, 31 Ekim 1943, No: 6900, s.1.

⁴⁷³ Cumhuriyet, 1 Kasım 1943, No: 6901, s. 1.

⁴⁷⁴ Armaoğlu, 2007, s. 202.

Kasım 1943 tarihinde Menemencioğlu ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda bilhassa Balkanlardaki gelişmeler ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası hakkında bilgi verilmiştir⁴⁷⁵.

İki devlet temsilcisi tarafından yapılan görüşmede Eden, Türk hava sahalarının savaşa açılması gerektiği ve böylelikle Alman direncinin kırılacağını ifade etmiştir. Bu hususta Güneybatı Anadolu'da mevcut hava üslerinin müsait olduğu ve buralara Müttefik Devletlerin ihtiyacı olduğuna değinmiştir. Böylelikle Ege'de kırılacak olan Almanya üstünlüğü ve Türkiye için sağlanacak olan avantajların neler olduğunu belirtmiştir⁴⁷⁶.

Görüşmeyi değerlendiren Başbakan Şükrü Saraçoğlu, hava sahalarının açılması durumunda İzmir, Ankara ve İstanbul'un Alman işgaline uğrayacağını ifade etmiştir⁴⁷⁷. Devam eden toplantıda ayrıca Türkiye'ye yaklaşık 21 gün içinde 10 uçak filosu ile desteğin sağlanacağı bu bağlamda adı geçen ülkenin de sonraki süreçte savaşta yer alacağını dile getirmiştir. Buna rağmen Numan Menemencioğlu, ülkesinin lojistik açıdan da bu savaşa hazır olmadığını ifade etmiştir. Menemencioğlu, ayrıca izlenen Balkan politikası ve Polonya'nın savaşta yaşamış olduğu sıkıntılı süreci örnek olarak göstermiş ve böylelikle Türk halkının savaşa henüz hazır olmadığını savunmuştur⁴⁷⁸.

Kahire Görüşmeleri neticesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında imzalanmış olabilecek gizli bir antlaşmanın varlığından şüphelenmiş ve ayrıca bunu da kanıtlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin savaşa dâhil olması akabinde ABD-İngiltere tarafından sağlanacak yardımların yetersizliği durumunda Sovyet yardımı olacağı belirtilmiştir. Fakat bu yardım adı altında ülkenin Sovyetlerce işgal edilebilmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca Menemencioğlu konuşmaları ve tavırları ile görüşmelerde Eden tarafından Almanya yanlısı olarak görülmüştür⁴⁷⁹.

Numan Menemencioğlu alınan kararların savaşın erken bitmesine yönelik olmadığını bilhassa Türk askerini savaşa çekerek zayıflatma politikasının izlendiğini ifade etmiştir. Kahire görüşmesi akabinde ise Menemencioğlu, hazırlanmış olan raporu Hükümete sunmuştur. Değerlendirmeler sonrasında 17 Kasım 1943 tarihinde İngiliz büyükelçisine bir nota verilmiştir. Zira Hükümet, üslerin verilmesi sonucu Türk-Alman

⁴⁷⁵ Oran, 2009, s. 458

⁴⁷⁶ Sander, 1996, s. 173.

⁴⁷⁷ Aslan, 2012, s. 173.

⁴⁷⁸ Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri" *Belleten Dergisi*, 47(185), 1983, s. 313.

⁴⁷⁹ Ergüç, 2015, s. 34.

savaşının hemen patlak vereceği ve bu süreçte Türkiye'deki imkânsızlıklar ile savaşın hiçbir ülkeye fayda sağlayamayacağını belirtmiştir⁴⁸⁰.

Müttefik Devletler tarafından yapılan konferanslardan birisi olan Kahire Görüşmelerinde diplomatik müzakerelere yer verilmiştir. Bilhassa görüşmelere Uzakdoğu cephesi hakkında bilgi elde edebilmek üzere Çin Mareşali Chiang Kai-Shek de davet edilmiştir. Çin'in savaşa katılmasını istemeyen Stalin, görüşmede yer almak istememiştir⁴⁸¹. Böylelikle 22-26 Kasım 1943 tarihleri arasında yapılan Kahire Konferansı Roosevelt, Churchill ve Chiang Kai-Shek'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir⁴⁸².

Kahire Konferansında yoğun olarak Uzakdoğu konusu üzerinde durulmuştur. Zira üç lider devam eden savaşta adı geçen bölgede izlenecek politikalar hakkında tartışmışlardır. Özellikle Japonya'nın ilerlemesi ve kendileri ile yapılabilecek barış antlaşmasının şartları üzerinde durulmuştur. Netice itibari ile görüşmede bu konu hakkında bir sonuca ulaşılamamıştır. Ayrıca Japonların elde ettiği Pasifik adalar, Mançurya, Çin ve Formosa'dan geri çekilmesi için uğraşılacağı belirtilmiştir⁴⁸³.

Tahran Konferansı öncesinde Kahire'de bir araya gelmiş olan üç lider, yapılan konferanslara bir yenisini daha eklemişlerdir⁴⁸⁴. Ayrıca Uzakdoğu konferansı adı ile de anılmış olan bu görüşmeye başta Sovyetler Birliği olmak üzere Fransa, Hollanda ve Portekiz de katılmamıştır. Özellikle de alınmış olan kararlar ise bir sonra ki görüşme durağı Tahran Konferansına hazırlık aşaması olarak tarihe geçmiştir⁴⁸⁵. Sonuç olarak, Kahire görüşmeleri Uzakdoğu ülkesi olan Çin ve Sovyetler arasındaki anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştır. Zira Sovyetler bu konferansa katılmamış ve görüşmeler ABD, İngiltere ve Çin arasında yapılmıştır.

2.2.6. Tahran Konferansı (29 Kasım-1 Aralık 1943)

Kahire Konferansının hemen akabinde 29 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin İran şehri olan Tahran'da bir araya gelmiştir. Bilhassa savaş süresince Stalin ilk kez Sovyet toprakları dışında bir yere gitmiştir. Bu toplantı boyunca 19-30 Ekim arasında yapılmış olan Moskova Konferansında Müttefik

⁴⁸⁰ Oran, 2009, s. 458.

⁴⁸¹ Armaoğlu, 2007, s. 202.

⁴⁸² Mehmet Akif Demirel, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye*, Şen Yayınları, Ankara 2015, s. 19.

⁴⁸³ Uçarol, 2015, s. 619.

⁴⁸⁴ Oran, 2009, s. 460.

⁴⁸⁵ Uçarol, 2015, s. 619.

Devletlerin temsilcilerinin almış oldukları kararlar onaylanmıştır. Bilhassa üç lider tarafından İran ile ilgili birer konuşma yapılmıştır. Yapılan konuşmada savaşın kazanılması konusunda İran'ın da hizmeti olduğu belirtilmiştir⁴⁸⁶.

Konferansta İran'a yardım edileceği özellikle de savaş sonrasında İran'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunacağı ifade edilmiştir. Yine Türkiye'nin savaşta yer almaması gerektiği ve bunun üzerinde durulacağı hususu ile Polonya sınırının belirlenmesi de görüşmelerde gündem olmuştur. Bu savaş sonuncunda kesin bir zafere inanılmış ve bu hususta mücadelenin devamına karar verilmiştir. Ayrıca savaş sonu kurulacak bir uluslararası kuruluşun dünya barışı konusunda faaliyetlerin yürütülmesi için birlikte hareket edileceği kararı alınmıştır⁴⁸⁷. Bu bağlamda, daha önceki tarihlerde de görüşülen yenedünya düzeni ve kurulacak komisyon bu süreçte özellikle önem arz etmiştir.

Tahran görüşmeleri sürecinde gündem maddesi olan Türkiye konusunda ise ABD ve İngiltere'nin henüz anlaşılamadığı ortaya çıkmıştır. Zira konferansın dört günlük sürecinde her gün Türkiye konusu gündeme gelmiş ve komiteler arasında tartışmalara neden olmuştur. Meselenin bu kadar gündemde durmasının sebebi ise Türkiye'nin savaşta Müttefiklere sağlayacağı avantajlar konusu olmuştur. Bilhassa Sovyetlere ulaştırılacak yardımların boğazlardan geçişi ve bunun Akdeniz-Karadeniz güzergâhı üzerinde sağlanması hususu önem arz etmiştir⁴⁸⁸. Netice olarak Şükrü Saraçoğlu döneminde yapılan bu konferansta Türkiye temel gündem konusu olmuştur.

Tahran Konferansı süresince Müttefiklerin arasındaki görüş ayrılıkları da dikkat çekmiştir. Zira Churchill açılacak olan ikinci cephenin Balkan topraklarında olmasını istemiştir. Çünkü Churchill adı geçen topraklarda Sovyetlerin varlığı ve bilhassa Sovyet askerlerini burada sürekli olarak kalabilme durumunun olduğunu savunmuştur. Stalin ise adı geçen bölgede cephe açılmasına karşı çıkmış ve bu bağlamda Roosevelt ile yakınlaşıp sıkı bir dostluk hayali kurmuştur. Netice itibari ile cephe savaşlarında Alman-Sovyet çarpışmaları devam etmiş ve Almanlar cephelerde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bu süreçte Almanların Sovyetler Birliği'ne karşı taarruz girişimleri de sonuçsuz kalmıştır⁴⁸⁹. Burada daha önce de olduğu gibi İngiltere ve Sovyetlerin çıkarları hususunda anlaşamadıkları ortaya çıkmıştır.

⁴⁸⁶ Sander, 1996, s. 173.

⁴⁸⁷ Uçarol, 2015, s. 619.

⁴⁸⁸ Oran, 2009, s. 460.

⁴⁸⁹ Armaoğlu, 2007, s. 203.

Sovyet temsilcisi Stalin, Balkan topraklarında İngiliz askerlerinin artmaması için Türkiye'nin savaşa girmemesini ve ayrıca yapılacak teçhizat yardımları ile de güçlenmesini istememiştir. Ayrıca Roosevelt'in de Türkiye'nin savaşta yer alması durumunda İtalya ve bilhassa Fransa kıyılarına saldırma süresini geciktireceğini belirtince Churchill balkan planında tek başına kalmış ve böylelikle vazgeçmiştir. Özellikle bu süreçte savaşa henüz katılmamış olan devletlerin harekete geçmesi ve Alman Devleti'nin kesin bir şekilde mağlup olması için tüm imkânların kullanılması gerektiği vurgulanmıştır⁴⁹⁰.

Tahran Konferansı'nın 1 Aralık tarihinde yapılan tartışmalarda Türkiye'nin savaşa katılımından çok hem ABD hem de İngiltere tarafından ne gibi yardımların yapılabileceği konusu yer almıştır. Türkiye'nin savaşta yer alma süresince İngilizler tarafından sağlanacak 17 uçak filosu haricinde ne kadar yardımın verileceği de belirtilmemiştir. Ayrıca Müttefiklerin savaşta Türkiye'ye askeri destek göndermeyeceği ortaya çıkmış, Türk üslerinin kullanılması içinde ülkenin savaşta olması gerektiği de anlaşılmıştır⁴⁹¹.

Türkiye'nin baştan beri izlemiş olduğu tarafsızlık politikası bu konferansta da gündem olmuştur. Bilhassa konferans sonrasında Roosevelt ve Churchill, Mısır'ın başkenti Kahire'de Cumhurbaşkanı İnönü ile tekrar buluşmak için anlaşmışlardır⁴⁹². Burada Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa katılmasını sağlamak amacıyla Türkiye'ye birtakım tekliflerde bulunmuşlardır. Ayrıca savaş halinde Türk topraklarına Bulgaristan tarafından bir saldırı durumunda Sovyetlerin de Bulgar topraklarına saldıracağı ve bilhassa Almanya topraklarına da taarruzların arttırılacağı ifade edilmiştir⁴⁹³.

Tahran Konferansı, Türkiye basınında da geniş yer bulmuştur. Ayrıca Kahire Konferansı akabinde henüz belirlenmemiş bir yerde toplantı yapılacağı yazılmıştır⁴⁹⁴. Dörtler Konferansı olarak da anılan bu görüşmenin İran'ın Tebriz şehrinde icra edileceği açıklanmış ve bu bağlamda Churchill ile Roosevelt'in adı geçen ülkeye hareket ettiği belirtilmiştir⁴⁹⁵. Bu arada yapılan toplantıda Balkan topraklarında yeni bir cephenin açılacağı duyurulmuştur⁴⁹⁶.

Müttefik Devletlerin aldığı kararlar sonucunda Almanya'ya karşı harpte şiddet dozunun arttırılacağı, Avrupa'nın belli bölgelerinde ihraçların olacağını ve ayrıca harp

⁴⁹⁰ Arslan, 2012, s. 174.

⁴⁹¹ Oran, 2009, s. 461.

⁴⁹² Sander, 1996, s. 174.

⁴⁹³ Arslan, 2012, s. 174.

⁴⁹⁴ Cumhuriyet, 1 Aralık 1943, No:6931, s. 1.

⁴⁹⁵ Cumhuriyet, 2 Aralık 1943, No:6932, s. 1.

⁴⁹⁶ Cumhuriyet, 4 Aralık 1943, No:6934, s. 1.

akabinde Pasifik savaşlarının başlayacağı ifade edilmiştir⁴⁹⁷. Bilhassa resmi tebliğ sonucunda alınmış olan kararların kabul edilmiş olduğu belirtilmiştir⁴⁹⁸. Bu bağlamda üç şefin almış olduğu kararlar bildiri olarak da imzalanmış ve böylelikle adı geçen konferans dünya kamuoyunda yer almıştır⁴⁹⁹.

2.2.7. Türkiye'nin Müttefik Devletlerle İlişkilerinin Bozulması

Türkiye İkinci Dünya Savaşı başlarından itibaren izlediği tarafsızlık politikasından bu süreçte de vazgeçmemiş, buna karşılık Müttefik ve Mihver Devletlerin tehdidi altında kalmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ise bu zor durumu avantaj haline getirmeyi başarmış ve aktif tarafsızlık siyaseti ile süreci yönetmiştir. Özellikle ülkenin jeopolitik konumu hasebiyle savaşta yer alması ile birlikte karşı grup tarafından işgal edilebileceği anlaşılmıştır. Ayrıca Hükümet, askeri gücün savaşa sokulması yerine Müttefikler tarafından ordunun teçhizat ihtiyacını karşılamış ve süreci iyi bir şekilde kullanmıştır⁵⁰⁰.

Müttefik Devletlerin Başta Quebec, Moskova Konferansları olmak üzere Kahire ve Tahran Görüşmeleri özellikle de İkinci Kahire Konferansında Türkiye'nin savaşta yer alması için girişimlerde bulunduğu toplantılar olarak tarihe geçmiştir. İsmet İnönü ise savaşa katılımı prensip gereği kabul ederek teçhizat yardımı ve askeri desteğin tamamlanması gerektiğini de belirtmiş ve Müttefik Ülkeler ile birlikte ortak hareketin gerçekleştirilmesi konusunda şart koşmuştur⁵⁰¹.

İkinci Kahire görüşmesi sırasında Churchill, İsmet İnönü'yü savaşta yer alması konusunda ikna etmeye çalışmış fakat İnönü net cevabını konferans akabindeki günlerde açıklayacağını belirtilmiştir. Ayrıca İnönü ülkenin Almanlara karşı cephe açması için ihtiyaçlarının olduğunu yinelemiştir. Bu bağlamda İngiltere'den 58.900 ton üzerinde teçhizat desteği istenmiş ve İngiltere böyle bir isteği karşılayamayacağı için çıkmaza girmiştir⁵⁰².

⁴⁹⁷ Cumhuriyet, 5 Aralık 1943, No:6935, s. 1.

⁴⁹⁸ Cumhuriyet, 7 Aralık 1943, No:6937, s. 1.

⁴⁹⁹ Cumhuriyet, 8 Aralık 1943, No:6938, s. 1.

⁵⁰⁰ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(29), 2010, s. 261.

⁵⁰¹ Fatma Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45), 2020, s. 213.

⁵⁰² Gökhan Metin, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli 2014, s. 85-86.

Türkiye'nin İngiltere'ye savaş konusunda vermiş olduğu olumsuz cevap üzerine İngilizler, durum değerlendirmesi için hava, deniz ve bilhassa kara kuvvetleri komutanları ve Genelkurmay heyeti ile bir görüşme talebinde bulunmuştur. Yapılması planlanan görüşme, Alman tahrikine neden olacağı düşüncesi ile yapılmamıştır. Bu sırada İngiliz askeri heyeti Ocak 1944'te Türkiye'ye gelmiş ve Ankara ilinde Genelkurmay ile toplantılar yapmıştır. Şubat ayında İngiliz heyetinin apar topar Türkiye'den ayrılması hasebiyle Türk-İngiliz münasebetleri yeni gerginliklere neden olmuştur⁵⁰³.

İngiltere tarafından 4 Şubat 1944 tarihinde ABD'ye bir telgraf çekilmiş ve Türkiye ile hâlihazırdaki münasebetlerini dondurduğunu belirtmiştir. Ayrıca aynı tavrın ABD tarafından da gösterilmesi ve Türkiye ile ilişkilerinin rafa kaldırılmasını istemiştir. Bu istek karşılığını almış ve ABD ilişkilerin dondurulması yönünde bir politika izlemiştir. Bu bağlamda ABD'nin Ankara'da bulunan Büyükelçisi Steinhart'ın böyle bir talimat aldığı 7 Şubat 1944 tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilerleyen süreçte ise önce İngiltere daha sonrada ABD, Türkiye ile münasebetlerin askıya alındığını açıklamıştır⁵⁰⁴.

ABD ve İngiltere sadece ilişkilerin askıya alınması ile yetinmemiş ve İngilizler 2 Mart 1944'te yapılan silah ve bilhassa malzeme anlaşmasını ABD ise ödünç verilmiş ve kiralanmış yardımları tamamen durdurmuştur. Bu münasebetlerin kesilmesi sonrasında Türkiye, kendisine sağlanacak malzemeler konusunda Müttefiklerden bir açıklama beklemiştir⁵⁰⁵. Müttefik Devletlerin almış olduğu kararlar neticesinde Türkiye ile güven bunalımı boy göstermiştir. Bilhassa nisan ayı ile birlikte ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin Almanya'ya sağlamış olduğu krom ihracatı olmuştur. Zira 30 Nisan 1944 tarihi itibari ile ticari antlaşmanın sonlandırılması gündeme gelmiştir. Fakat Türk-Alman ticaret antlaşmasının son bulması yerine yeni bir antlaşma için Almanların mart ayı içinde Türkiye'ye uğraması Müttefikler ile Türkiye arasındaki gerginlikleri yeniden tırmandırmıştır⁵⁰⁶.

Almanya'ya Türkiye tarafından sağlanmış olan krom ihracatı Müttefik Ülkelerin sert tepkilerine neden olduğundan Ankara Büyükelçisi Steihardt 18 Nisan 1944 tarihinde bu konuya ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Zira adı geçen bu raporda Türkiye'den

⁵⁰³ Oran, 2009, s. 465.

⁵⁰⁴ Ünalp, 2020, s. 213.

⁵⁰⁵ Nesrin Akkor, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırklareli 2019, s. 425.

⁵⁰⁶ Oran, 2009, s. 465.

Almanya'ya gönderilmiş olan krom miktarının önceki dönemlere göre arttığı ve bilhassa Londra'ya ise krom sevkiyat miktarının azaldığını bildirmiştir. Ayrıca Steihardt raporda Türk-Alman ticaret güzergâhlarının etkisiz hale getirilmesini önermiştir. Bu hususta İngiltere ve ABD ise Almanya'ya krom sevkiyatının devamı halinde Türkiye'ye ambargo uygulanması için harekete geçilmesi kararlaştırmıştır⁵⁰⁷.

ABD Dışişleri Bakanlığı görevini icra eden Hull 9 Nisan 1944 tarihinde vermiş olduğu bir demeçte tarafsızlık politikası izleyen tüm devletlerin Almanya ile ticari münasebetlerinin kesilmesi gerektiğini belirterek gündem olmuştur. Bunun akabinde ise 14 Nisanda ABD ve İngiltere büyükelçileri Türkiye'ye birer nota vermiştir. Zira stratejik olarak nitelenen maddelerin sevkiyatı devam ettirilirse tarafsızlara uygulanmış olan ablukaların Türkiye'ye de uygulanacağı belirtilmiştir⁵⁰⁸.

ABD ve İngiltere tarafından verilmiş olan notalar Türkiye'de de gündem konusu olmuştur. Bilhassa TBMM'de krom konusu sıcaklığını korumuş ve milletvekilleri günlerce bu hususta tartışmıştır. Türkiye tarafından 20 Nisan 1944 tarihinde yapılmış olan bir açıklama ile Almanya'ya sağlanan ve bilhassa silah malzemelerinin yapımında kullanılan krom ihracatının durdurulduğu belirtilmiştir⁵⁰⁹.

Müttefik Devletler ile sadece krom meselesi değil denizyolu geçişleri ile ilgili gerginlikler de yaşanmıştır. Bu süreçte Alman gemileri Türkiye'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını kullanarak Karadeniz'e geçiş sağlamıştır. İngiltere tarafından bu geçiş yapan gemilerin ticaretten ziyade savaş gemileri olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'yi Montrö Boğazlar sözleşmesini ihlal etmekle suçlamıştır⁵¹⁰.

Alman gemileri 5 Haziran 1944 tarihinde boğazlar üzerinden Karadeniz'e oradan da Romanya'ya geçmek üzere Türkiye'den izin istemiştir. İngilizler ise savaş gemileri oldukları gerekçesi ile reddedilmesi için ısrar etmiş ve gemilerin aranması sonucunda da küçük çapta mühimmatlar çıkmıştır. Aynı şekilde Karadeniz'den gelen gemide de aynı durum yaşanmış ve bu gelişmeler akabinde Müttefiklerle sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilerleyen günlerde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiş ve yerine Hasan Saka getirilmiştir⁵¹¹. Bu bağlamda, Şükrü Saraçoğlu basına bazı

⁵⁰⁷ Ünalp, 2020, s. 214.

⁵⁰⁸ Oran, 2009, s. 466.

⁵⁰⁹ Metin, 2014, s. 89.

⁵¹⁰ Ünalp, 2020, s. 214.

⁵¹¹ Oran, 2009, s. 467-468.

açıklamalarda bulunmuş⁵¹² ve gemilerde silah malzemelerinin taşındığı hususunu doğrulamıştır⁵¹³.

2.2.8. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Katılması ve Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı 7 Mayıs'ta Almanya'nın 14 Ağustos 1945'te ise Japonya'nın yenilgiyi kabul etmesi ile birlikte fiilen son bulmuştur. Bilhassa Türkiye ise savaş dönemi dış politikasında aktif tarafsızlığı benimsemiş ve savaşın sonlarına kadar bir kurşun bile sıkmadan böyle büyük bir felaketten uzak durmuştur. Ancak Almanya'nın savaşta yenilmesi akabinde Sovyetlerin Doğu Avrupa'da güçlü bir ülke haline gelmesi ise dengeleri bozmuştur⁵¹⁴. Zira Sovyetlerin ezelden beridir sıcak denizlerde yer alma hayali bulunmaktadır.

Türkiye savaşın sonlarına doğru Almanya ile başta ekonomi olmak üzere diplomatik münasebetleri de tamamıyla kesmiştir. Zira savaş akabinde Türkiye'nin barış konferansında tam anlamıyla bir Müttefik Devlet olarak görüleceğine dair hem ABD'den hem de İngiltere'den de söz almıştır. Ayrıca Türkiye, Almanya ile bağları kopardıktan sonra Ege bölgesine yapılabilecek bir Alman taarruzuna karşı müdahale önlemleri almıştır. Bilhassa 1251 İngiliz uzmanının ülkeye gelmesi, Müttefik Devletlerle askeri konuda iş birliği yapılmışken; Türk ile Sovyet Birliği arasındaki ilişkiler gergin bir hal almıştır⁵¹⁵.

Türkiye'nin Müttefiklerin yanında yer alması kararı ise Sovyetlerin Balkan ülkesi Bulgaristan'a savaş ilanı, Kızıl Ordu'nun bu amaç ile Türkiye sınırına yaklaşması, Mihver Devletlerin savaşı kesin kaybetmesi ve bilhassa Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Konferansı'nda yer alabilmesi gibi durumlardan dolayı olmuştur. Özellikle adı geçen konferansa katılabilmek için Müttefiklerce 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş açma şartı koşulmuş ve Türkiye 23 Şubat'ta adı geçen iki ülkeye savaş ilan ederek bu konferansta yer almak istemiştir⁵¹⁶.

Türkiye'nin savaş sonuna yakın izlemiş olduğu politika ve Müttefik Devletlerle iyi münasebetler, Sovyet Rusya tarafından iyi karşılanmamıştır. Özellikle Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansına kadar iki ülke arası münasebetlerde önem arz edecek bir

⁵¹² Akşam, 16 Haziran 1944, No:9217, s. 1.

⁵¹³ Akşam, 17 Haziran 1944, No:9218, s. 1.

⁵¹⁴ Oran, 2009, s. 472.

⁵¹⁵ Uçarol, 2015, s. 650.

⁵¹⁶ İlker Keçetep, "Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki Dış Politikası", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(21), 2019, s. 102.

durum yaşanmamış, ancak savaş sonrasında kurulması amaçlanan yenedünya düzeni ile alakalı ilkelerin hem karar hem de sonuçları Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Bu hususta Stalin, Yalta Konferansında boğazlar ve bilhassa Montrö Boğazlar Antlaşması'nın tekrar incelenmesi gerektiğini savunmuştur⁵¹⁷.

Sovyetler ile Türkiye arasında yaşanan sorunlar, 19 Mart 1945 tarihinde yeniden etkisini gösteremeye başlamıştır. Zira bu tarihte Rus temsilcisi Molotov ve Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bilhassa adı geçen görüşme öncesinde ise Sovyet yetkililer 17 Eylül 1925 tarihinde imzalanmış olan Türk-Rus dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının devam etmeyeceğini Sarper'e bildirmiştir. Bu hususta Sovyetlerin gerekçesi ise Türkiye tarafından boğazlar konusunda Rus haklarının genişletilmesi ve yenedünya düzeni konusu olarak gösterilmiştir⁵¹⁸.

Sovyet Rusya Moskova Büyükelçisi Sarper'e bildirmiş olduğu istekleri 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Potsdam Konferansında da gündeme getirmiştir. Zira Sovyet lider Stalin Türkiye'nin boğazlar üzerinde yapılan serbest geçişler konusunda zayıf kaldığını ve bu bağlamda garanti sağlayamadığı gerekçesiyle kendilerine bir üs verilmesi talebinde bulunmuştur. Böylelikle Sovyet temsilci, verilecek olan üs sayesinde boğazların kontrolünü Türkiye ve Rusya tarafından ortak bir şekilde sağlanmasının gerektiğini savunmuştur⁵¹⁹.

Truman, Churchill ve Stalin arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda anlaşmazlıklar ve bilhassa şiddetli tartışmalara da yol açmıştır. Ayrıca konferansın en önemli maddelerinden biri olan Boğazlar konusu da yeniden sonuçsuz kalmıştır. Zira Stalin'in boğazlar üzerindeki isteği Truman ve Churchill tarafından ret edilmiştir. Fakat Truman Stalin'in Montrö Boğazlar Antlaşmasının değiştirilmesi hususundaki isteğine karşı çıkmayacağını belirtmiştir⁵²⁰.

Sovyetler Birliği'nin yaşanan süreçte Türkiye üzerine kurmayı amaçladığı baskılara ise ABD tarafından cevap gecikmemiştir. Zira Truman heyeti, Türkiye'nin doğu bölgesinden toprak istemesi, Boğazlar Meselesi ve İran üzerindeki emelleri gibi konularda Sovyet arzularının sonuçsuz kalacağını belirtmiştir. Ayrıca Türk-Sovyet gerginliğinin sürdüğü 1946'da ABD heyeti olası birleşmiş milletler ilkelerinin ihlali

⁵¹⁷ Özçelik, 2010, s. 265.

⁵¹⁸ Metin, 2014, s. 101.

⁵¹⁹ Armaoğlu, 2007, s. 209

⁵²⁰ Ünalp, 2020, s. 217.

neticesinde Sovyetlere karşı duracağını Türkiye ve bilhassa İran ile aynı safta olacağını belirtmiştir⁵²¹.

Savaş sonundan düzenlenmiş konferanslarda Müttefik Devletler arasında görüş ayrılıkları akabinde Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) kurulmuştur. Türkiye savaşın ardında ise başta ABD olmak üzere Müttefik saflarında yer alan batılı ülkeler ile iyi münasebetler siyaseti izlemiştir. Türkiye özellikle SSCB tehdidini azaltma, askeri ve bilhassa ekonomik ihtiyaçlar için NATO üyeliği almaya çalışmıştır. Ayrıca Batılı devletlerin kalkınma faaliyetlerini kendine model olarak görmüş ve ülkenin ileri düzeye çıkması amaçlanmıştır⁵²². Netice itibarıyla Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olduğu bu süreçte Türkiye, batı bloğunu seçmiş ve denge politikası izlemiştir. Böylelikle içinde bulunulan süreçte izlenen aktif tarafsızlık politikası yerine Müttefik grubuna katılım ile sonuçlanmıştır.

2. 3. Ekonomi ve Sosyal Alandaki Gelişmeler

Türk siyasal yaşamında iki defa Hükümet kuran ve başbakanlık yapan Şükrü Saraçoğlu döneminde siyasi alanda olduğu gibi ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda da birtakım önemli gelişmeler olmuştur. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde adları geçen alanlarda neler yapılmış olduğu aşağıda belirtilmiştir. Aşağıdaki verilerden de görülebileceği üzere özellikle ekonomide birtakım olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde ekonomi alanında birtakım düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Saraçoğlu, İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklı çok zor bir ekonomiyi yönetmek zorunda kalmış olsa da; bu süreçte ekonomiyi canlandırmaya çalışmış ve bilhassa tarım ile hayvancılık üretimlerinde artışlar elde etmiştir. Bu kapsamda, ekonomide tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret alanlarında ne gibi gelişmelerin olduğu bu kısımda irdelenecektir.

2. 3. 1. Tarım ve Hayvancılık

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de yaşanan en büyük problemlerden birisi çözülemeyen ekonomik sorunlar olmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere karaborsa ve stok uygulamaları, halkı temel gereksinim ürünlerini alamayacak duruma getirmiştir. Başta büyük şehirler olmak üzere kasaba ve bilhassa köylerde iye sıkıntıları sıkça yaşanmış ve

⁵²¹ Arslan, 2012, s. 195-196.

⁵²² Yüksel Yentürk, II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2016, s. 71.

bu durum halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle ekmek, çay, şeker, petrol ve kömür gibi ihtiyaçlar için karne sistemi uygulanmıştır. Ayrıca bu süreçte halkın un ve ekmek tüketim oranı dağıtılmış olan cetvellerle belirlenmiştir⁵²³. Şükrü Saraçoğlu dönemindeki bu uygulamalar halk tarafından tepkiyle ve nefretle karşılanmıştır. Bu nedenle söz konusu sorunların çözümünü sağlamak için birtakım önlemler almak, zorunlu bir hal almıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi akabinde bilhassa Mihver ya da Müttefiklerin tarafında bulunan ülkelerde üretim hususunda zorluklar yaşamıştır. Zira savaşa katılan devletlerin seferberlik ilanı doğrultusunda gençler üretim faaliyetlerini bırakmış ve savaşa katılmışlardır. Ülke genelinde yaşanan kıtlık sebebiyle savaşta yer almamasına rağmen Türkiye'de buğday gereksinimini ithal yolu ile karşılamıştır. Ayrıca bu süreçte Türkiye'de köy enstitüleri kurularak tarımda verim alınmak istenmiştir⁵²⁴. Bu tür uygulamaların tamamen savaşın getirmiş olduğu etkenlerden olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira bu dönemi dolayısıyla da Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerini eleştirenler, söz konusu durumu dikkate almayarak eleştirmektedirler. Tarihi olaylar mutlaka yaşandığı dönemin koşulları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde yapılan yorum ve değerlendirmeler gerçekçi olmayacaktır. Saraçoğlu tarafından kurulan her iki Hükümet döneminde de savaş yaşandığı için, eleştiri yapılırken bu durum mutlak surette dikkate alınmalıdır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kurduktan sonra, önceki dönemde izlenen ekonomi politikasında birtakım değişiklikler yapmıştır. Özellikle savaş dönemi ekonomisinin uygulanmak zorunda kalındığı dönemde ekonomi alanında yapılmış olan katı denetimleri gevşetmek ya da kaldırmak için çabalamıştır. Zira Saraçoğlu, Refik Saydam Hükümeti'nin tam tersi bir uygulama izlemiştir⁵²⁵. Yani devletçilik politikasını biraz daha yumuşatma yoluna gitmiştir.

Şükrü Saraçoğlu izlenecek olan politikanın sinyallerini henüz kurmuş olduğu ilk kabinede vermiştir. Bu çerçevede, Saraçoğlu başta ticaret olmak üzere önceki İktisat ve Ziraat Bakanlarına yeni kabinede görev vermemiş ve yeni vekillerle çalışmayı tercih etmiştir. Refik Saydam Hükümeti'nin halktan ucuza mal alması, düşük fiyattan tedarik edilen ürünlerin pahalıya satılması ve para hususundaki izlenen politikalar bu süreçte

⁵²³Günver Güneş, "Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydınlık Varlık Vergisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(37), 2018, s. 656.

⁵²⁴Nebil Özgentürk, *Sanayinin Sonsuz Işığında*, İstanbul Sanayi Odası, İstanbul 2017, s. 92.

⁵²⁵İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İşe Politikaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 2013, s. 281.

birakılmıştır⁵²⁶. Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde bu sorunların çözülmesi için birtakım çalışmalar yapılmış ve üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Durumu anlaşılır kılmak için aşağıda sıralanan bazı tablolardan faydalanılmıştır. Ayrıca dönemler arasında karşılaştırmalar yapabilmek amacıyla Şükrü Saraçoğlu'nun I. ve II. Hükümetleri Dönemi'ndeki verilerden istifade edilerek genel değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 1: 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye'de Yetiştirilen Bazı Tarım Ürünleri⁵²⁷

Mahsuller	1940		1941		1942	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Buğday	4.381.420	4.067.950	4.394.073	3.488.147	4.369.455	2.000.105
Arpa	2.092.314	2.249.314	2.037.103	1.758.246	1.931.576	902.095
Çavdar	463.808	481.851	489.689	342.254	496.397	162.810
Yulaf	394.055	327.596	886.995	263.496	349.266	182.718
Kaplıca	107.142	87.104	105.444	68.847	104.166	43.992
Mısır	509.990	757.309	502.210	647.464	681.182	360.019
Darı	67.640	75.293	67.700	62.107	90.639	54.333
Pirinç	26.068	62.794	41.206	55.824	26.499	35.095
Kuşyemi	6.184	3.931	8.957	7.383	6.128	2.047
Mahlût	150.807	16.981	160.017	139.127	165.120	78.544
Toplam	8.199.898	8.280.126	8.173.364	6.827.895	8.120.373	3.821.780

Tablo 1'de yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere 1940'lı yılların başlarında Türkiye'de başta buğday olmak üzere çeşitli türden ürünler yetiştirilmiştir. Zira tabloda adı geçen ürünlerin ekilmiş oldukları hektar ve bilhassa elde edilmiş olan ton verilere yansımıştır. Özellikle 1940-1942 yılları arasına bakıldığında en yüksek rakamda ürün alınmış olan mahsul buğdaydır. Bunun yanında sırasıyla arpa ve çavdar da başlıca kaynak sağlayan ürünler olarak yer almıştır. Bu bağlamda 1940'ta 8.199.898 hektarda 8.280.126 ton istihsal edilmişken; 1941'de 8.173.364 hektarda 6.827.895 tona gerilemiş ve mahsullerde önceki yıla oranla düşüş olmuştur. Ayrıca 1942'te 8.120.373 hektarda 3.821.780 ton ürün elde edilmiş ve önceki yıllara göre üretimde yeniden düşüşler görülmüştür.

⁵²⁶ Mehmet Karaca, İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2005, s. 114.

⁵²⁷ İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı 1942-1943, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1944, s. 143.

Türkiye’de buğdaydan 1941’de 4.394.073 hektarda 3.488.147 ton elde edilmişken; 1942’te 4.369.455 hektarda 2.000.105 ton elde edilmiş ve mahsul üretiminde düşüşler olmuştur. Aynı şekilde arpa 1941’de 2.037.103 hektarda 1.758.246 ton iken; 1942’de 1.931.576 hektarda 902.095 ton üretim elde edilmiş ve önceki döneme oranla üretim düşmüştür. Bu arada çavdar da 1941 yılı itibariyle 489.659 hektarda 342.254 ton üretilmişken; 1942’de 446.397 hektarda 162.810 ton ürün elde edilmiştir. Yulafta ise 1941’de 866.995 hektarda 263.496 ton ürün elde edilmişken; 1942’de 349.266 hektarda 182.718 ton ürün elde edilmiştir⁵²⁸. Bu veriler, I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi’nden itibaren artmaya başlamıştır. Söz konusu durum, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1’deki ürünlerden kaplıca ve mısır da sonraki dönemlerde ekilmiş olan hektarlarda ve elde edilmiş olan tonlarda azalmalar olmuşken; darı mahsulünde ise önceki dönemlere göre artış olmuştur. Bunun yanında pirinçte 1941’de 1940’a göre ekim alanında artış olmasına karşın az sayıda mahsul elde edilmiştir. Yani 1942’de diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi pirinç üretiminde de düşüş olmuştur. Aynı şekilde kuşyemi ve mahlûta 1941’de hem üretim alanında hem de üretimde artışlar olmuştur. Ancak 1942’de bunlarda da azalmalar olmuştur. Bunun en temel sebebi, şüphesiz ki erkeklerin büyük bir bölümünün savaştan dolayı silahaltına alınmasıdır. Yani üretim yapacak kişi sayısı son derece azdır. Üretim yapacak kişi sayısı az olduğu için üretim de doğal olarak azalmıştır.

1942’de hükümet değişikliği sonucu Şükrü Saraçoğlu, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Yeni hükümette İktisat Vekâletine bu süreçte Trabzon Bakanı Sırrı Day’ı atamıştır. Bilhassa Milletvekili Sırrı Day verilmiş olan bu bakanlık yetkisini ülkeye katkı sağlamak amacıyla en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmıştır⁵²⁹. Zira ülkede ekonomi alanında ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Bu sorunların farkında olan Saraçoğlu, yeni ekonomi yönetimiyle sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, bahsi geçen kişiyi İktisat Bakanı yapması ve ekonomi yönetimini onun denetimine bırakması, bunun kanıtı olarak düşünülebilir.

Buraya kadar olan bölümde Şükrü Saraçoğlu Hükümet öncesindeki tarım verileri üzerinde durulmuştur. Şimdi ise Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde yapılan üretimin nasıl olduğu konusu üzerinde durulacaktır. Her iki dönem arasında karşılaştırma

⁵²⁸ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944, s. 143.

⁵²⁹ TBMMZC, Dönem 6, c.27, (03 Ağustos 1942), s. 4.

yapılarak ne gibi değişikliklerin olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken de daha önce yapıldığı gibi tablo verilerinden istifade edilmiştir.

Tablo 2: 1943-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Tarım Ürünleri⁵³⁰

Mahsuller	1943		1944		1945		1946	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Buğday	3.502.204	3.509.507	3.740.452	3.148.396	3.742.006	2.189.318	3.830.504	3.648.383
Arpa	1.490.329	1.665.322	1.655.127	1.403.049	1.625.410	934.309	1.735.996	1.653.592
Çavdar	380.661	344.370	378.619	336.367	399.917	225.981	402.166	442.218
Yulaf	287.412	264.251	262.084	185.675	260.660	121.546	272.094	230.337
Kaplıca	81.204	67.248	91.245	63.361	88.157	45.483	97.181	90.879
Mısır	627.048	874.265	577.914	508.296	510.071	294.739	565.551	594.383
Darı	93.953	89.574	75.190	62.137	64.134	46.425	68.718	60.216
Pirinç	24.759	59.586	15.365	27.024	18.129	32.482	18.152	40.498
Kuşyemi	5.454	5.080	3.829	3.295	503	222	489	309
Mahlût	120.415	107.192	174.959	170.018	184.899	122.934	202.406	210.848
Toplam	6.613.439	6.986.395	6.974.785	5.907.618	6.893.886	4.013.439	7.193.63	6.972.118

Tablo 2’de yer alan verilerde tarım ürünlerinden buğday ve arpa, 1944 ila 1945 yıllarında daha çok ekilmelerine karşın 1942’ye oranla daha az ürün elde edilmiştir. Buna karşılık çavdarda 1944’te düşüş varken; 1945 ve 1946 yıllarında artış görülmektedir. Bunun yanında yulafta kademeli düşüş 1946 yılına kadar sürmüş iken; kaplıcada 1944’te artış, 1945’te düşüş ve 1946’da yeniden artış olmuştur. Bu da Şükrü Saraçoğlu döneminde tarım üretiminde yıllar içerisinde ne gibi dalgalanmaların olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Mısır ve darının üretim alanında önceki dönemlere göre azalmalar mevcut iken; 1945 ila 1946 yıllarında artışlar olmuştur. Aynı şekilde pirinçte de önceki yıllara oranla üretimdeki düşüşlerinin yanında kuşyeminde de kademli bir şekilde hem alan hem de üretimde azalmalar vardır. Buna karşın mahlûtta genel olarak artış söz konusudur. Zira 1944 ve 1945 yıllarında ekim alanı azalmasına rağmen üretimde artış olmuştur.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi tarım ürünlerinde kısmi artış söz konusudur. Bu kapsamda, buğdayda 3.502.204 hektarda 3.509.507 ton; arpada 1.490,329 hektarda 1.665,322 ton, çavdarda 380.661 hektarda 344.370 ton ; yulafta ise 287.412 hektarda 264.251 ton ve mısırdaki 627.048 hektarda 874.265 ton ürün elde edilmiştir⁵³¹.

⁵³⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964*, Ankara, 1965, s. 4.

⁵³¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Rakamlarla Türkiye cilt:1*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1947, s. 72-87.

1944'te tarım ürünlerinin ekim alanı ve üretim miktarı şu şekildedir: Buğdayda 3.740.452 hektarda 3.148.396 ton ; arpada 1.655.127 ton ürün elde edilmişken 1.403.049 ton; çavdarda 378.619 hektarda 336.367 ton; yulafta 262.084 hektarda 185.675 ton ; mısırdaki 577.914 hektarda 508.295 ton ürün elde edilmiştir. 1945'te ise üretim alanı ve miktarları şu şekildedir: Buğdayda 3.742.006 hektarda 2.189.318 ton; arpada 1.625.410 hektarda 934.309 ton; çavdarda 399.917 hektarda 225.981 ton; yulafta 200.660 hektarda 121.546 ton ve mısırdaki 510.071 hektarda 294.739 ton ürün elde edilmiştir⁵³².

Tablo 1 ve Tablo 2 verileri karşılaştırıldığında; Şükrü Saraçoğlu döneminde tarım alanında ne gibi verilerin olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tablodaki sayısal verilerden, Saraçoğlu döneminden önceki Hükümete oranla tarım ürünlerinin hem alanında hem de üretim miktarlarında görece artışların olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1942'de buğdayda 13.144.948 hektarda 9.556.202 ton ürün elde edilmişken; 1945'te 14.815.166 hektarda 12.495.604 ton buğday elde edilmiştir. Aynı şekilde 1942'de 6.060.993 hektarda 4.909.655 ton arpa üretilmişken; 1945'te 6.506.862 hektarda 5.656.272 ton arpa üretilmiştir⁵³³.

Tablolardaki verilere göre buğday ve arpa dışında en çok gelir sağlayan mısırdan 1942'de 1.693.382 hektarda 1.764.792 ton üretim elde edilmişken; Saraçoğlu Hükümeti döneminde ise 2.280.584 hektarda 2.271.683 ton mısır temin edilmiştir. Bunun gibi 1942'de 1.449.894 hektarda 986.915 ton çavdar alınmış iken; Saraçoğlu döneminde 1.561.363 hektarda 1.348.936 ton çavdar elde edilmiştir. Bu verilerden Şükrü Saraçoğlu döneminde tarım ürünlerinde ciddi artışların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda zorlu süreç olan 1943-1946 yılları arasında görev alan Şükrü Saraçoğlu'nun, tarım ürünlerinde artışların olmasında ülkeye katkı sağlamış olduğu şeklinde yorumlanabilir⁵³⁴.

Hükümetin, ekonomide izlemiş olduğu devletçilik politikası her ne kadar özel sektöre karşı olmasa da; halkın elinde sermaye olmadığından devlet yatırımları kendisi yapmak zorunda kalmıştır. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı'nın yol açmış olduğu sorunlar, Türkiye'yi dış pazarda malzeme temini konusunda zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde kalkınma ve yatırım hususunda planlanan projeler kapsamında Sümerbank ve bilhassa Etibank vesilesi ile 7 yatırım sektöründe üretime geçilmesi zaruri hale gelmiştir. Özellikle madencilik başta olmak üzere kimya, tekstil, yapı malzemesi ve kâğıt sanayi gibi

⁵³² Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1946, s. 221.

⁵³³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1965, s. 4.

⁵³⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 70.

alanlarda 79 projenin hayata geçirilmesi için gerekli altyapı çalışmaları hazırlanmıştır⁵³⁵. Bu da, Saraçoğlu döneminde Türkiye’de ekonomi alanında sorunların ortadan kaldırılarak ülkenin kalkınması için gerekli adımların atıldığını göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, yukarıda izah edildiği şekliyle birtakım plan ve projeleri hayata geçirmeye çalışırken; ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt başkanlığında ABD’de 1944 yılı temmuz ayı içerisinde 44 ülkenin katılımıyla Bretton-Woods Konferansı düzenlemiştir. Bu konferansta Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’nın (IBRD) faaliyete geçirilmesi konuları ele alınmıştır. Ayrıca görüşmelerde kredi sorunlarından bahsedilmiş ve uluslararası ticaret sorunlarına da değinilmiştir. Söz konusu konferansa katılmış olan Türkiye, Bretton-Woods Antlaşmasını kabul ederek ülkede sanayinin gelişmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır⁵³⁶.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Şükrü Saraçoğlu, ülkenin iase sorununu çözmek üzere vergilendirmede birtakım değişiklik ve düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda, Hükümetin Milli Korunma Kanunu’na bağlı olarak ürünlerin devlet tarafından alınması ve bilhassa elde edilen üretim oranına göre üreticiden pay alınması kararlaştırılmıştır⁵³⁷. Yani Saraçoğlu Hükümeti döneminde Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi kanunların amacı, ülkenin içinde bulunduğu süreçte mevcut sorunları çözmek olmuştur⁵³⁸.

Şükrü Saraçoğlu döneminde Türkiye’nin savaş dönemi ekonomi politikasına yön vermiş olan en önemli sektörün tarım olması sebebiyle buğday başta olmak üzere arpa, çavdar, yulaf, kaplıca, mısır, darı, pirinç, kuşyemi ve mahlût üretimine önem verilmiştir. Bu çerçevede, 1944’te adı geçen ürünlerden 6.974.785 hektarda 5.907.618 ton ürün elde edilmiştir⁵³⁹.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, tarım sektörüne önem vermiş ve bu alanda ülkenin bilinçli bir şekilde üretim yapmasını sağlamak amacıyla köylüleri bilinçlendirmiştir. Bunun için faaliyet yürüten “Köy Enstitüleri” sayesinde tarım alanında üretim alanıyla üretim miktarının arttırılması hedeflenmiştir. Özellikle 1945 tarihli “Çiftçi

⁵³⁵Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları 357, Ankara 2017, s. 164.

⁵³⁶İlhan Tekeli, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981, s. 291.

⁵³⁷İnci, 2013, s. 284.

⁵³⁸ Abdulkadir Buluş, 1923-1950 Dönemi CHP İktisat Politikaları ve CHP’nin İktisadi Devletçilik Anlayışı, *Liberal Düşünce Dergisi*, 36, 2004, s. 157.

⁵³⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 70.

Topraklandırma Kanunu” ile de ülke genelinde üretimin arttırılarak ekonominin canlandırılması amaçlanmıştır⁵⁴⁰.

Türkiye’nin verimli topraklarında yetiştirilen tarım ürünleri içerisinde bakliyatlar ciddi yer tutmaktadır. Diğer dönemlerde olduğu gibi Şükrü Saraçoğlu’nun başbakanlığı sürecinde de bakla, bezelye, nohut, mercimek, fasulye, börülce, fiğ ve burçak gibi ürünler yetiştirilmiş ve bunlardan üretim artışı sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında meyve üretimi arttırılarak patates, pamuk, keten, soğan, sarımsak, susam, fındık, ceviz ve zeytin üretiminde de birtakım artışlar sağlanmıştır⁵⁴¹. Bu artışların sağlanmasında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nde Ziraat Bakanı Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen’in ciddi katkıları olmuştur⁵⁴². Aşağıdaki tabloda Saraçoğlu öncesi Hükümet ve Saraçoğlu Hükümetleri dönemindeki bakliyat üretiminin nasıl olduğu tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 3: 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Bakliyatlar⁵⁴³

Bakliyatlar	1940		1941		1942	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Bakla	71.661	45.728	58.138	41.889	47.981	24.875
Bezelye	1.777	1.483	1.718	1.483	1.239	502
Nohut	72.486	76.486	85.560	64.613	94.499	52.879
Fasulye	76.414	72.198	83.630	70.023	103.078	66.304
Mercimek	34.684	33.445	39.427	28.816	40.580	21.546
Börülce	6.064	5.085	6.407	4.613	5.401	3.924
Fiğ	26.912	34.224	26.648	29.184	18.902	14.254
Burçak	111.637	102.486	121.355	96.163	117.362	65.189
Toplam	401.635	371.618	422.878	336.734	429.042	248.923

Tablo 3’teki verilere göre baklagillerden olan bakla ve bezelyede önceki dönemlere oranla üretimlerinde düşüş vardır. Bunun dışında nohut ve bilhassa fasulyede her ne kadar üretim alanında artış var ise de; üretimde düşüş olmuştur. Tabloya göre börülcede 1940 yılına oranla 1941’de üretim alanında artışa rağmen; üretimde düşüş olmuştur. Bunun dışında 1942’de 1941 yılına oranla hem üretim sahası hem de üretimde verim azalmıştır. Fiğin üretim alanında azalmalar mevcut iken; burçakta ise 1941’de üretim alanında artış görülmüştür. Ancak 1941 ve 1942’de burçakta alınan verim ise 1940

⁵⁴⁰ Karaca, 2005, s.19.

⁵⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, Ankara 1954, s. 6.

⁵⁴² Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 339.

⁵⁴³ İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 143.

yılı kadar etkili olamamıştır. Toplam olarak da, her yıl üretim alanlarında artışlar görülürken elde edilmiş olan ürünlerde ciddi manada düşüşler yaşanmıştır.

Türkiye için en zor yıllar olarak bilinen 1938-1946 yılları arası dönemde ülke genelinde yaşanan üretim sıkıntıları ve bilhassa kıtlığın olduğu bilinmektedir. Özellikle de 1942 yılından itibaren gerçekleşen Hükümet değişikliği sonucunda da Başbakan olarak seçilen Şükrü Saraçoğlu, bu zorlu görevi üstlenmiştir. Saraçoğlu oluşturmuş olduğu yeni kabinede Ziraat Bakanlığına Afyonkarahisar Milletvekili Şevket Reşit Hatipoğlu'nu atamıştır⁵⁴⁴. Bu bağlamda Hatipoğlu'nun bakanlığında 1942 yılına ait verilerde bakliyat olarak mercimekte 40.580 hektarda 21.546 ton; fasulyede 103.078 hektarda 66.304 ton üretim elde edilmişken; burçakta 117.362 hektarda 65.189 ton, nohutta ise 94.499 hektarda 52.879 ton üretim gerçekleştirilmiştir⁵⁴⁵. Duruma açıklık kazandırmak ve Şükrü Saraçoğlu döneminde baklagillerin üretimindeki artış ya da azalmaları göstermek amacıyla tablo dördün verileri değerlendirilecektir.

Tablo 4: 1943-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Yetiştirilen Bazı Bakliyatlar⁵⁴⁶

Bakliyatlar	1943		1944		1945		1946	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Bakla	44.265	42.092	41.375	26.490	31.499	12.783	29.669	21.600
Bezelye	808	524	1.142	832	932	381	1.786	823
Nohut	89.413	89.639	83.063	64.264	73.039	43.835	77.905	67.707
Fasulye	92.936	105.369	77.132	59.489	73.785	40.578	85.812	63.931
Mercimek	34.730	32.339	38.805	27.738	38.632	21.317	41.471	28.226
Börülce	5.100	4.103	4.068	2.384	4.752	2.677	5.274	3.009
Fiğ	20.298	17.992	19.775	20.003	21.467	15.548	24.188	23.649
Burçak	107.446	90.475	97.553	70.25	91.795	46.793	90.731	74.197
Toplam	394.996	382.533	362.913	271.453	335.901	183.912	156.836	283.142

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olarak görev yapmış olduğu 1943-1946 yılları arasında bazı tarım ürünlerinin üretim alanı ve üretimi yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tabloya göre baklagillerin ekim alanıyla üretim miktarlarına bakıldığında baklada, üretim alanı azalmışken; üretimde 1944'te artış, 1945'te düşüş ve 1946'da ise yeniden artış

⁵⁴⁴ TBMMZC, Dönem 6, c.27, (03 Ağustos 1942), s. 4.

⁵⁴⁵ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944, s. 143.

⁵⁴⁶ İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı 1942-1943, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 143.

olmuştur. Buna karşılık 1945'te nohut ve fasulyenin hem üretim alanı hem miktarları düşmüştür⁵⁴⁷. Bunun yanında tablo 4'e ait verilerde 1943 yılına ait verilerde bakliyat olarak mercimekte 34.730 hektarda 27.738 ton; fasulyede 77.132 hektarda 59.489 ton, burçakta 97.553 hektarda 70.253 ton ve nohutta 83.063 hektarda 64.264 ton ürün elde edilmiştir⁵⁴⁸. 1945 yılına ait verilerde bakliyat olarak mercimekte 38.632 hektarda 21.317 ton; fasulyede 73.785 hektarda 40.578 ton; burçakta 91.795 hektarda 46.793 ton ve nohutta 73.039 hektarda 43.835 ton ürün elde edilmiştir⁵⁴⁹.

Tabloya göre 1943 ve 1944'te baklagillerin genel olarak üretim alanında artış olmasına rağmen; üretim düşmüştür. Bu durum 1945 ve 1946 yıllarında da devam etmiştir. Bu kapsamda, Börülcede 1944'te 1943 yılına göre düşüş yaşanmış iken; 1945 ve 1946'da ise artış olmuştur. Fiğde ekilen alana oranla en düşük ürün 1945'te verilere yansımış iken; burçakta ise her yıl hektar olarak düşüş olmuş ve 1945'te ise en az verim sağlanmış ürün olarak kayıtlara geçmiştir. Adı geçen başlıca ürünlerin toplamında üretim alanlarında kademeli düşüşler söz konusudur. Ayrıca 1946'da kaydedilen az alan üretimine göre üretimde daha çok verim alınmıştır.

Tablo 5: 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye'de Yetiştirilen Bazı Sanayi Bitkileri⁵⁵⁰

S. Nebatlar	1940		1941		1942	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Tütün	78.054	71.356	74.785	54.654	79.552	61.783
Patates	68.227	319.345	72.875	247.909	93.070	278.739
Pancar	40.887	552.829	44.206	589.690	34.047	389.694
Kenevir	11.697	10.304	12.474	14.425	13.840	12.388
A.Sakızı	29.833	17.824	29.790	15.257	28.314	5.377
Anason	5.248	4.498	3.090	3.277	3.118	2.980
Pamuk	324.636	188.883	327.538	193.697	326.687	212.694
Keten	35.901	28.726	41.427	-----	33.210	14.299
Soğan	43.393	153.826	46.364	181.649	51.022	95.994
Sarımsak	10.580	27.193	9.624	15.501	9.208	15.789
Susam	79.851	43.362	67.849	32.812	58.472	20.054
Toplam	728.257	1.452.091	729.522	1.324.051	730.535	1.104.800

⁵⁴⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1965, s. 5.

⁵⁴⁸ Başvekâlet İstatistik Enstitüsü, *Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961*, Ankara 1962, s. 5.

⁵⁴⁹ Başbakanlık Devlet Enstitüsü, 1965, s. 5.

⁵⁵⁰ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 143.

Tablo 5'e göre, 1942'de sanayi bitkilerinden birisi olan pancarda 34.047 hektarda 389.694 ton ve patatesten 93.070 hektarda 278.739 ton üretim yapılmıştır. Bunun gibi tütünde 79.552 hektarda 61.783 ton; soğanda 51.022 hektarda 95.994 ton ve sarımsakta 9.208 hektarda 15.798 ton ürün elde edilmiştir. Yukarıdaki tabloda Şükrü Saraçoğlu öncesi dönem olan 1940-1942 yıllarında yetiştirilen sanayi bitkileri hakkında bilgi verilmiştir. Bu tablodan sonra diğer tabloda da Saraçoğlu dönemindeki üretim alanı ile üretim miktarı üzerinde durulmuş ve karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 5'teki verilere göre tütünde 1941'de üretim alanında düşüş olmuşken 1942'de alan artışına rağmen 1941'e oranla verimde azalma olmuştur. Patatesten üretim alanı olarak önceki yıllara göre artışlara rağmen üretim hususunda 1940'ta 1941-1942'ye göre daha az üretim elde edilmiştir. Aynı şekilde pancarda 1942'de üretim alanı ve üretimde düşüş olmuş iken; kenevirde 1941'de hem üretim alanında hem de üretimde artış kaydedilmiş fakat 1942'de üretimde tekrar düşüş olmuştur.

Sınai ürünleri arasında yer alan ve dönem itibarıyla sık olarak kullanıldığı anlaşılan afyon sakızı üretiminde, 1940-1942 yılları arasında düşüşler olmuşken; anasonda 1942'de üretim alanında artış olmasına rağmen verim azalmıştır. Pamukta ve bilhassa soğanda 1940'a göre 1941'de artış, 1942'de ise üretimde düşüşler kaydedilmiştir. Aynı şekilde sarımsakta 1940 ve 1941'e oranla 1942'de üretim alanı olarak düşüş var iken; üretimde artış sağlanmıştır. Son olarak susamda ise hem üretim alanı hem de üretimde düşüşler verilere yansımıştır. Bunun yanında toplamda ekilen alanlarda artış mevcut iken; 1941 ve 1942 yıllarında üretimde azalmalar söz konusu olmuştur⁵⁵¹. Netice olarak isimleri geçen sanayi bitkileri hem üretim alanlarında hem de üretim miktarlarında genel olarak dalgalanmalar olmuştur.

⁵⁵¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944, s. 143

Tablo 6: 1943-1946 Yılları Arasında Yetiştirilmiş Bazı Sanayi Bitkileri ⁵⁵²

S. Nbatlar	1943		1944		1945		1946	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Tütün	68.504	52.458	77.683	61.387	98.049	69.599	123.248	97.952
Patates	64.190	290.947	56.044	191.737	52.189	167.350	57.388	264.671
Pancar	48.400	656.646	51.655	613.355	55.326	566.555	35.438	621.636
Kenevir	8.975	6.604	8.842	8.977	10.217	8.818	13.491	13.077
A.Sakızı	29.548	289	26.847	183	25.938	108	18.823	137
Anason	2.719	4.902	2.936	1.221	1.637	2.087	1.944	836
Pamuk	249.948	53.392	260.685	58.916	231.377	54.379	246.692	59.027
Keten	31.342	7.393	14.101	1.849	15.091	1.743	19.393	2.456
Soğan	45.473	156.745	38.155	104.449	37.445	80.577	42.357	106.101
Sarımsak	9.784	23.283	9.276	17.184	9.458	11.971	10.032	12.968
Toplam	558.883	1.252.659	546.224	1.059.258	536.727	963.187	568.806	1.178.861

Tablo 6 verilerine göre; 1943-1946 yılları arsında Başbakan olarak görev yapan Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde yetiştirilen bazı sanayi bitkileri hakkındaki bilgiler yukarıda belirtilmiştir. Buna göre tütünde her yıl kademeli artış yaşanmış iken; patatesten en çok verim 1943 yılında alınmıştır. Zira şeker pancarında 1944 ve 1945 yıllarında üretim alanında artış yaşanmışken; en fazla verim 1943'te olmuştur. Ayrıca kenevir üretiminde ise hem üretim alanı hem de elde edilmiş olan üretim istatistiğinde en fazla 1946 yılı dikkat çekmiştir. Yukarıda da izah edildiği üzere afyon sakızında üretim alanında her yıl düşüş yaşanmış iken; anason üretiminde 1946'da en düşük verim elde edilmiştir. Zira pamukta ise 1944'te 1943'e göre üretim alanı artmış, 1945'te azalmış ve 1946'da ise 1945'e oranla yeniden bir artış görülmüştür. Ayrıca keten üretiminde ise en fazla verim 1943 yılı olarak verilere yansımıştır.

Tabloda yer almış diğer bir ürün olan soğanda 1943-1944 ve bilhassa 1945'te üretim alanı olarak kademeli düşüşler yaşanmış iken; en çok verim 1946'da elde edilmiştir. Bunun yanında sarımsak üretiminde ise en çok verim 1943'te görülmüş iken; adı geçen tüm mahsullerin hem üretim alanı hem de üretimlerinde 1946'da düşüşler olmuştur. Zira savaşın bitmesi akabinde ülke genelinde 1946'da 1944-1945 yılına oranla üretimde ciddi artışlar yaşanmıştır⁵⁵³.

Tabloya 6'ya göre 1944'te bazı sanayi bitkileri hakkındaki bilgiler şu şekildedir: pancarda 51.655 hektarda 613.355 ton; patatesten 56.044 hektarda 191.737 ton, tütünde 77.683 hektarda 61.337 ton ürün elde edilmiştir. Aynı şekilde soğanda 38.155 hektarda

⁵⁵² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri Özeti*, Devlet İstatistik Matbaası Ankara, 1965, s. 6.

⁵⁵³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1965, s.6.

104.449 ton ve sarımsakta 9.276 hektarda 17.184 ton ürün elde edilmiştir. 1945'te bazı sanayi bitkileri de şu şekildedir: Pancarda 55.326 hektarda 566.555 ton; patatest 52.189 hektarda 167.350 ton; tütünde 98.049 hektarda 69.599 ton, soğanda 37.445 hektarda 80.577 ton ve sarımsakta 9.458 hektarda 11.971 ton ürün elde edilmiştir.

Tablolarda buraya kadar olan kısımda Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri dönemi ve ondan bir önceki Hükümet dönemindeki tarım ürünleri üretim alanları ve üretim miktarları üzerinde durulmuştur. Bu kısımda ise dönem itibarıyla yetiştirilen hayvanlar ve bu hayvanların sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapılırken de, tarım ürünlerinde olduğu gibi, yıllar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 7: 1940-1943 Yılları Arasında Yetiştiriciliği Yapılan Bazı Hayvanlar⁵⁵⁴

Hayvanlar	Koyun ve Keçi Cinsi			Sığır Manda ve Deve			At Eşek ve Katır			Toplam
	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	Deve	At	Eşek	Katır	
1940	26.272	11.395	5.501	9.759	947	109	898	1.413	70	56.364
1941	25.412	11.523	5.534	10.064	963	111	982	1.805	91	56.485
1942	22.967	11.430	4.973	9.618	882	114	987	1.690	86	52.747
1943	21.105	11.825	4.381	9.231	848	108	981	1.621	92	50.192

Tablo 7 verilerine göre; dönem itibarıyla en fazla yetiştirilen hayvan koyundur. Koyundan sonra en çok yetiştiriciliği yapılan bir diğer hayvan ise keçidir. Bilhassa kıl keçisi ve tiftik keçisi olarak ikiye ayrılmış olan bu türün bilgileri ise yukarıda belirtildiği üzere olmuştur. 1941'de iki türde de yaygınlık söz konusu iken 1942'den itibaren yaşanan düşüşte kıl keçisi sayısında toparlanma olmuş ve 1943'te artış görülürken tiftik keçisinde düşüş devam etmiştir.

Türkiye'de sığır yetiştiriciliğinde 1941'de yaşanan artış sonraki dönemlerde devam etmemiş ve sayılarında azalmalar olmuştur. Bunun yanında manda cinsinde 1941 ve 1943 yıllarında önceki yıllara oranla artış söz konusu olmuştur. Bunun gibi 1940'lı yıllarda yetiştiriciliği yapılan deve de ise 1940'tan itibaren artışa rağmen; 1943'te bu türde de düşüşün olduğu verilere yansımıştır. 1940 itibarıyla sayılarında artış olan at türünde 1943'te düşüş görülmüştür. Aynı şekilde katır ve eşeklerin sayılarında da ciddi azalmalar vardır.

1941'de hayvanların sayısı şu şekildedir: Koyun 25.412, kıl keçisi 11.523, tiftik keçisi 5.534, manda 963, sığır 10.064, deve 111, at 982, katır 91 ve eşek 1.805 olmak

⁵⁵⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar İstatistiği 1944*, Hüsniyat Basımevi, 1946, s.2.

üzere ve toplam 56.485 hayvan sayısı verilerde yer almıştır⁵⁵⁵. 1942’de ise hayvanların sayıları gösterildiği gibidir: Koyun 22.967, kıl keçisi 11.430, tiftik keçisi 4.973 olarak kayda geçmiş iken manda 872, sığır 9.618 deve 114, at 987, katır 86 eşek ise 1.690 sayısı ile toplam hayvan sayısı 52.747’dir⁵⁵⁶.

Tabloya göre; 1943’te hayvanların sayıları aşağıda verildiği gibidir: Koyun 21.105, kıl keçisi 11.825, tiftik keçisi 4.381, sığır 9.231 olarak kayda geçmiş iken manda 848, deve 108, at 981, eşek 1.621, katır ise 92 sayısı ile toplam hayvan sayısı 50.192’dir⁵⁵⁷. Bu verilerden 1943’te hayvan sayılarında ciddi bir biçimde düşüşün olduğu ortaya çıkmaktadır. 1940-1946 yılları arasında hayvan sayıları arasında karşılaştırma yapmak için Tablo 8’in verilerinden faydalanılmıştır.

Tablo 8: Türkiye’de 1944-1946 Yılları Arasında Yetiştiriciliği Yapılan Bazı Hayvanlar⁵⁵⁸

Hayvanlar	Koyun ve Keçi Cinsi			Sığır Manda ve Deve			At Eşek ve Katır			Toplam
	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	Deve	At	Eşek	Katır	
1944	22.450	12.250	4.975	9.549	857	104	1.067	1.644	85	52.981
1945	23.386	12.222	4.026	9.810	848	106	977	1.618	88	53.082
1946	23.387	12.893	3.790	9.706	901	107	1.036	1.606	91	53.517

Tablo 8’de yer almış olan bazı başlıca hayvan türleri görülmektedir. Zira Şükrü Saraçoğlu’nun Başbakan olarak görev icra ettiği süreçte ise hayvancılık hususunda izlenmiş olan politikalara göre bazı türlerin bilgileri verilere yansımıştır. Bu bağlamda, dönem itibarıyla en fazla yetiştiriciliği yapılan hayvan koyundur. Bu nedenle, koyun yetiştiriciliği sürekli olarak artmıştır.

Tabloda bahsi geçmiş diğer bir tür ise keçi cinsi olmuştur. Zira kıl keçisinin sayısı 1945’te düşmüş ise de 1946’da artmıştır. Bunun yanında tiftik keçisi cinsinde her yıl kademeli olarak düşüşün görüldüğü ve 1946’da sayının 1944 yılına göre yaklaşık 1.100 adet eksikliği dikkat çekmiştir. Tablo 8 verilerine göre yetiştirilmiş diğer bir tür olan sığır sayısı 1944’e göre 1945’te yükselmesine rağmen 1946’da bu türde düşüş görülmüştür. Aynı şekilde mandacılıkta ise 1945’te yaşanan düşüş oranda 1946’da bu

⁵⁵⁵ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944, s. 175-176.

⁵⁵⁶ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 268.

⁵⁵⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1952, s. 2.

⁵⁵⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1952, s. 2.

sayıda yükseliş söz konusu olmuştur. Bunun yanında Türkiye’de beslenmiş olan deve cinsinde ise her yıl kademeli bir yükseliş söz konusu olmuştur.

Tabloda yer alan at cinsinde 1945’te 1944’e göre düşüş söz konusu iken; 1946’da bu türde önceki yıla göre artış görülmüştür. Ayrıca Türkiye’de yetiştirilmiş eşek cinsinde her yıl önceki döneme göre düşüş yaşanmış iken; katır türünde ise tam tersine her yıl artış yaşanmıştır. Türkiye’de tabloda bahsi geçen bazı hayvanların genel toplamında ise her yıl kademeli artış söz konusudur zira 1946’daki sayıya bakıldığında önceki 2 yıla göre ciddi anlamda yükseliş verilere yansımıştır.

Şükrü Saraçoğlu’nun Hükümette Başbakan olarak görev yaptığı 1944 yılı hayvancılık faaliyetleri kapsamında halk tarafından beslenmiş olan bazı hayvanlar şu şekildedir: Koyun 22.450, kıl keçisi 12.250, tiftik keçisi 4.975, deve 104, sığır 9.549, manda 857 olarak kayda geçmiş iken; at 1.067, katır 82, eşek ise 1.644 sayısı ile toplam hayvan sayısı 52.978’dir⁵⁵⁹. 1945 yılına bakıldığında hayvan sayıları aşağıda gösterildiği gibidir. Koyun 23.386, kıl keçisi 12.222, tiftik keçisi 3.997 manda 848, sığır 9.810, deve 99 olarak kayda geçmiş iken; at 977, katır 88 eşek ise 1.618 sayısı ile toplam hayvan sayısı 53.045’tir⁵⁶⁰.

Son olarak Saraçoğlu iktidarının son dönemi olan 1946’da ülke genelinde yetiştiriciliği yapılan küçükbaş ve büyükbaş hayvanların sayısı şu şekildedir: Koyun 23.387, kıl keçisi 12.893, tiftik keçisi 3.790, sığır 9.706, manda 901 olarak kayda geçmiş iken; deve 107, at 1.036, eşek 1.606, katır ise 91 sayısı ile toplam hayvan sayısı 53.517’dir⁵⁶¹. Söz konusu verilerinden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde hayvanların toplam sayılarında artış olmuştur.

2. 3. 2. Sanayi

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması, başta Avrupa devletleri olmak üzere çok sayıda ülke, sanayi üretimi politikalarında birtakım değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, özellikle fabrikalar başta olmak üzere tüketim malları ve bilhassa mevcut sanayi üretimleri yerini silah ve cephane sanayisine bırakmıştır. Böylelikle ülkeler savaş araç ve gereçlerini üretip bu ürünleri satmak ve bir nevi gelir elde etmek

⁵⁵⁹Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar İstatistiği 1944*, Hüsnü Tabiat Basımevi, Ankara 1946, s. 1.

⁵⁶⁰Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 268.

⁵⁶¹Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1952, s. 2.

üzere çabalamıştır. Bu durumun aynısı Türkiye için de geçerli olmuştur⁵⁶². Bu durum, savaşların devletlerde başta ekonomi olmak üzere çok sayıda alanda değişikliğe gitmelerine sebep olmaktadır.

1939'dan 1945 yılına kadar yaklaşık olarak altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı, Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'yi de ciddi anlamda etkilemiştir. Bu dönemde devlet yönetiminde olan Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri, savaştan dolayı oluşan sorunlara çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Birinci bölümde de izah edildiği üzere Milli Korunma Kanunu, bu amaçla çıkarılmıştır. Bu dönemde çözüm arayışları kapsamında sanayi sektörü başta olmak üzere zorunlu çalışma hususu, ücret karşılığında ek mesailer, çalışma saatlerinin 11 saate çıkarılması vb. kararlar alınmıştır. Bu kararlar neticesinde üretim sektörünün devam ettirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca adı geçen kanun, üretimin takibi ve hangi ürünün ne kadar üretileceği konusunda tespitler yaparak yeterli ürünlerin elde edilebilmesi için tesislere yaptırımda bulunabilme imkânı sağlamıştır⁵⁶³.

Şükrü Saraçoğlu döneminde sanayi alanında bilhassa önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle bu alanda yapılan düzenlemeler kapsamında fabrika, imalathane ve atölye gibi kuruluşların imal ve işletmeleri İktisat Bakanlığına bağlanmıştır⁵⁶⁴. Bu bağlamda, başta merkezi İstanbul olmak üzere Ticaret-Sanayi ve Demir işleri için Türk Anonim Şirketinin (TAŞ) kurulmuştur⁵⁶⁵. Aynı şekilde TAŞ bünyesinde Bakır Sanayi⁵⁶⁶, BOSTAŞ Balık Sanayinin kurulmasına ilişkin istenilen izinler kabul edilmiş⁵⁶⁷ ve sanayi müesseselerinin genişletilmesi üzerine K/475 Kararı⁵⁶⁸ yürürlüğe geçirilmiştir⁵⁶⁹. Tahmin edilebileceği üzere, yapılan söz konusu düzenlemelerin temel amacı üretimi arttırmaktır. Zira bu dönemde ülke genelinde savaşa hazırlıklı bulunmak için, mutlaka üretimi arttırmak gerekmektedir.

Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı döneminde, İstanbul merkezli Tel-Çivi Sanayinin kurulması,⁵⁷⁰ TAMIŞ Türk Ticaret ve Sanayi AŞ'nin kurulması için istenilen izinlerin kabul edildiği ifade edilmiştir⁵⁷¹. Aynı şekilde İstanbul merkezli AKUN Ticaret

⁵⁶² Dursun, 2013, s. 7-8.

⁵⁶³ Karaca, 2005, s. 46.

⁵⁶⁴ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 101.8.15.

⁵⁶⁵ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 101.27.5.

⁵⁶⁶ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 102.62.2.

⁵⁶⁷ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 103.68.16. s. 1.

⁵⁶⁸ K/475 kararı: Sanayi müesseselerinde genişletme, değişiklik yapma ve bunların kontrol edilmelerine dair çıkarılan karardır. Daha fazla bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2; Yer No: 103.75.17.

⁵⁶⁹ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 103.75.17. s. 1.

⁵⁷⁰ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 105.41.14. s. 1.

⁵⁷¹ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 105.41.13. s. 1.

ve Sanayi TAŞ'ın kurulması⁵⁷² ile SEZİM Ticaret ve Sanayi TAŞ'ın kurulması hakkında istenilen izinler de bu süreçte kabul görmüştür⁵⁷³. Aynı tarihlerde bu yapılar kurulmuş ve üretime başlamıştır. Böylece sanayi alanında gözle görülür derecede birtakım gelişmeler ortaya çıkmış ve Türkiye'nin sanayi üretiminde kısmi artışlar olmuştur.

İstanbul'da yeni sanayi tesislerin açılması için yapılan çalışmalar gibi Hatay ili Aktepe nahiyesinde krom madeninin SAZMAŞ Sanayi ve Ziraat Makinelerinin TAŞ' a ihalesi⁵⁷⁴, İzmir merkezde Birleşik Sanayi ve Ticaret TAŞ'ın kurulması izni⁵⁷⁵, İstanbul merkezli Milli Spor-YÜNİŞ Mensucat ve Spor İşleri Ticaret ve Sanayi TAŞ'nin kurulması kararı⁵⁷⁶ ve Denizli'de kurulması planlanan bir dokuma fabrikası ile ilgili gerekli izinler alınmıştır⁵⁷⁷. Ayrıca yeni bir uçak fabrikası kurulması için Genelkurmay Başkanlığı tarafından bir çalışma yapılmıştır⁵⁷⁸.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de sanayi sektöründe çeşitli alanlarda kurulan fabrikalarda üretim yapılmıştır. Başta madencilik ve eritmecilik olmak üzere ağır sanayi endüstrileri için yeni tesisler oluşturulmuş ve faaliyet sürdürülmüştür. Bunun yanında dönem itibarıyla ihtiyaç duyulan tekstil alanında da üretim miktarı arttırılmıştır. Ayrıca ağaç ve selüloz sanayi, metal işleme sanayi, kimya sanayi, taş ve toprak sanayi alanında faaliyet gösteren yeni müesseseler açılarak mevcut olanlarla birlikte üretimin arttırılması sağlanmıştır⁵⁷⁹. Savaş döneminde bu kuruluşların üretimlerine ara vermeksizin devam etmesi, savaş yılları Türkiye'sinin varlığını sürdürmesi bağlamında etkili olduğu düşünülebilir.

Madencilik ve eritmecilik adı altında ağır sanayi sektöründe başta deniz ve göl tuzları, kireç ocakları, alçı, mermer ve taş imalatları bunun yanında taş kömürü, linyit ve demir ocakları ve bilhassa krom ocakları da yer almıştır. Ayrıca bakır, күкүрт, gümüşlü kurşun, cıva madeni, magnezit, zımpara ve borasit tesisleri faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda, savaş boyunca varlıklarını sürdürmüş olan bu tesisler sanayi sektörüne olumlu etkiler yaratmış ve yeni iş imkânları sağlanmıştır⁵⁸⁰.

⁵⁷² CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 106.60.7. s. 1.

⁵⁷³ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 106.74.11. s. 1.

⁵⁷⁴ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 106.75.3. s. 1.

⁵⁷⁵ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 107.81.18. s. 1.

⁵⁷⁶ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 107.93.16. s. 1.

⁵⁷⁷ CCA, Fon Kodu: 30.1.0.0; Yer No:76.478.3. s. 1.

⁵⁷⁸ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 58.396.14. s. 1.

⁵⁷⁹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 296

⁵⁸⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *Sanayi İstatistikleri*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1945, s. 6-8

İnsan gücünün kullanıldığı maden ocaklarının yanında inşaat, bina ve mobilya sanayi sayesinde yeni yapılar inşa edilmiş; ağaç işleme sanayi ve dokuma sanayinin yanında deri, kösele, kauçuk selloit, kemik, boynuz, kehribar eşya tesislerinde de faaliyet sürdürülmüştür. Ayrıca kimya sanayi, kâğıt sanayi, gıda, içki ve tütün sanayi, elbise sanayi ve bilhassa elektrik, su ve gaz müesseseleri de İkinci Dünya Savaşı süresince ülke ekonomisine katkı sağlamıştır. Böylece seferberlik süresince genç nüfusun askeri bölgelerde hazır tutulmasına karşın, adı geçen sanayi sektörlerinde üretime devam edilmiştir⁵⁸¹.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de inşaat sektöründe çalışmalar ara vermeksizin devam etmiştir. Bu yıllarda Refik Saydam Hükümeti inşaat sektörüne katkı sağlamış ve ayrıca Ticaret Bakanı olarak görev yapmış olan Nazmi Topçuoğlu ve Mümtaz Ökmen, Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinde de yer almışlardır⁵⁸². Bunun dışında Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinde adı geçen bakanlıkta Behçet Uz, Celal Sait Siren ve Raif Karadeniz de sanayi ve ticaret ile ilgili bakanlıklarda görev almıştır⁵⁸³.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de başta gelen fabrikalar içerisinde şeker fabrikaları ön sıralarda yer almaktadır. Başka alanlarda üretim yapan fabrikalar da mevcuttur, ancak bunlar içerisinde en etkili olanları şeker fabrikalarıdır. Aşağıda verilen 9 numaralı tabloda 1940-1946 yılları arasında Türkiye’deki şeker fabrikalarının değerleri üzerinde durulmuştur.

Tablo 9: 1940- 1946 Yılları Arasındaki Şeker Fabrikalarının Sayısal Verileri⁵⁸⁴

Şeker Fabrikaları	Tesis kıymeti (1000 lira)		Personeller	
	Binalar	Makineler	Memurlar	İşçiler
1940	11.507	13.268	294	887
1941	11.542	13.045	323	925
1942	11.705	13.005	320	1.087
1943	11.845	12.830	307	1.196
1944	15.663	13.001	316	1.125
1945	16.963	13.184	316	748
1946	17.652	13.254	329	767

⁵⁸¹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 104.

⁵⁸² TBMMZC, Dönem 6, c.1, (03 Nisan 1939), s. 5.

⁵⁸³ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 387.

⁵⁸⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950, Ankara, 1951, s. 294.

Tablo 9’da 1940’da faaliyet gösteren fabrikaların binde kıymeti 11.507.000 ve kullanılan makinelerin kıymeti ise 13.268.000 lira olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu sektörde çalışan memur 294 iken bir kurumda çalışan işçi 887 olarak kaydedilmiştir. 1941’de ise mevcut tesis kıymeti 11.542.000 liraya çıkarılırken makinelerin kıymeti 13.045.000 liraya düşmüştür. Bunun yanında memur sayısı 323’e işçi sayısı da 925’e yükseltilmiştir.

Tabloda görüleceği üzere 1942’de fabrika tesis kıymetlerinde artış olmuş ve 11.705.000 Liraya çıkmışken; mevcut makinelerin kıymeti 13.005.000 liraya kadar gerilemiştir. Ayrıca bu yıl içinde memur sayısı 320 kişiye düşmüş iken personel olarak çalıştırılan işçi sayısı 1.087’ye çıkarılmıştır. Bunun yanında 1943 yılı içerisinde mevcut tesislerin kıymeti 11.845 iken; makine kıymeti 12.830’a kadar düşmüştür. Bunun gibi Mevcut memur sayısı 307’ye kadar gerilerken işçi sayısı 1.196 olmuştur.

Tablo bilgileri ışığında 1944’te tesis kıymeti binde 15.663.000’e kadar ulaşmış iken; mevcut makine değeri de 13.001.000 liraya çıkarılmıştır. Özellikle de personel adı altında hizmet vermiş olan memur sayısı 316’ya ulaşmış ancak işçi sayısında ise düşüş görülmüş ve 1.125 kişi olarak kayıtlarda yer almıştır. Netice olarak önceki yıllara oranla 1944’te ilk kez işçi sayısında azalmaya gidilmiştir.

1945 yılı içerisinde faaliyet sürdürmüş olan şeker fabrikası kıymeti 16.963.000 Lira iken; kullanımına devam edilen makine değeri ise bu süreçte 13.184.000’e çıkarılmıştır. Zira bu yılda 316 memur hizmet verirken; mevcut işçi sayısında ciddi manada düşüş yaşanmış ve 748 olmuştur. Bunun yanında 1946’da değeri 17.652’ye çıkarılmış iken; makine kıymeti 13.254’e, personel adı altında hizmet vermiş memur sayısı 329’a, işçi sayısı ise 767 rakamını görmüştür.

Sanayi alanında ele alınması gereken temel konulardan birisi de madenlerdir. Aşağıda verilen 10 numaralı tabloda 1940-1946 yılları arasında Türkiye’de en fazla üretimi yapılan beş adet maden verileri üzerinde durulmuştur. Verilerde Şükrü Saraçoğlu öncesi dönemdeki Hükümet ile onun döneminde madenlerdeki veriler karşılaştırılmıştır.

Tablo 10: 1940-1946 Yılları Arasındaki En Fazla Çıkarılan Madenlerin Sayısal Verileri⁵⁸⁵

Madenler	Demir		Bakır		Briket		Çimento		Krom	
	İstihsal	İmar	İstihsal	İmar	İstihsal	İmar	İstihsal	İmar	İstihsal	İmar
1940	131.861	87.293	8.764	6.746	24.497	24.268	267.054	267.054	169.823	120.405
1941	60.754	66.027	10.509	2.779	28.471	26.678	272.919	272.919	135.714	150.303
1942	19.135	93.454	8.258	13.778	21.950	23.869	210.853	210.853	116.342	130.053
1943	91.751	97.604	9.730	10.178	31.108	28.995	168.939	153.815	154.512	65.633
1944	90.430	107.722	11.050	3.947	34.276	34.847	286.521	286.332	182.108	139.397
1945	125.708	101.567	9.858	6.689	23.782	24.032	288.455	271.974	146.716	78.303
1946	112.210	121.548	10.050	20.901	12.572	13.386	321.462	326.893	103.167	49.095

Tablo 10 verilerine göre 1940-1946 yılları arasında Türkiye’de üretilen bazı madenler yer almıştır. Şükrü Saraçoğlu öncesi ve kendisinin başbakanlığı döneminde sağlanan üretim yukarıda belirtilmiştir. Bu bağlamda, demirde en yüksek üretim 1940’ta 131. 861 ton iken; 1942’da 19.135 tona düşmüştür. Saraçoğlu döneminde ise demir en fazla 1946 yılında üretilmiştir. Ayrıca bakır madeninde en az üretim 1942 yılında ve en fazla üretim 1943’te olmuştur. Saraçoğlu döneminde ise bu madende en çok üretim 1944 en çok ürettiği 1946 yılında yapılmıştır.

1940-1946 yılları arasında üretimi sağlanan bir diğer maden ise brikettir. Sanayi sektörü açısından önemli bir maden olan briket, en fazla 1944’te üretilmiştir. Bunun yanında çimentoda en az üretim ve imalatı 1943 senesi olarak Saraçoğlu döneminde görülmektedir. Zira en çok üretim ise 1946 yılında olmuştur. Ayrıca krom madeninde ise en yüksek imar 1941 yılında, en düşük üretim 1946 yılında olmuştur⁵⁸⁶.

Yukarıda izah edildiği üzere 1940’lı yıllarda sanayi alanında en fazla üretim yapılan alanlardan birisi şekerdir. Bu nedenle Türkiye’de şeker fabrikaları büyük bir önem arz etmekteydi. Şeker gibi üretimi fazlaca yapılan ve ihtiyaç duyulan bir diğer sanayi ürünü de kömürdür. Aşağıda verilen 11 numaralı tabloda 1940-1946 yılları arasında Türkiye’de üretilen kömür verileri üzerinde durulmuştur.

⁵⁸⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı (cilt:16), Ankara 1948, s. 335.

⁵⁸⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1948, s. 335.

Tablo 11: 1940-1946 Yılları Arasında Kömür Üretimi ile İlgili Sayısal Veriler⁵⁸⁷

Mevkiler	Zonguldak	Kozlu	Ereğli	Kilimli
	İstihsal	İstihsal	İstihsal	İstihsal
1940	1.398.021	821.687	359.138	440.612
1941	904.558	887.059	315.866	912.143
1942	748.530	697.806	268.823	794.455
1943	1.005.844	886.349	220.309	1.053.239
1944	1.075.067	982.047	302.305	1.200.429
1945	1.070.680	973.787	332.636	1.342.605
1946	1.175.235	876.141	166.425	1.412.735

Tablo 11’de 1940-1946 yılları arasında üretimi yapılan kömür madeni ve çıkarıldığı yerler belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde üretimlerin durma noktasına geldiği ülkeler gibi Türkiye’de bu süreçten etkilenmiş ve önceki tablolarda görülen üretim azalmaları kömür madeninde de görülmektedir. Kömür üretimi, Ereğli’de 1946’da 166.425 ton ile en az verim elde edilen bölge olmuştur. Özellikle en fazla üretim 1946’da Kilimli bölgesinde olmuştur. Bilhassa bu bölgede 1.412.735 ton kömür üretilmiştir.

Tablo 11’de dikkat çeken yıl 1942 olmuştur. Zira genel olarak diğer yıllara oranla en az üretim, bu yılda yapılmıştır. Şükrü Saraçoğlu döneminde genel olarak hem Zonguldak hem de Kilimli bölgesinde kömür üretimi 1.000.000’nun üzerinde sağlanmıştır. Ayrıca diğer 3 bölgeye oranla en düşük verim ise Ereğli bölgesi olarak verilerde yer almıştır.

Yukarıda bazı bilgiler için tablo verilerinden istifade edilmiştir. Ancak bazı veriler için tablo kullanılmamıştır. Zira Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen bazı verilerde tablo oluşturulması için yeterli bilgi bulunamamaktadır. Bunlardan birisi traktördür. 1943-1946 yıllarında Türkiye’deki traktör sayıları şu şekildedir: 1943’te 984, 1944’te 956, 1945’te 1.156 ve bilhassa 1946’da ise 1.356 adet traktör mevcudu belirtilmiştir. Bunun yanında II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi’nde ziraat ürünlerinin toplanması hasebi ile elde bulunan traktör sayısı da ciddi bir artış göstermiştir. Bu çerçevede, 1943’teki mevcut traktör sayısı ile 1946’daki veri arasında 372 adet artış

⁵⁸⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, Ankara 1948, s. 336.

görülmüş ve önceki dönemlere nazaran sanayi sektörü hususunda ülkeye önemli bir katkı sağlanmıştır. Bilhassa artan traktör sayıları vesilesi ile ülkede işlenmiş olan arazi sayısında da bu bağlamda artış yaşanmıştır⁵⁸⁸.

Türkiye’de ziraat mahsullerini işleyen sanayi tesisleri de bu süreçte büyük rol almıştır. Zira başta un fabrikaları, değirmenler, glikoz, nişasta tesisleri pirinç sanayi, şeker, ispiroto sanayi ve bilhassa şeker fabrikaları önem arz etmiştir. Bunun yanında tahin, susam yağı, fındık, üzüm, incir tesisleri ve ayrıca ekmek fabrikası, makarna ve bisküvi tesisleri de ülke ekonomisine sanayi sektöründe katkı sağlamıştır. Ham madde olarak işletilmiş olan ürünler adı geçen kurumlar vesilesi ile işlenmiş ve savaş süresince halkın ihtiyaçları giderilmiştir⁵⁸⁹.

1940-1946 yılları arası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de üretim faaliyetlerinin yanında sanayi sektöründe küçülmeler yaşanmıştır. Özellikle nüfus artışının 1,2 oranında olduğu tarım sektöründe yüzde 1,4 oranında küçülmüş ve bilhassa imalat sanayisinde yıllık % 3, bunun yanında inşaat sektörü dışında kalan genel sanayi de ise % 2,6 küçülmüştür. Zira 1940-1945 arası küçülmenin daha yoğun olduğu görüşleri yayımlanmış olan verilere de yansımıştır. Bunun yanında Türkiye’deki genç erkek nüfusunun seferberlik durumu üretim sektörlerinde yaşanan küçülmelere etki etmiş olan en önemli nedenlerin başında gelmiştir⁵⁹⁰.

2.3.3. Ticaret

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı esnasında tarafsızlık politikası izlemesine rağmen ilk etapta 1.700.000 vatandaşı silahaltına almış ve böylelikle hazırda bekletmiştir. Bu bağlamda asker sayılarının artması ise kurulmuş olan hükümetler tarafında önceden belirlenen bütçelerin ülke savunması için harcanmasına neden olmuştur. Zira bu süreçte ülkede yatırımlar gerçekleşmemiş ve ülkenin kalkınmasında düşüşler yaşanmış ve bu sorunlar neticesinde dış ticarete de zayıflama görülmüştür⁵⁹¹.

Türkiye’nin savaş öncesi asker sayısı 120.000 iken; yukarda belirtildiği üzere artması, özellikle de nüfusun genç ve üretici kesimlerinin seferberliğe tabi tutulması, bunun yanında orduda beslenmeleri ve bilhassa donatılmaları hususunda ülkeye ekonomik açıdan büyük bir yük olmuştur. Ayrıca kamu kaynaklarının büyük kısmı

⁵⁸⁸ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965, s. 3.

⁵⁸⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945, s. 9-10.

⁵⁹⁰ Karaca, 2005, s. 19.

⁵⁹¹ Güneş, 2018, s. 648

savunma harcamasına verilmiş ve daha önceleri Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılmış olan % 30 bütçe payı yaşanan süreç itibari ile % 50'ye çıkartılmıştır. Ayrıca ülkede giderler artış göstermişken gelirler de ise düşüşler yaşanmıştır⁵⁹².

Savaş dönemi öncesi ve savaş döneminde Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olarak görev yaptığı süreçte ithalat ve ihracat verileri ise şu şekildedir; 1938 yılı itibari ile ithalatta 844.275 ton üründe 149.837 TL elde edilmişken; ihracatta ise 1.447.220 ton ürün ve 144.947 TL getirisi sağlanmıştır. 1939'da ise ithalatta 734.933 ton üründe 118.249 TL elde edilmiş iken ihracatta ise 1.134.892 tonda 127.389 TL gelir sağlanmıştır. Bahsi geçen yıllarda hem ithalat hem de ihracat hususunda önceki döneme göre düşüşlerin yaşandığı verilere yansımıştır. Ayrıca TL getirisinde de düşüşler dikkat çekmiş ve bilhassa yaşanan düşüşlerin en büyük nedeni ise İkinci Dünya Savaşı olarak görülmüştür⁵⁹³.

1940-1941 yıllarında ise ticaretteki veriler şu şekildedir: 1940'ta ithalatta 356.895 tonda 68.922 TL, ihracatta ise 658.819 ton üründe 111.446 TL gelir sağlanmışken; 1941 yılında ithalatta 310.104 tonda 74.815 TL, ihracatta ise 428.899 tonda 123.080 TL gelir sağlanmış ve bu süreçte ülke ekonomisine ticaret hususunda katkı sağlanmıştır. Bilhassa iki yılın kıyaslamasında ise ithal ve ihraç ürünlerinde önceki yıla oranla düşüşler olmasına rağmen TL hususunda artışlar yaşanmış ve ürünlerin pahalılığı dikkat çekmiştir⁵⁹⁴.

1942-1943 yıllarında elde edilmiş veriler ise şu şekildedir; 1942'de ithalatta 344.071 tonda 147.713 TL, ihracatta ise 355.026 tonda 165.034 TL gelir sağlanmıştır. 1943'te ithalatta 391.168 tonda 203.045 TL, ihracatta ise 333.451 tonda 257.152 TL gelir elde edilmiş ve ülke ekonomisine ticaret sektöründe katkı sağlanmıştır. Özellikle bahsi geçen 2 yılın karşılaştırılmasında ithalatta önceki yıla göre hem ürün hem de TL'de artış yaşanmıştır. Ayrıca İhracatta düşüşler fiyatlarda ise artışlar görülmüştür⁵⁹⁵.

Şükrü Saraçoğlu'nun ikinci kez Başbakan seçildiği ve 1944-1945 yıllarında İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte ise ticaret sektöründe önemli gelişmeler görülmüştür. Buna göre, 1944'te ithalatta 331.758 ton üründe 164.945 TL, ihracatta ise 345.635 tonda 232.530 TL gelir sağlanmıştır. Bunun yanında 1945'te ithalatta 324.511 ton üründe 126.166 TL, ihracatta ise 309.538 tonda 218.929 TL gelir kaynağı elde edilmiştir. Süreç

⁵⁹² Yücel, 2017, s. 152.

⁵⁹³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1951, s. 263.

⁵⁹⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 347.

⁵⁹⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 303.

itibari ile yaşanan kıtlıklar karaborsa vb. olumsuz gelişmelerin yaşandığı dönemde 1945'te 1944'e oranla ciddi manada düşüşlerin olduğu görülmüştür⁵⁹⁶.

1946-1947 yıllarında ise yaşanmış olan savaş akabinde ve bilhassa Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin son kez görev yaptığı süreçte ticaret sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zira 1946'da ithalat 402.734 ton üründe 223.931 TL, ihracatta ise 905.190 tonda 432.094 TL gelir sağlanmıştır⁵⁹⁷. 1947'de 621.822 tonda 685.003 TL, ihracatta ise 1.173.039 ton üründe 625.244 TL elde edilmiş ve ülke ekonomisine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda iki yılın karşılaştırılmasında ise 1947 yılının 1946'ya oranla daha verimli geçtiği verilere yansımıştır. Bu duruma hem savaşın sona ermesi hem de üretimlerin artmış olması dikkat çekmiştir⁵⁹⁸.

Türkiye'nin ihraç yaptığı ülkeler arasında şunlar yer almaktadır: Almanya, Amerika, Avusturalya, Belçika, Fransa, Hindistan, Bulgaristan, Filistin, Irak, Brezilya, Finlandiya, İngiltere, Çekoslovakya, İsveç ve Hollanda. Bu bağlamda 1946 yılı itibari ile dış ticarete adı geçen ülkeler ile alışverişler devam etmiş ve bu gelişmeler de verilere yansımıştır⁵⁹⁹.

2.4. Eğitim

Türkiye'de önem arz eden alanlardan biri olan eğitim konusu Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde seferberlik sürecine rağmen sürdürülmeye çalışılmıştır, ancak bu süreçte Türkiye'de diğer alanlarda yaşanan aksaklıklar bilhassa eğitimde de görülmüştür. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nden önceki Refik Saydam Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanlığı yapan kişi Hasan Ali Yücel'dir⁶⁰⁰.

Refik Saydam Hükümeti dönemlerinde olduğu gibi Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin her iki döneminde de Milli Eğitim Bakanlığı yapan kişi Hasan Ali Yücel'dir⁶⁰¹. Savaş yılları Türkiye'sinde eğitim ve öğretim alanında aksamamaların yaşanmamasında Yücel'in son derece ciddi katkısı olmuştur. Ekonomi bölümünde yapıldığı gibi bu bölümde de tablolardan faydalanılmıştır. Buradaki amaç yıllar arasında eğitim ve öğretimdeki değişimleri vurgulamaktır. İlk tabloda Refik Saydam Hükümeti Dönemi'ndeki eğitim ve öğretim verileri üzerinde durulmuştur. Diğer tablolarda ise

⁵⁹⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1951, s. 263.

⁵⁹⁷ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1946, s. 347.

⁵⁹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 263.

⁵⁹⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946, s. 349-350.

⁶⁰⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 318.

⁶⁰¹ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 14.80.7; Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 386.

Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri dönemindeki eğitim ve öğretim verileri ortaya konulmuş ve dönemler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 12: 1940-1943 Yılları Eğitim Faaliyetleri ile İlgili Sayısal Veriler⁶⁰²

Yıllar	Okul Sayıları	Öğretmen Sayıları			Talebe Sayıları		
		Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1940-1941	11.040	19.843	8.426	28.290	773.999	335.159	1.109.158
1941-1942	11.413	21.025	8.844	29.869	770.376	331.646	1.102.022
1942-1943	11.883	20.702	9.368	30.070	766.729	331.752	1.098.581

Tablo 12'nin verilerine göre 1940-1943 yılları arasında Türkiye'de eğitim ve öğretim dönemlerinde sürekli artış olmuştur. 1940-1941 dönemindeki okul sayısı sonraki dönemlere göre en düşük sayı olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca öğretmen sayılarında da ciddi manada değişikliklerin olduğu verilere yansımış ve bilhassa 2 grubun toplam sayılarında her dönem yaşanan artış verilere yansımıştır.

Tabloda erkek öğretmen sayısı 1941-1942 döneminde önceki döneme ve bilhassa sonraki dönem göre artış göstermiş iken; kadın öğretmen sayılarında her yıl kademeli olarak artış yaşanmıştır. Zira erkek öğrenci sayılarında önceki iki döneme göre 1942-1943'te artış görülmüştür. Bunun yanında 1940-1941 döneminde mevcut kadın öğrencilerin sayısında sonraki yıllara oranla düşüş olmuştur. Bu bağlamda, 1942-1943 döneminden önceki döneme göre de sayılar artış göstermiştir. Ayrıca toplam öğrenci sayısında da her yıl kademeli bir düşüş verilere yansımıştır.

Türkiye'de 1942-1946 yılları arasında kurulmuş olan hükümetlerin eğitim politikalarında birtakım olumlu gelişmeler vardır. Bu kapsamda, 1941-1942 döneminde okul sayısı 11.413, erkek öğretmen sayısı 21.025, kadın öğretmen sayısı 8.844 iken erkek öğrenci sayısı 770.376 ve kadın öğrenci sayısı 331.646'dır. Ayrıca bu süreçte toplam öğretmen sayısı 29.869 iken; toplam öğrenci sayısı ise 1.102.022 olarak açıklanmıştır⁶⁰³.

1942-1943 döneminde mevcut okul sayısında artış olmuş ve ülke genelinde okulların sayısı 11.885'e çıkmıştır. Bunun yanında görev yapan erkek öğretmen sayısı 20.699 ve kadın öğretmen sayısı 9.364 olmuştur. Bilhassa erkek öğretmen sayısında önceki döneme göre düşüş olmuşken; kadın öğretmen sayısı ise artmıştır. Bu dönemde

⁶⁰² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1945, s. 2.

⁶⁰³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1945, s. 2.

erkek öğrenci sayısı 766.729 ve kadın öğrenci sayısı da 331.852'dir. Ayrıca 1943'te toplam öğretmen sayısı 30.063 iken; toplam öğrenci sayısı 1.098.581'dir⁶⁰⁴.

Tablo 12'nin verileri değerlendirilirken şu konu üzerinde durmak gerekir: Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlık yaptığı süreç içinde eğitim ve öğretim politikasında ciddi manada gelişmeler yaşanmıştır. Zira Saraçoğlu kurmuş olduğu Birinci Hükümette Milli Eğitim Bakanı olarak Hasan Ali Yücel'i atamıştır⁶⁰⁵. Yücel'in bu süreçte etkili bir eğitim politikası izlediği anlaşılmaktadır⁶⁰⁶.

Tablo 12'de Refik Saydam Hükümeti Dönemi'ndeki eğitimin verileri irdelenmiştir. Dönemler arasında karşılaştırmaların yapılmasını sağlamak amacıyla tablo 13'te de Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri dönemindeki eğitim verileri incelenmiştir. Böylece her iki dönemde Türkiye'de eğitim verilerinin neler olduğu tablo verileri ışığında ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 13: 1943-1946 Yılları Arasında Eğitim Faaliyetleri ile İlgili Sayısal Veriler⁶⁰⁷

Yıllar	Okul Sayıları	Öğretmen Sayıları			Talebe Sayıları		
		Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1943-1944	12.718	21.946	9.829	31.769	799.717	355.771	1.155.488
1944-1945	13.460	25.108	10.576	35.684	926.032	482.142	1.408.147
1945-1946	14.615	26.999	11.250	38.249	991.757	530.627	1.522.384

Tablo 13'te Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakan olarak görev yaptığı süreçte eğitim ve öğretim bilgileri yer almıştır. Saraçoğlu döneminde okul sayılarında sürekli bir artış olmuştur. Bunun yanında tabloda iki grup halinde verilmiş olan öğretmen sayılarında da dikkat çeken artışlar vardır. Bu bağlamda, kadın ve erkek öğretmen sayıları, her yıl düzenli bir şekilde artmıştır. Şükrü Saraçoğlu dönemi ve öncesi karşılaştırıldığında öğretmen sayılarında olduğu gibi öğrenci sayılarında ciddi oranda artış olmuştur.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde, öğretmen ve öğrenci sayılarında olduğu gibi okul sayılarında da artış vardır. Bu bağlamda, 1943-1944 döneminde okulların sayısı 11.183'ten 12.718'e çıkmıştır. Öğretmen sayısı 21.946'sı erkek ve 9.829'u kadın olmak üzere 31.769 iken; 799.717'si erkek ve 355.771'i kadın olmak üzere toplam öğrenci sayısı 1.155.488'dir. 1944-1945 verileri ise şu şekildedir: 25.108'i erkek ve 10.576'sı

⁶⁰⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Ma 1946, s. 2.

⁶⁰⁵ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 14.80.7.

⁶⁰⁶ Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 386.

⁶⁰⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, Ankara 1946, s. 2.

kadın olmak üzere toplam öğretmen sayısı 35.684'tür. 926.032'si erkek ve 482.142'si kadın olmak üzere toplam öğrenci sayısı da 1.408.147'dir. Her iki dönemde hem öğretmen hem öğrenci sayılarındaki artış gibi 1945-1946 yıllarında da sayılarda artış mevcuttur. Bu bağlamda, 1946'da 14.615 okulda 26.999'u erkek ve 11.250'si kadın olmak üzere toplamda 38.429 öğretmen görev yapıyorken; bu okullarda 991.757'si erkek ve 530.627'si kadın öğrenci olmak üzere toplamda 1.522.384 öğrenci eğitim almaktadır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri dönemindeki eğitim verilerini ortaya çıkarmak için tablo kullanılmıştır. Ancak bazı bilgiler için tablo tercih edilmemiş ve doğrudan doğruya kaynaktan alınan bilgiler değerlendirilerek verilmiştir. Bu çerçevede, diğer bilgilerin sayıları aşağıda verildiği şekildedir:

Türkiye'de 1942-1943 eğitim ve öğretim döneminde öğretmen okulları bünyesinde şehir öğretmen okullarının sayısı 11, köy enstitüleri sayısı 18, teknik öğretmen okulları ise 2 olmak üzere toplam 31 tane okul faaliyet yürütmüştür. Bunun yanında sanat okulları bünyesinde erkek sanat enstitüleri 14, kız enstitüleri 27, erkek terzilik 1, yapı usta 3, demiryolları sanat çırak okulları 1 adet olarak verilere yansımıştır. Aynı şekilde güzel sanatlar bünyesinde yer almış olan konservatuarlarda orta kısımda 1, lise kısmında 1, belediye kısmında 1 ve güzel sanatların orta kısmında ise 1 olmak üzere toplam 4 okul yer almıştır⁶⁰⁸.

1943-1944 eğitim ve öğretim döneminde; öğretmen okulları kapsamında şehir öğretmen okullarının sayısı 11 iken; köy enstitüleri sayısı 18 ve teknik öğretmen okulları sayısı ise 2 olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda sanat okulları bünyesinde erkek sanat enstitüsü 22, kız enstitüsü 33, erkek terzilik 1, yapı usta 3, demiryolları sanat çıraklık 1 olarak verilere yansımıştır. Ayrıca güzel sanatlar kısmına bağlı konservatuarlar bünyesinde orta kısımda 1, lise kısmında 1, belediyeye bağlı da 1 okul eğitime katkı sağlamıştır⁶⁰⁹.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin başta olduğu 1944-1945 eğitim öğretim döneminde, öğretmen okulları bünyesinde şehir öğretmen okulları sayısı 11 iken; köy enstitüleri 20, teknik öğretmen okulları ise 2 adettir. Bunun yanında sanat okullarına bağlı erkek sanat enstitüleri 24, kız enstitüleri 35, erkek terzilik 1, yapı usta 3, demiryolları sanat çıraklık 1, denizyolları sanat çırak 1, şeklinde verilere yansımıştır. Ayrıca güzel

⁶⁰⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Meslek Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, Ankara 1946, s. 3.

⁶⁰⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Meslek Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1944-1945*, Pulhan Matbaası, Ankara 1947, s. 3.

sanatlara bağıli konservatuarlarda orta kısımda 1, lise kısımda 1, belediye kısımda da 1 adet okul halka hizmet vermiştir⁶¹⁰. Durumu daha da açık olarak izah etmek üzere 14 numaralı tablodan istifade edilmiştir.

Tablo 14: 1939-1946 Yılları Arasında Okullarla İlgili Sayısal Veriler⁶¹¹

Öğretim Yılları	1939-1940	1940-1941	1941-1942	1942-1943	1943-1944	1944-1945	1945-1946
Eğitmenli ve Öğretmenli İlkokullar	9.418	10.596	10.948	11.404	12.182	12.903	14.010
Bağıli ve Bağımsız Ortaokullar	254	238	252	244	245	247	252
Bağıli ve Bağımsız Liseler	80	82	82	79	80	76	89
Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri	17	27	30	31	31	33	32
Ziraat Okulları (Orta Dereceli)	8	8	10	10	10	13	13
Bağıli ve Bağımsız Ticaret Okulları	9	10	10	17	20	19	29
Ticaret Liseleri	7	10	9	11	12	11	12
Erkek ve Kız Sanat Okulları ve Enstitüleri	28	30	36	48	86	101	130
Güzel Sanatlar Orta Dereceli	4	4	4	4	4	4	4
Teknik Okullar (Orta Dereceli)	3	3	5	5	5	4	4
Sağlık Okulları (Orta Dereceli)	8	8	7	7	12	14	14
Diğer Meslek Okulları	4	4	4	5	5	7	7
Yüksek Okullar ve Enstitüler	20	20	20	20	26	28	31

Tablo 14'ün verilerine göre, eğitmenli ve öğretmenli ilkokul sayılarında 1939-1940 döneminden itibaren her yıl istikrarlı bir artış yaşanmış ve bu sayı 1945-1946 döneminde 14.010'a çıkmıştır. Bunun gibi bağımlı ve bağımsız olarak ayrılmış olan ortaokullar ise Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nden itibaren yaygınlaşmış ve bunların sayısı da 1946 'da tekrar 252'yi bulmuştur. Aynı şekilde, bağımsız liselerin sayısı 1945-1946 döneminde 89'a çıkarılmış ve önceki yıllara göre bu sayı en yükseğe ulaşmıştır.

Tablo verilerine göre, 1939-1940 döneminde 17 olan öğretmen okulları ve köy enstitüleri 1944-1945 'te 33'e çıkmış 1945-1946'da ise 32 sayısına düşmüştür. Bunun yanında orta dereceli ziraat okulları 1939-1940 döneminden itibaren kademeli bir şekilde yaygınlaşmış ve sayıları 13'e kadar ulaşmıştır. Ayrıca sayılarında artış yaşanmış bir diğer okul türü de orta dereceli ticaret okulları olmuştur.

Tablo 14'e göre, ticaret liselerinin sayısı en fazla 12'ye ulaşmışken; erkek ve bilhassa kız sanat okulları ile enstitüleri sayısında ciddi manada artış görülmüş ve 1939-1940 döneminde 28 adet olan bu okul türünün sayısı her yıl artmış ve bu sayı 1945-1946

⁶¹⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1945-1946), 1947, s. 3.

⁶¹¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1947, s. 2.

döneminde 130'a ulaşmıştır. Ayrıca 1939-1940 döneminde 4 adet bulunan orta dereceli güzel sanatlar okulu bu sayısını korumuş ve tabloda bahsi geçen tüm dönemlerde 4 adet olarak hizmet vermiştir.

Tablo 14'e göre, veriler ışığında orta dereceli olarak faaliyet yürütmüş olan teknik okullar 1939-1940 ve 1940-1941 dönemlerinde 3 iken; 1941-1942, 1942-1943 ve 1943-1944 dönemlerinde 5'e çıkmış, 1944-1945 ve 1945-1946 da ise 4'e düşmüştür. Bunun yanında orta dereceli sağlık okullarında en yüksek sayı Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde görülmüş ve 1944-1945 ve 1945-1946 dönemlerinde sayıları 12 olarak kaydedilmiştir. Bilhassa diğer meslek okulları sayılarında da kademeli artış yaşanmış iken yüksekokullar ve enstitülerin sayılarında da kademeli artış söz konusu olmuştur. Ayrıca ilk iki dönemde 20 adet olan bu sayı 1945-1946 döneminde 31'e çıkarılmıştır.

2.5. Sağlık

Türkiye'de 1943-1946 yılları arasında sağlık çalışmaları konusunda birçok gelişmeler yaşanmıştır. 1943 yılı başlarında bu çalışmaların ilki İstanbul Baltalimanı'nda bulunan askeriyeğe bağlı bir enstitü binasının verem hastalıklarıyla mücadele için kullanılması olmuştur⁶¹². Hemen akabinde özel idare ve bilhassa belediyelere ait sağlık kuruluşlarının ihtiyaçları doğrultusunda 6.150 kilo şekerin daha ucuza tedarik edilmesi için karar alınmış⁶¹³ve köy öğretmenlerinin sağlık ve içtimai yardım sandıklarının faaliyete konulması için gerekli düzeltmeler yapılmıştır⁶¹⁴.

Sağlık Bakanlığınca 1943'te Trabzon Hastanesi, Ankara Tıp Fakültesi ve bilhassa Ankara kadın doğum kliniği inşaatlarının tamamlanabilmesi için Maliye Bakanlığında ödenek talep edilmiştir⁶¹⁵. Bunun gibi sağlık memurları ve köy ebeleri teşkilatının kurulması için Sağlık ve İçtimai Bakanlığı bir kanun tasarısı hazırlanmıştır⁶¹⁶. Ayrıca bu süreçte lekeli humma hastalığı ve bilhassa bit ile mücadele hususunda Sağlık Bakanlığınca bir tezkere yayınlanmıştır⁶¹⁷. Özellikle de lekeli humma ile mücadele için tüm yurttan uygulanmak üzere bir program da hazırlanmıştır⁶¹⁸. Zira adı geçen hastalığa karşı mücadelede bir komisyon bile kurulmuş ve bu hususta kararlar alınmıştır⁶¹⁹.

⁶¹² CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 178.227.11. s. 1.

⁶¹³ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No:101.17.2. s. 1.

⁶¹⁴ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No:101.23.2. s. 1.

⁶¹⁵ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 178.227.13 s. 1.

⁶¹⁶ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No:102.41.20. s. 1.

⁶¹⁷ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 177.224.1 s. 1.

⁶¹⁸ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 15.84.32. s. 1.

⁶¹⁹ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 28.162.4. s. 1.

1944'te yapılan bir yasal düzenlemeyle, Türkiye'de harman döneminde toplanan vergilerden sağlık çalışanlarının görülen hastalıkların çokluğundan dolayı muaf tutulması kararlaştırılmıştır⁶²⁰. Aynı şekilde başta yiyecek, giyecek, yakacak ve yatacak malzemelerin tedariki için pazarlık yapılması hususunda Sağlık Bakanlığı ve Sosyal Yardım Bakanlığının çalışmaları hakkında kanun çıkarılması istenmiştir⁶²¹. Kimsesiz çocuklar hakkında hem Sağlık hem de Sosyal Yardım Bakanlığınca bir rapor hazırlanmıştır⁶²². Ayrıca 26 eczane ve bilhassa Ankara ve Eskişehir hastanelerine ilaç iaşesi ile 30.000 kilo ucuz şekerin tahsis edilmesi için karar kılınmıştır⁶²³. Özellikle Ankara Numune Hastanesi'nin tıbbi malzeme ihtiyacının karşılanması için karar verildiği açıklanmıştır⁶²⁴.

Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde ülkenin farklı illerinde hastaneler hakkında bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda İzmir'de bulunan askeri hastanenin genişletilmesine ve civarlarının istimlak edilmesi için karar verilmiştir⁶²⁵. Bunun yanında Bursa-Çekirge Askeri Hastanesi de aynı durumda genişletilmek üzere istimlak kararı ile neticelenmiştir⁶²⁶. Aynı şekilde daha önce Trabzon'da ihale usulü ile inşasına karar verilmiş olan hastane yapımına devam edilmesi kararlaştırılmıştır⁶²⁷. Ayrıca Balıkesir Mevki Hastanesinin su tesisatının yaptırılması hususu Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁶²⁸. Bu doğrultuda Adapazarı Hastanesinin genişletilmesi ve bilhassa Kocaeli Hastanesinin de tamamlanabilmesi üzerine karar kılınmıştır⁶²⁹.

Türkiye genelinde görülen salgın ve bilhassa bulaşıcı hastalıklara karşı ciddi manada mücadele verilmiş ve özellikle de tüm sağlık hizmetleri bu konuda örgütlenmiştir. Bu bağlamda, Dr. Refik Saydam Hükümeti ülke genelindeki başta köyler olmak üzere taşralara kadar koruyucu ve özellikle tedavi amaçlı hizmet vermek için büyük çapta mücadeleler ortaya koymuştur. Hulusi Alataş'ın Sağlık Bakanlığı yaptığı döneminde “*Dikey Örgütlenme*” adı altında bazı bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler

⁶²⁰ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 177.224.3. s. 1.

⁶²¹ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 109.54.2. s. 1.

⁶²² CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 179.236.11. s. 1.

⁶²³ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 101.14.19. s. 1.

⁶²⁴ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 101.22.18. s. 1.

⁶²⁵ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 101.16.10. s. 1.

⁶²⁶ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 56.377.11. s. 1.

⁶²⁷ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 104.2.34. s. 1.

⁶²⁸ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 104.8.17. s. 1.

⁶²⁹ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0; Yer No: 186.32.19. s. 1.

alınmıştır. Özellikle de trahom, frengi, sıtma ve bilhassa vereme karşı hem şehirde hem de taşrada özel kuruluşlar faaliyet vermiştir⁶³⁰.

1945'te sıtma ile mücadele kapsamında çok önemli ve büyük bir toplantı yapmak üzere harekete geçildiği ifade edilmiştir⁶³¹. 1946'da ülke yönetiminde söz hakkı bulunan CHP'nin bazı milletvekilleri tatil için gittikleri yerlerde sıtma hastalığının çoğaldığını belirtmiş bilhassa sıtma ilacı isteği üzerine toplantı düzenlemiştir⁶³². Ayrıca Sıtma hastalığına karşı savaş hususunda başmüfettiş olarak önce Dr. Sait Akkirman⁶³³ akabinde ise Dr. Ali Rıza Levent atanmıştır⁶³⁴.

Türkiye'de 1940 yılı itibari ile doktor sayısı 2.378, nüfusa bağlı doktor sayısı 7.150 iken Ebe sayısı 616, Hemşire sayısı 405, Sağlık Memuru sayısı ise 1.493 olarak verilere yansımıştır. Bunun yanında 1945 yılı itibari ile de mevcut doktor sayısı 2.886, nüfusa bağlı doktor sayısı 6.510 iken Ebe sayısı 806, Hemşire sayısı 409, Sağlık Memuru sayısı ise 1.632 şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca 1940 yılına göre 1945'te görevlendirilmiş sağlık çalışanı sayısında ciddi manada artışların olduğu görülmüştür. Zira nüfusa bağlı doktor sayısında bir doktor başına düşen halkın sayısında yaşanan azalma dikkat çekmiş iken; ebe sayısı ve ayrıca sağlık memuru sayısında da savaş dönemine rağmen artışlar yaşanmıştır⁶³⁵.

Türkiye'de de görülmüş olan salgın ve bulaşıcı hastalıklardan dolayı 1945 yılı bilhassa zorlu geçmiştir. Özellikle bazı hastalıklar ise ciddi manada can kayıplarına yol açmıştır. Bu süreçte difteri hastalığına yakalanan kişi sayısı 834 iken bu hastalıktan ölenlerin sayısı 69, dizanteriye yakalanan kişi sayısı 634, ölen sayısı 38 olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanında kızamık hastalığına yakalanan sayısı 4.936 iken vefat eden kişi 281, kızıl hastalığına yakalanmış olan 384, ölmüş olan kişi sayısı ise 9'dur. Ayrıca bu süreç itibarı ile hummayı racia hastalığına yakalanmış olan kişi ise 1 olmuş ve adı geçen hastalıkta 1945 yılın vefat eden olmamıştır⁶³⁶. Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde en fazla görülen hastalıklar trahom ve frengidir. Elbette bu dönemde başka hastalıklar da

⁶³⁰ Erdem Aydın, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31(3), 2002, s. 189.

⁶³¹ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 177.224.5. s. 1.

⁶³² CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 177.224.4. s. 1.

⁶³³ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0; Yer No: 185.28.4. s. 1.

⁶³⁴ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0; Yer No: 186.34.2. s. 1.

⁶³⁵ Nevzat Eren ve Nuray Tanrıtanır, *Cumhuriyet ve Sağlık*, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara 1998, s. 14.

⁶³⁶ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Tıbbi İstatistik Yıllığı 1960-1963*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1965, s. 53.

mevcuttur, ancak bunlar arasında en fazla bahsi geçen hastalıklar görüldüğü için sadece bunlar için tablo kullanılmıştır.

Tablo 15: 1940-1946 Yılları Arasında Trahom Hastalığı ile İlgili Sayısal Veriler⁶³⁷

Yıllar	Hastane sayısı	Dispanser Sayısı	Tedavi Evi	Muayene Sayısı	Trahomlu Sayısı	Yüzde
1940	13	25	36	120.696	60.594	50.0
1941	13	26	35	78.170	39.438	50.0
1942	13	27	35	64.158	28.047	44.0
1943	13	27	35	70.272	31.787	45.0
1944	13	27	35	69.499	32.183	46.0
1945	15	28	35	83.709	39.106	46.0
1946	16	33	35	72.924	33.418	45.8

Tablo 15'in verilerine göre 1940 ile 1946 yılları arasında trahom hastalığı ile mücadele kapsamında 1945'e kadar hastane sayısı 13 iken 1945'te 15 ve 1946'da 16'ya çıkarılmıştır. Aynı şekilde dispanser sayısı 1940'da 25 iken 1946'da ise bu sayı 33 olmuştur. Ancak trahom hastalığı tedavi merkezlerinden birisi olan tedavi evleri sayısında çok az da olsa düşüş olmuş ve 1940'ta 36 olan bu evlerin sayısı 1946'da 35'tir. Yani bu evlerin sayısında bir tane azalma olmuştur.

1940'lı yıllarda trahom hastalığıyla ciddi bir mücadele içinde olunmuş ve bu anlamda Sağlık Bakanlığı gerekli önlemleri alarak çalışmalarını yürütmüştür. Bu bağlamda, 1940'ta 120.696 muayene yapılmış ve bu muayeneler sırasında 60.594 kişide trahomlu hastalığı tespit edilmişken; 1941'de muayene olan 78.170 kişiden 39.438 kişide trahom hastalığı görülmüştür. Diğer yıllarda ise durum şu şekildedir: 1942'deki 64.158 kişiden 28.047; 1943'te ise 70.272 kişiden 31.787; 1944'te 69.499 kişiden 32.183; 1945'te ise 83.709 kişiden 39.106 ve son olarak da 1946'da muayene edilen 72.924 kişiden 33.418 kişinin bu hastalığa yakalandığı anlaşılmıştır. Trahom sayılarındaki yüzdeler verilerine bakıldığında 1940'ta %50'ye kadar çıkmış olan hastaların oranı 1946'da %45'lere kadar düşmüştür. Bu da Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri döneminde trahom hastalığıyla mücadele kapsamında olumlu neticelerin alındığını ve hastalığın kısmen de olsa denetim altına alınmaya başladığını ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı gibi 1940-1946 yılları arasında en fazla görülen hastalıklar arasında trahom ve frengi hastalığı yer almaktadır. Tablo 15'te yer

⁶³⁷Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Tıbbi İstatistik Yıllığı 1956-1959, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1961, s. 43.

alan trahom ile ilgili verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Aşağıda ise tablo 16’da frengi hastalığı ile ilgili sayısal veriler bulunmaktadır. Bu veriler bağlamında aşağıda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 16: 1940-1946 Yılları Arasında Frengi Hastalığı ile İlgili Sayısal Veriler⁶³⁸

Yıllar	Yıl Başında Mevcut Sayı	Yeniden Kaydedilen Sayı	Tedaviden Çıkanlar	Tedavide Kalanlar	Binde
1940	152.215	17.963	21.522	148.656	8.3
1941	148.656	13.951	20.884	141.723	7.9
1942	141.723	9.213	17.470	133.466	7.4
1943	133.466	8.712	10.920	131.258	7.1
1944	131.258	12.295	15.852	127.701	6.8
1945	127.701	30.652	35.722	122.631	6.5
1946	122.631	12.603	14.144	121.090	6.4

Tablo 16’da görüldüğü üzere Türkiye’de görülmüş olan salgın ve bilhassa bulaşıcı hastalıklardan birisi olan frengi hastalığının 1940-1946 yılları arasında Türkiye’ye etkisi bu şekilde kaydedilmiştir. Zira 1940 yılının başında hastalığa yakalanmış kişi sayısı 152.215 olarak açıklanmış iken; yıl içinde yeniden kaydedilmiş olan 17.963, iyileşen 21.552, mevcut tedavide kalanların sayısı ise 148.656 olarak belirtilmiştir. Ayrıca 1941 yılı itibari ile kaydedilmiş sayılarda düşüşün yaşandığı da verilere yansımıştır.

Tabloda 1942 yılı başında 141.723 kişi ye ek olarak yeni kaydedilen 9.213 iken tedaviden çıkarılanların sayısı 17.470 bilhassa tedavisi süren kişi sayısı ise 133.466 olarak verilmiştir. Bunun yanında 1943 yılı başında mevcut 133.466 hastaya ek olarak 8.712 kişiye frengi teşhisi konulmuştur. Bu süreçte 10.920 kişi iyileşirken; 131.258 kişinin tedavisine devam edilmiştir. Tabloda adı geçen hastalığın 1940 yılından itibaren kademeli bir şekilde azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Tabloda 1944 yılı başında 131.258 kişinin bulaşıcı olan frengi hastalığını taşıdığı ve buna ek olarak yıl içinde 12.295 yeni vakanın görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında 15.852 kişinin tedavi sonucu iyileştiği ancak 127.701 kişinin tedavisine devam edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca 1945 senesinin başında 127.701 kişi olarak kaydedilmiş olan hasta sayısına ek olarak 30.652 yeni vakanın eklendiği görülmüştür. Bu bağlamda tedavisi olumlu sonuç verenlerin sayısı 35.722 kişi iken tedavisi halen süren kişi sayısı ise 122.631 olarak verilere yansımıştır.

⁶³⁸ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Tıbbi İstatistik Yıllığı 1956-1959, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1961, s. 47.

Tabloda görüldüğü üzere 1946 yılı başlarında mevcut 122.631 olan frengi hastası sayısına ek olarak yıl içinde 12.603 yeni vaka eklenmiştir. Bunun yanında tedaviye olumlu cevap verenlerin sayısı 14.144 iken; tedavisine devam edilmiş olan kişi sayısı ise 121.090 olarak kaydedilmiştir. Son olarak 1946'da önceki dönemlere oranla hastalığın azaldığı ve binde 8.3 olan oranının binde 6.4'e kadar gerilediği görülmektedir. Bu da Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde trahomda olduğu gibi frengide de ciddi mücadelelerin olduğuna işarettir.

2.6. Genel Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, aktif olarak tarafsızlık politikası izlemiş ve savaş dışı kalmıştır, ancak Hükümet başta ekonomik sorunlar olmak üzere açlık ile yoksulluğu engelleyememiş ve ülke zor bir süreçten geçmiştir. Ayrıca halkın yaşamış olduğu bu sorunlar yanında Türkiye'de stok, karaborsa ve soygun gibi hadiselerde yaşanmıştır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ülkenin sıkıntılı süreci atlatabilmesi için birçok politika izlemiş ve çareyi vergi toplama hususunda bulmuştur. Zira bu süre zarfında halktan çeşitli alanlarda vergiler alınmış tüm halkın ek vergi ödemesi yerine savaş döneminde zenginleşmiş kişilerden alınması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda, 12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu yasalaşmıştır. 16 ay boyunca yürürlükte olan bu vergi amacına ulaşamamış ve 15 Mart 1944'te tamamen kaldırılmıştır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından savaş dönemi hasebiyle çıkarılmış olan vergilerden bir diğeri de Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur. TBMM tarafından çıkarılan kanun, 4 Haziran 1943 tarihinde yasalaşmıştır. Bilhassa zengin toprak sahiplerine yönelik çıkarılmış olan bu vergi 1 Ocak 1946 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca bu dönemde ekonomiyi canlandırmak için Milli Korunma Kanunu benimsenmiş ve fiyat artışını durdurma ile malların belirli fiyatlarda satılması sağlanmıştır. Bu süreçte TBMM'de kabul edilmiş kanunlardan biri de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. 15 Haziran 1945'te yürürlüğe girmiş ve böylelikle ihtiyaç sahibi ve isteyen kişiler toprak sahibi olarak üretime katkı sağlamıştır.

1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte benimsenmiş olan tek parti sistemi 1946 yılı itibarı ile yerini çok partili döneme bırakmıştır. Zira kurulmuş olan TCF ve SCF ise çok partili hayata geçiş denemelerinde yaşanan başarısızlıklar sonucu varlığını yitirmiştir. Demokratikleşme adına atılmış olan bu adımlar ise ülkenin henüz bu sisteme uygun olmadığını göstermiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1946'da demokratikleşme ilgili yaptığı açıklamada yeni partilerin siyasete girebileceğini belirtmiş ve böylelikle iş adamı Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945 tarihinde MKP kurulmuştur. Hemen akabinde ise Celal Bayar yönetimindeki DP, 7 Ocak 1946 tarihinde kuruluşunu tamamlayarak siyasal hayata katılmıştır. Ayrıca Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan da Celal Bayar'ın yanında DP saflarında yer almıştır.

CHP İktidarı yanında muhalefet partisi olarak kurulmuş olan DP ve MKP ilk kez 1946 Yerel Seçimlerinde mücadele vermiştir. 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP Olağanüstü Kongresi düzenlenmiş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamada seçimlerin tek dereceli olarak 30 Mayıs 1946'da yapılacağı belirtilmiştir. Özellikle de CHP tarafında belirlenmiş şekilde yapılan seçimde MKP seçime katılmışken; DP seçimleri boykot etmiştir. Ayrıca MKP yöneticisi Nuri Demirağ, seçimlere hile karıştırıldığı gerekçesi ile seçim günü öğleden sonra partisinin seçimden çekildiğini açıklamıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlemiş olduğu dış politikası dikkat çekicidir. Çünkü Mihver ve Müttefik Devletlerarasında patlak vermiş olan savaşta Türkiye, mücadelenin sonuna kadar aktif tarafsızlık siyasetini başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Özellikle Türkiye'nin savaşta yer alması için uğraşmış olan Müttefik Devletler ise süreç içerisinde çeşitli konferanslar düzenlemiştir.

Savaş döneminde Türkiye'yi doğrudan etkilemiş olan ve Müttefik Devletlerarasında yapılan konferanslar ise şu şekildedir: Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943), Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943), Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943), Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943), Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943) ve Tahran Konferansı (29 Kasım-1 Aralık 1943).

Müttefik Devletler, savaşta kendi taraflarında yer alması için Türkiye'yi ikna edememiştir. Bilhassa bu devletler, Almanya'yı saf dışı bırakabilmek için Türkiye'nin stratejik konumunu kullanmak istemiştir. Bilhassa ege kıyıları, üslerin kullanılabileceği bölgeler, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki bağlantı yolları gibi önem arz eden konumlar buna örnek teşkil etmiştir. Türkiye'nin savaşta yer almaması ve Müttefikler tarafından teçhizat desteği alması ise polemiklere neden olmuştur. Ayrıca Almanya'ya krom ihracatı ve Alman gemilerinin denetimlerinde yaşanan problemler Türkiye-Müttefik Devletler arasındaki ilişkilerde gerginliklere yol açmıştır.

Türkiye, savaşın son dönemlerinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Müttefiklerle Birleşmiş Milletler Cemiyetinde yer almak için çaba harcamıştır. Ayrıca

Sovyetlerin savaş sonlarında Balkanlara asker sevkiyatı ve Türkiye'nin boğazlarında üs talep etmesi ise gündem olmuştur. Zira 1925'ten imzalanmış olan Türk-Sovyet antlaşması da askıya alınmıştır. Ayrıca savaş sonrası oluşan Sovyet baskıları ise ABD tarafından durdurulmuş ve Başkan Truman; Sovyetlerin, Türkiye ve İran'a karşı herhangi bir saldırısına karşılık verileceğini belirtmiştir.

şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlık yaptığı İkinci Dünya Savaşı yılları tüm ölkeleri başta üretim olmak üzere her sektörde olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda ekonomi, tarım, ticaret, eğitim ve bilhassa sanayi sektörlerinde ciddi manada aksaklıklar olmuştur. Bu dönemde Saraçoğlu, başta kıtlık olmak üzere salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında birtakım planlar yapmış ve uygulamaya geçirmiştir.

Türkiye'ye ekonomik anlamda katkı sağlamış en yaygın sektör olan tarım sektörü üretici grubun seferberliğe çağrılması, üretim yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Bu süreçte ölkelerine yayılmış olan karaborsa ve stokçuluk faaliyetlerinin olumsuz etkileri ölkelerinde ciddi manada hissedilmiştir. Hükümet, yaşanılan sürece çare arayışları bağlamında temel ihtiyaçlar olarak bilinen ekmek, şeker, çay vb. gıdalarda karne sistemine gidilmiş ve adı geçen ürünlere belirli sınırlamalar getirmiştir. Üretimde en yoğun olarak görölen buğdayın yanında mercimek, mısır, fasulye, tütün, patates, nohut, arpa, çavdar, pamuk ve bilhassa şeker pancarı gibi mahsullerin üretimlerinde de belirli yıllarda ciddi manada düşüşler dikkat çekmiştir.

Ölkelerinde görölmüş olan tarım üretimi sıkıntısının yanında hayvancılık alanında da farklı dönemlerde düşüşler görölmüştür. Zira 1940-1946 yılları arasında beslenmiş olan koyun, keçi, sığır, manda, deve, at ve eşek gibi hayvanların sayılarında ciddi manada düşüşler kaydedilmiş ve bu süreçte yaşanan hayvan sayılarındaki düşüşler verilere yansımıştır.

İkinci Dünya Savaşı savaş nedeniyle özellikle Avrupa ölkeleri başta olmak üzere dünya devletleri üretim konusunda değişikliğe gitmişlerdir. Zira fabrikalarda üretilen maddeler, yerini yoğun olarak savaş aletleri ve bilhassa ağır silah yapımına bırakmıştır. Ayrıca Türkiye'de maden ve eritmecilik faaliyetlerinin yanında tekstil sanayi, kâğıt, kimya, taş-toprak, alçı, mermer, bakır kükört, gümüş ve elbise üretimlerinde ciddi artışlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri ölkelerin ticaret sektöründe de görölmüş ve hem ithalat hem de ihracat alanlarında aksaklıklara neden olmuştur. Bilhassa dış pazarlarda bazı ölkelerin birbirleriyle alışverişleri kesintiye uğramış hatta Mihver ve Müttefik Grupların baskıları neticesinde ihracatlar tamamen durdurulmuştur. Zira

Türkiye'nin savaş döneminde Almanya'ya sağlamış olduğu krom ihracatı da belli bir süre akabinde sonlanmıştır. Türkiye yaşanan süreç itibarı ile dış pazarda ABD, Belçika, Fransa, Irak, Brezilya ve İngiltere gibi devletlere ürün ihraç etmeye devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen Türkiye'de eğitim ve öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Zira bu süreçte Başbakan olarak görev alan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu eğitim konusunda önemli gelişmelerin yaşanmasına katkıda bulunmuştur. Zira bu dönemde ülkemizde öğretmen okulları, köy enstitüleri, ziraat, teknik ve bilhassa sanat okulları her yıl faaliyetlerini sürdürmüş ve mezunlar vermiştir. Aynı şekilde her yıl artan okul sayıları dışında öğretmen ve öğrenci sayıları da ciddi şekilde artmıştır.

Türkiye'de 1940-1946 yılları arasında sağlık sektörünün geliştirilmesi hususunda da önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu dönemde açılan yeni hastanelerin yanı sıra tıbbi malzeme ve ilaç ihtiyaçları her şekilde temin edilerek halka hizmet sağlanmıştır. Ayrıca trahom ve frengi gibi hastalıklar ile mücadeleler verilmiştir. Bunun yanında salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı savaş kapsamında birtakım çalışmalar yapılmış ve hem sağlık personelleri hem de halk, hastalıkların bitmesi için yoğun çaba sarf etmiştir.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde savaştan dolayı hemen hemen her sektörde aksaklıklar yaşanmıştır. Zira ekonomik anlamda tarım ve hayvancılık, sanayi, ticaret, sağlık ve eğitim alanlarında aksaklıkların yaşanmasına rağmen bazı dönemlerde adı geçen alanlarda ciddi manada gelişmeler de verilere yansımıştır. Özellikle de geçim sıkıntılarını giderebilmek için başta kıtlık olmak üzere stok ve karaborsacılığa karşı mücadelelerde önemli aşamalar kaydedilmiştir. Bunun yanında Saraçoğlu döneminde hem eğitim hem de sağlık alanlarındaki önemli adımlar atılmış ve bunda da birtakım olumlu neticeler elde edilmiştir.

SONUÇ

Şükrü Saraçoğlu ilk kez 1923'te yani Tek Parti Dönemi'nde Meclis'te milletvekili olarak yer almış ve 1923-1946 yılları arasında çeşitli bakanlıklarda görev üstlenmiştir. Bakanlıkları döneminde Şükrü Bey'in milletvekili olarak birtakım olumlu plan ve projeler yürüttüğü görüldüğünden; kendisine hem İsmet İnönü hem de diğer başbakanların kabinelerinde yer verilmiştir. 1925'te ise Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu başkanı seçilmiştir.

Şükrü Saraçoğlu, İsmet İnönü Hükümetlerinde ilk olarak Milli Eğitim Bakanı olarak yer almıştır. Daha sonra İsmet Paşa tarafında 1927'de kurulmuş olan Hükümette Maliye Bakanlığı görevine atanmıştır. Maliye Bakanı olarak üç yıl boyunca ülke yönetimine katkı sağlamıştır. Bu bakanlıkta bulunduğu tarihlerde Şükrü Saraçoğlu 1931'de Osmanlı Dış Borçları Komisyon Başkanı olarak görev yapmıştır.

Maliye Bakanlığı'ndan sonra 1933'te Adalet Bakanı olarak atanan Şükrü Saraçoğlu, daha sonra kurulan Celal Bayar Hükümeti'nden de aynı görevi yapmış ve 1938'e kadar Adalet Bakanı olarak kalmıştır. 1938'den itibaren Dışişleri Bakanlığı yapan Saraçoğlu, 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın ölümünden sonra kabineyi kurmuş ve başbakan olmuştur. Böylece I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi başlamış oluyordu. 1943'te yapılan seçimler neticesi yeniden kabineyi kuran Saraçoğlu 1946 yılına kadar görevde kalmıştır. Türk siyasal yaşamında bu döneme II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti adı verilmektedir.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde İkinci Dünya Savaşı bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Zira onun görev yaptığı süreçte ülke genelinde başta stok olmak üzere karaborsacılık ve kıtlık gibi sıkıntılar baş göstermiştir. Kendisi ise ülke ekonomisine çare arayışları içine girmiş ve bunun sonucunda Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma gibi kanunların çıkmasını sağlayarak sorunları çözmeye çalışmıştır, ancak bu kanunlar, halk tarafından olumsuz karşılanmış ve Saraçoğlu Hükümetlerinin son derece sert bir biçimde eleştirilmişine ortam hazırlamıştır.

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde Türkiye'nin dış politikasına bakıldığında şu bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin savaşa katılması için Müttefik Devletler tarafından yapılan Adana Görüşmelerinin yanında Casablanca, Washington, Moskova, Kahire ve bilhassa Tahran konferansında Müttefik Devletler, Türkiye'yi savaşa girme konusunda ikna edememişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin temel politikası, savaş dışı kalmak olmuştur. Bu konuda hem Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hem de Başbakan

Şükrü Saraçoğlu, kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Savaşın sonuna kadar bu politikasını sürdüren Türkiye, Birleşmiş Milletler Cemiyetine üye olabilmek için savaşın sonlarına doğru hem Almanya hem de Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Batı Bloğunda yer almıştır. Ayrıca Türkiye, savaşın son dönemlerinde artan Sovyet baskısına karşın ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen yaşanan süreç Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkilemiştir, çünkü büyük devletlerde olduğu gibi Türkiye topraklarında da her sektörde üretimler aksamış hatta durma noktasına gelmiştir. Bu bağlamda tarım, sanayi, ticaret gibi ekonomik anlamda kazanç sağlayan sektörlerde ciddi manada üretimde düşüşler olmuştur. Bu durumun yol açtığı kısmi kıtlıkların yanında bulaşıcı hastalıklar ve bilhassa kamu giderlerinin artması, Şükrü Saraçoğlu kabinesini zor durumda bırakmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, başta iç ve dış politikada olmak üzere ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışları içerisine girmiştir. Bu kapsamda, ekonomi, sağlık ve diğer alanlarda çeşitli programlar ve planlar oluşturulmuştur. Söz konusu planlar sayesinde mevcut sorunlara kısmen de olsa birtakım çözümler bulunabilmektedir. Ancak bu durum ele alınırken İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu zor koşullar dikkate alınmalı ve Saraçoğlu'nun son derece zor bir dönemde Başbakanlık yaptığı unutulmamalıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde Şükrü Saraçoğlu'nun icra ettiği bakanlıklar dışında Hükümet Başkanı olarak bu döneme ne gibi katkıları olduğu ortaya çıkarılmıştır. Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde Türkiye'de idari ve hukuki alanlarda ne gibi düzenlemelerin olduğu Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde ne gibi değişiklikler yaptığı ve bunların gelişimine olan etkisi irdelenmiştir. Türkiye'nin sosyal ve kültürel alanda gelişme göstermelerinde bilhassa ülkenin eğitim ve öğretim alanında ne gibi ilerlemeler kaydettiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1943 yılında ikinci defa hükümet kurarak Türkiye'nin 14. Hükümeti'ni kuran Şükrü Saraçoğlu'nun bakanlarının biyografileri iç ve dış siyasette takip edilen politikaların ve yapılan icraatlarının neler olduğu teferruatlı biçimde ortaya çıkarılmıştır. Tezden elde edilen verilerle 1943'ten 1946'a kadar kurulan hükümetin bakanları ve gerçekleştirdikleri çalışmaları bu dönemde ne gibi gelişmelerin olduğu ve bu gelişmelerin sonraki yıllara etkileri ortaya çıkarılmıştır. Son olarak bu tezin ulusal tarih alanında çalışma yapan araştırmacılara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve TBMM Tutanakları

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 14.80.7.

Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.1.

Fon Kodu:30.10.0.0, Yer No: 135.970.8.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.110.14.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.110.17

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.10.19.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 100.113.17.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 144.31.13.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 232.563.2.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 85.560.19.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 86.569.8.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.48.12.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 89.590.12.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.46.15.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 103.73.15.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 103.75.19.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 105.29.14.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.62.17.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 103.71.6.

Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 207.145.22.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.17.7.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.78.4.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 115.85.13.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 114.65.10.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.8.15.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.27.5

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.62.2.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 103.68.16.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 103.75.17.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 105.41.14.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 105.41.13.

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 106.60.7.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 106.74.11.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 106.75.3.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 107.81.18.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 107.93.16.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 76.478.3.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 58.396.14.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 14.80.7.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 14.80.7.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 178.227.11.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.17.2.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.23.2.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 178.227.13.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 102.41.20
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.224.1.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 15.84.32.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 28.162.4.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.224.3.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 109.54.2.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 179.236.11.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.14.19.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.22.18.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 101.16.10.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 56.377.11.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.2.34.
Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.8.17
Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 186.32.19
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.224.5.
Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.224.4.
Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 185.28.4.
Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 186.34.2.

TBMM Tutanakları

TBMMZC, 27 Eylül 1930, (3. Oturum), cilt: 21, s.30.
TBMMZC, 09 Mayıs 1931, (4. Oturum), cilt: 1, s. 22-24.
TBMMZC, 01 Mart 1935, (5. Oturum), cilt: 1, s. 5.
TBMMZC, 07 Mart 1935, (5. Oturum), cilt: 1, s. 27-28.
TBMMZC, 01 Kasım 1937, (5. Oturum), cilt: 20, s. 20.
TBMMZC, 08 Kasım 1937, (5. Oturum), cilt: 20, s. 19-20.
TBMMZC, 14 Kasım 1938, (5. Oturum), cilt: 27, s. 21.
TBMMZC, 27 Ocak 1939, (5. Oturum), cilt: 29, s. 215-216.
TBMMZC, 03 Nisan 1939, (6. Oturum), cilt: 1, s. 5.
TBMMZC, 10 Nisan 1939, (6. Oturum), cilt: 1, s. 19-21.
TBMMZC, 03 Ağustos 1942, (6. Oturum), cilt: 27, s. 4.
TBMMZC, 05 Ağustos 1942, (6. Oturum), cilt: 27, s. 21-25.
TBMMZC, 03 Ağustos 1942, (6. Oturum), cilt: 27, s.4.
TBMMZC, 11 Kasım 1942, (6. Oturum), cilt: 28, s. 21.
TBMMZC, 15 Mart 1943, (7. Oturum), cilt: 1, s.11.
TBMMZC, 17 Mart 1943, (7. Oturum), cilt: 1 s. 23-25.
TBMMZC, 04 Haziran 1943, (7. Oturum), cilt: 3, s. 16.
TBMMZC, 15 Mart 1944, (7. Oturum), Cilt:8, s.44-49;
TBMMZC, 11 Haziran 1945, (7. Oturum), cilt:18, s. 213.
TBMMZC, 29 Mayıs 1945, (7. Oturum), cilt: 17, s. 506.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Akşam Gazetesi

Akşam Postası Gazetesi

Anadolu Gazetesi

Aydın Gazetesi

Bugün Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

En Son Dakika Gazetesi

Haber Akşam Postası Gazetesi

Halkın Sesi Gazetesi

İkdam Sabah Postası Gazetesi

Milliyet Gazetesi
Son Posta Gazetesi
Son Telgraf Gazetesi
Ulus Gazetesi
Vakit Gazetesi
Vatan Gazetesi
Yeni Asır Gazetesi
Yeni Mersin Gazetesi
Yeni Sabah Gazetesi

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ağaoğlu, S., *Serbest Fırka Hatıraları*, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Ahmad, F., *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alagon), (11. Baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), (4. Baskı), Hil Yayınları, İstanbul 2010.
- Akandere, O., “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26(76), 2010, 437-463.
- Akın, N., “Celal Bayar’ın Başbakanlığı Döneminde Türk Dış Politikası”, *Journal of History and Future*, 2, 2016, 129-153.
- Akıncı, A. ve Usta, S., “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 29(17), 2015, 41-52.
- “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2016, 275-288.
- Akkor, N., *Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019.
- Akşin, S., *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, (cilt:1), Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1997.
- Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, (12.Baskı), Pegem Yayınları, Ankara 2008.

- Alkan, M. Ö., *Milli Şef'li Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)*, Ayır Basım, Oğlak Yayınları, İstanbul 2006.
- Aloğlu, S., *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2010.
- Altan, Ö. Z., “Tek Parti Yönetimi Döneminde (1923-1950) Kurulan Hükümetlerin Programlarında Sosyal Politikaların Yeri”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1,2), 1998, 487-524.
- Altınkaş, E., 2012. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: Tpcf ve Scf”, *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 2012, 1-16.
- Arı, A. “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 2002, 181-192.
- Arı, K., “İzmir’deki Suikast Girişimi Sırasında Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına Dair Bir Anı”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1991, 247-259.
- “Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Refik Saydam”, *Vatan ve Sıhhat (Türkiye’nin Yurtseverliği)*, (Ed. Eren Akçiçek ve Fevzi Çakmak), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, İzmir, 291-307.
- Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (cilt:1-2:1914-1995), (11.Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.
- Arslan, G., *Şükrü Saraçoğlu’nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Arslan, M., “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2), 2016, 1-14.
- Aslan, C., *Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Görevlendirilmesi Olgusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2014.
- Atabey, S., *I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ve İcraatları (9 Temmuz 1942-9 Mart 1943)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019.
- Atatürk, M. K., *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- Atay, F. R., *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1999.

- Avşar, Z. ve Kaya, E. E., “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, *CÜ. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 2012, 113-125.
- Aydemir, Ş. S., *Tek Adam 1922-1938*, (cilt:3), (26.Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.
- *İkinci Adam 1884-1938*, (cilt:1), (14.Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul 2012.
- Aydın, A., “Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes’in Siyasi Hayatının Başlaması”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(8), 2011, 1-9.
- Aydın, E., “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31(3), 2002, 183-192.
- Aydın, M. K., “Döneminin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 2017, 289-311.
- “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisi’nin Hayata Geçirilmesi”, *Turkish Studies Dergisi*, 26(12), 2017, 1-20.
- “Milli Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Uygulamaları” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 2019, 413-428.
- Aytepe, O., “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 2002, 15-29.
- Babaoğlu, R., “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası Olayı ve Süreci”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 2012, 63-108.
- Bakırcı, S., *Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun Anlamı ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Balcı, M., “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 2018, 271-279.
- Bali, R. N., “Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 167, 1997, 281-290.
- Baş, H., *Varlık Vergisi’nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2006.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2004.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı (1942-1943)*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1944.

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri (1942-1943)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1945.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1945.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar İstatistiği (1944)*, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1946.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı (1942-1945)*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1946.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri (1943-1944)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1946.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri (1945-1946)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Meslek Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri (1944-1945)*, Pulhan Matbaası, Ankara 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Meslek Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri (1945-1946)*, Pulhan Matbaası, Ankara 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Rakamlarla Türkiye, (cilt:1)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı (1947-1950)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1951.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği (1945-1950)*, Ankara Basım, Ankara 1952.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1954.
- Başvekalet İstatistik Enstitüsü, *Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1962.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri (1943-1963)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1965.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri Özeti (1943-1964)*, Devlet İstatistik Matbaası, Ankara 1965.
- Bayır, Ö. E., “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45, 2011, 45-72.
- Berkes, N., *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

- Berki, Ş., “Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1973, 85-120.
- Bilgili, C., *Yalta Konferansı'na Göre Sovyetler Birliği'nin Asya Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Birlik, G. K., *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar 1919-1950*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- Buluş, A., “1923-1950 Dönemi CHP İktisat Politikaları ve CHP'nin İktisadi Devletçilik Anlayışı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 36, 2004, 147-170.
- Bulut, S., “Milli Korunma Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Kira Denetimi Meselesi (1940-1960)”, *Belgi Dergisi*, 20, 2020, 2627-2656.
- Bülbül, İ., “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Etkileri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 8, 2006, 1-51.
- Büyüktürk, Ş. ve diğerleri., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademik Yayıncılık, Ankara 2019.
- Cebesoy, A. F., *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a*, (cilt:1), Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Coşar, N., “II. Dünya Savaşı Yıllarında Bütçeler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 168, 2007, 70-73.
- Çakır, Ç., “Türk Aydınlarının Tanzimat’la İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 2004, 9-69.
- Çamurcuoğlu, G., “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13, 2009, 161-178.
- Çanakçı, H., *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Yarın Gazetesine Yansıması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Çavdar, T., *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1953)*, İmge Kitapevi, İstanbul 2013.
- Çat, Z., *1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Basında Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009.
- Çeliker, İ., “2. Celal Bayar Hükümeti Döneminde TBMM Çalışmalarının Muhtevası (11 Kasım 1938-5 Ocak 1939)”, *Asos Journal*, 6(78), 2018, 436-460.

- Çınar, Ö., “Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası Tek Partiden Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 2015, 207-229.
- Çomaklı, Ş.E. Koç, F., Yıldırım, K.E., “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2012, 61-70.
- Çufalı, M., “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 10, 2005, 55-67.
- Demiraslan, T. ve Polat, B. S., “1923 Seçimleri ve Basın”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2014, 140-165.
- Demirci, P., “1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri”, *ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 2021, 119-142.
- Demirel, A., *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Demirel, R., *Tevhidi Tedrisat Kanunları ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009.
- Demirer, M. A., *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği, Şen Yayınları, 2015.
- Demirtaş, B., *Türk Siyasi Hayatında Cumhurbaşkanı-Hükümet İlişkileri 1920-1960*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- Doğu, A., “Milli Korunma Kanunu’nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 39, 2021, 190-228.
- Dokuyan, S., “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 2014, 151-169.
- Durç, S. A., “Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti”, *Mukaddime Dergisi*, 1, 2010, 59-83.
- Duru, B., “1941: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi SBF dergisi*, 2009, 159-224.
- Ekici, Y., “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 2017, 349-359.
- Eryaman, A., *1946 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti’nin Ana Muhalefet Yılları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2020.

- Erdoğan, C., “Tek Parti Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetiminin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 2017, 366-379.
- Eren, N. ve Tanrıtanır, N., *Cumhuriyet ve Sağlık*, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara 1998.
- Ergeç, D., *Milli Burjuvazi Yaratılma Sürecinde Varlık Vergisinin Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Ergüç, A., *1939-1945 Yılları Arasında İzlenen Türk Dış Politikası Ekseninde Türk-Yunan İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Erkmen, A., “İki Dereceli Genel Seçimlerden Tek Dereceli Demokratik Seçimlere Yaşanan Süreç”, *Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Bölümü*, 33(6), 2019, 608-622.
- Ertan, M., “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vargısı II. Aşar mıydı?”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2018, 239-255.
- Ertek, G. K., *Demokrat Parti Dönemi ile Demokrat Parti’nin Basın ve Muhalefetle İlişkileri (1950-1955)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019.
- Ertem, B., “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Ortadoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2010, 72-89.
- Ezer, F., “Müttefik Devletlerin Türkiye’yi II. Dünya Savaşına Dahil Etme Girişimleri ve İnönü Churchill Görüşmesi”, *Bilig Dergisi*, 20, 2020, 2595-2611.
- Görücü, Ç., “Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 2017, 1335-1368.
- Gözcü, A., *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.
- Gülen, A., “II. Dünya Savaşı’ndan 27 Mayıs’a İsmet İnönü’nün Söylemlerinde Kemalizm”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 2015, 111-136.
- Gülsünler, M. E. ve Ertürk, H. A., “Demokrat Parti’nin 1946-1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Faaliyetleri”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(3), 2012, 90-99.

- Güneş, G., “Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydınla Varlık Vergisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(37), 2018, 645-676.
- Gürsaka, N., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Vıpaş Yayınları, İstanbul 2001.
- Gürlevık, S., *Terakkıperver Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Güvercin, Ö., *Terakkıperver Cumhuriyet Fırkası’nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2007.
- Güzel, C. Çiçek, K. ve Koca, S., *Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti’nin Kuruluşu 1946 Seçimleri*, Türkler Ansiklopedisi 16, 2002, 765-773.
- Halıcı, Ş., “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(59), 2020, 429-451 .
- Haytoğlu, E., “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 1997, 48-56.
- “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Projeleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1992, 257-264.
- İnci, İ., 2012. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 2012, 272-290.
- İnci, İ., “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 2013, 271-290.
- Kanca, O, C., “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 2012, 47-63.
- Karabulut, K., “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 2005, 325-339.
- Karaca, M., *İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2005.
- Karadeniz, Y., “Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 2018, 637-648.

- Karal, E. Z., *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, (5.Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Karpat, K. H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kasalak, K., “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşme Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 2012, 65-79.
- Kayıran, M. ve Metintaş, M. Y., “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulaması”, *KSBD*, 10(19), 2018, 647-666.
- Keçetep, İ., “Türkiye’nin II. Dünya Savaşındaki Dış Politikası”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(21), 2019, 87-105.
- Kılınçkaya, D., “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15, 2012, 4-18.
- Kıpçak, A., *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Cumhuriyet ve Son Posta Gazetelerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası Ağustos 1930-Ocak 1931*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2020.
- Kırkpınar, K., “Aşar Vergisi Sisteminin Kaldırılışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1992, 105-125.
- Kızıltan, Y., “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 206(1), 2006, 251-272.
- Kocaman, H. ve Ceylan, M., “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Yasama Dergisi*, 34, 2016, 5-23.
- Koç, N., “Şeyh Sait Ayaklanması”, *Turkish Studies*, 8(2), 2013, 153-166.
- Koçak, C., *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, (cilt:1), (5.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, (cilt:2), (5.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Korhan, T., “İkinci Dünya Savaşı’nda Mersin ve İskenderun Limanları”, *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(11), 2008, 710-714.
- Kurat, Y. T., “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, *Belleten Dergisi*, 47(185), 1983, 295-338.
- Lewis, B., *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Boğaç Babur Turna), (9.Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017.
- Mahmutoğlu, T. B., “Atatürk’süz İlk Seçimler-1939 Genel Seçimlerinde CHP’nin Çalışma ve Propagandaları”, *Atatürk Dergisi*, 1, 2016, 38-64.

- Makal, A., “65. Yılında Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerinde Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 76, 2004, 1-40.
- Mardin, Ş. *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (1.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Metin, G., *İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2014.
- Metin, Ö., “Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)”, *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 2014, 527-544.
- Metinsoy, M., “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 15, 2012, 85-125.
- Metintaş, M. ve Kayıran, M., “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2008, 155-184.
- Mutlu, S., “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 2013, 53-102.
- Müdderisoğlu, A., *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 2018.
- Müezzinoğlu, E., “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Journal of Universal History Studies*, 1(1), 2018, 44-79.
- Nergis, A., *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar’ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi 1946-1960*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (cilt 8), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Okyar, A. F., *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Tercüman Tarihi Yayınları, İstanbul 1980.
- Olgun, K., “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(79), 2011, 1-36.
- Oran, B., *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (15.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Osarak, S., *Kazım Karabekir’in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2016.

- Otaç, T., “İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2019, 97-126.
- Öcal, Z. Ö., *Siyasal Açından I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri 1939-1942*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Önal, N. E., “Türkiye’nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 5(12), 2010, 6-20.
- Özacun, O., “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”, *Yakın Dönem Türkiye Tarihi Dergisi*, 2, 2002, 205-233.
- Özçelik, M., “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(29), 2010, 253-269.
- Özdemir, A. U., “Kazım Karabekir’in Muhalefete Geçiş ve Bu Süreçte Devlet Tarafından İzlenmesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 2019, 135-167.
- Özdoğan, F., *Tek Parti Döneminde Hükümet Programlarında İktisat Politikaları Bağlamında Sosyal Politikaların İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
- Özen, N., *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- Özer, S., “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 2011, 215-234.
- Özgentürk, N., *Sanayinin Sonsuz Işığında*, İstanbul Sanayi Odası, İstanbul 2017.
- Özipek, B. B., *Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- Özlü, H., “İkinci Dünya Savaşında, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere’den Sağlanan Yardımların, Türkiye’de Sevkiyatı ve Lojistik Yapılanması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 50, 2012, 449-478.
- Öztoprak, B., “Milli Mücadele Konulu Romanlarda Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu ve Adnan Menderes”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Dergisi*, 17(3), 2019, 18-42.
- Öztoprak, İ., “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Belleken Dergisi*, 63(237), 1999, 597-618.

- Öztürk, İ. M., “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 2013, 135-166.
- Öztürk, M., “Siyasi Ahlakın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi”, *FSM. İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3, 2014, 245-266.
- Özyurt, H., “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19, 2011, 119-148.
- Pıçak, M., “Türkiye’nin Çok Partili Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasi Partilerin Ekonomi Politikaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 2011, 1-20.
- Sander, O., *Siyasi Tarih 1918-1994*, (4.Baskı), İmge Yayınları, Ankara 1994.
- Saraç, B., “Şükrü Saraçoğlu (1886-1953)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 1994, 391-405.
- Sarı, S., *Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923-1938)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.
- Sarıay, E., “Takriri Sükûn Kanunu’na Dair Bazı Düşünceler”, *Mütefekkir Dergisi*, 2(4), 2015, 377-403.
- Solak, E., “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmi Araştırmaları: Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 2013, 113-130.
- Sönmez, B., *1923-1938 Dönemi Türkiye Ekonomisi: Uygulanan Ekonomi Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Şahin, M., “Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi ve İlk Muhalif Parti Gazeteleri: Yurdda Kalkınma, Tez Kalkınma ve Öz Kalkınma”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40, 2015, 32-47.
- Şener, S., “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 77, 2004, 73-92.
- Şenol, C., *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Şentürk, A., “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, 12(25), 2012, 157-180.
- Tabak, S., “Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulanması”, *Akademik Bakış Dergisi*, 9(17), 2015, 279-294.

- Teke, C., “II. Dünya Savaşında Adana Görüşmeleri ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 9(45), 2016, 302-310.
- Tekeli, İ., “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1981, 289-327.
- Tekin, Y. ve Sarıalioğlu, İ., “1946 Seçimleri ve Uluslararası Politikada Yansımaları: Soğuk Savaşın Eşiğinde Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş”, *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 96, 2021, 1-32.
- Toprak, Z., “Halk Fırkasının Kuruluş Evresi: Halkçılık Programı ve 1923 Nizamnamesi”, *Toplum ve Tarih Dergisi*, 213, 2011, 20-29.
- Tunç, B., “DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü’nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(15), 2018, 70-93.
- *Demokrat Parti Dönemi Kocaeli (1950-1960)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020.
- Tunç, B. ve Şahin, E., “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2015, 31-69.
- *Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016.
- Tunçay, M., *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- Turan, Ş., *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, (4. Kitap), Bilge Yayınevi, Ankara 1999.
- Uçan, M., *İsmet İnönü’nün Siyasi Hayatı (1922-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Uçarol, R., *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- Unat, K., “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 2015, 209-248.
- Ülker, N. S., *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Ünalp, R., “İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45), 2020, 201-221.
- Yalçın, O., “Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 2012, 313-354.

- “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(47), 2011, 701-731.
- Yavan, G. K., *Milli Şef Dönemi Toprak Politikaları ve Bu Politikaların Siyasi Hayata Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Yavuz, B., “1924 Türkiye’inde Devletin Siyasal Yapısının Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler ile İlgili Bir İngiliz Belgesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(11), 1993, 323-339.
- Yavuz, E., “Milli Korunma Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 2015, 161-180.
- Yentürk, Y., *II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Yeşilyurt, Ş. ve Tuna, A., “1926 Yılı İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ali Tuna Raporu Çerçevesinde Aşar Vergisinin Kaldırılması ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33, 2017, 39-92.
- Yıldırım, K., “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2018, 61-70.
- Yılmaz, İ., “Seçim Çevresi Büyüklüğünün Değişmesinin Çok-Partililiğe Etkisi”, *Vizyoner Dergisi*, 12(21), 2021, 766-778.
- Yılmaz, M., *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.
- Yolcu, T., “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ile Birlikte Tek Başına İktidar Olan Partilere Yönelik Genel Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, 14(2), 2019, 935-951.
- Yoruldu, M., “Türk Mali Tarihinde Varlık Vergisi Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(19), 2020, 147-160.
- Yücel, H., *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017.
- Yüksel, M., *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Araştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008.
- Zürcher, E. J., *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

EKLER

EK 1: Başbakan Şükrü Saraçoğlu (TBMM Arşivi)

EK 2: Çok partili hayata geçiş denemeleri bağlamında Fethi Bey'in Halk Fırkasından ayrılarak yeni fırkayı kuracağına dair haber. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1930, Sayı :2247.

Kısa tercümei hal

Üdemiş'te tevellüt ve iptidai ve rüşdî tahsillerimi orada yaptım . Orta tahsilimi İzmir'de bitirdim . Aynı yılda yani 322 senesinde bilmüşabaka mektebi mülkiyei gahane'ye dahil oldum . Tatil aylarında Üdemiş'te aşar muharrirliği ettim ve 325 senesinde mektebi mülkiye'yi ikmal ederek Aydın vilâyeti maiyet memurluğuna tayin edildim . Bir sene hem maiyet memurluğu, hem muharrirlik , hem de hususî muallimlik yaptım . İki sene keza hem maiyet memurluğu, hem mektebi sulkanı ulumu riyaziye muallimliği, hem de meclisi idare mustantikliği vazifelerini ifa ettim . 328 senesi İzmir İttihadı tarakkî merkez ticaret mektebi müdürü oldum . Bir buçuk sene sonra berayı tahsil Belçikaya gittim . Dört beş ay sonra harpî umumî münasebetile avdet ve harbiye mektebinde ihtiyat zabıt namzeti olarak iki ay talim ettim . Bade yine İzmir İttihadı tarakkî mektebine döndüm . Üç dört ay sonra İsviçreye ikmalî tahsil için izam edildim ve Cenevre darülfünununun ulumu siyasiye ve iktisadiye gubesi'ni bitirdim . 1335 senesi yazı availinde Avrupadan avdet ettim ve maskatı resim olan Üdemiş'in Yunanlılar tarafından işgalini öğrendim . Kuş adasına çıkarak harekâtî şevk ve faaliyetleri arasına karıştım ve bir müddet sonra Nazillideki Efeler cephesine iltihak ettim . Oradan da İzmir mebusu sıfatile İstanbul'a gönderildim . İstanbul meclisinin dağıtılması üzerine yeniden avdetle çetelere iltihak ettim . Millî ve muntazam orduların teessüsünden sonra Kuşadasına çekilerek gıftçılığa bağladım . Kuşadasının Yunanlılar tarafından işgalinden sonra bir kaç ay Milâs ve Külek taraflarında geçirdim . Memleketlerimizin istirdadından sonra Kuşadasına ve Üdemiş'e avdet ederek gıftçılığa bağladım bu defa da İzmir mebusu sıfatile Ankara'ya geldim .

Saraçoğlu Memet Şükrü

[illegible]

EK 5: Başbakan Refik Saydam'ın vefatı akabinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yetkisi ile Şükrü Saraçoğlu'nun görevlendirildiğine dair haber. Tan Gazetesi, 10 Temmuz 1942, Sayı:2476.

EK 6: Başbakan Şükrü Saraçoğlu yetkisi dahilinde kabul görmüş olan Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili haber (Akşam Gazetesi, 17 Kanunuevvel 1942, Sayı: 8678).

EK 11: Başbakan Refik Saydam'ın vefatı akabinde Kabine kurma yetkisini alan Şükrü Saraçoğlu'nun görevlendirdiği mebuslar (TBMMZC, 08 Mart 1942, 6. Oturum, Cilt: 1).

I : 76 3.8.1942 C : 1	rimla arz ederim.
sis için iki dakika ayakta sükût edilmesini rica ederim. (İki dakika ayakta sükût edilmiştir.) 2. — Samsun mebusu Meliha Ulaş'ın vefat ettiğine dair Başvekilât tekeresi. Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisiğine 22. VII. 1942 Samsun mebusu Meliha Ulaş'ın 17. VII. 1942 günü İstanbul'da vefat ettiği Dahiliye vekilliğinden bildirilmiştir. Teessürle arz ederim. Başvekil Ş. Saraçoğlu REİS — Arkadaşlarımızın hatırasını tasiz için iki dakika ayakta sükût edilmesini rica ederim. (Ayakta iki dakika sükût edilmiştir.) 3. — Başvekil İstanbul mebusu Dr. Refik Saydam'ın irtihali üzerine yeni Hükümetin kati teşekkülüne kadar Başvekilât vazifesini vaktâten ifa eden Dahiliye vekili Erzurum mebusu Dr. A. Fikri Tuzer'in memur edildiğine dair Riyaseti Cumhur tekeresi. Ankara, 8 temmuz 1942 Büyük Millet Meclisi Reisiğine Başvekil İstanbul mebusu Dr. Refik Saydam'ın, İstanbul'da vaziye teşekkülü esnasında anamız irtihali ettiği büyük teessürle haber alınması üzerine yeni Hükümetin kati olarak teşekkülüne kadar Başvekilât vazifesinin vaktâten ifa eden Dahiliye vekili Erzurum mebusu Dr. A. Fikri Tuzer'in memur edilmiş olduğunu arz ederim. Reisicumhur İsmet İnönü 4. — Başvekilâtlığe İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu'nun tayin edildiğine dair Riyaseti Cumhur tekeresi Ankara, 9 temmuz 1942 Büyük Millet Meclisi Reisiğine İstanbul mebusu Dr. Refik Saydam'ın irtihalinden ihtilâl eden Başvekilâtlığe İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu'nun tayin edildiğini saygılarımla arz ederim. Reisicumhur İsmet İnönü 5. — İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu'nun başkânlığında teşekkül eden İcra Vekilleri Heyetinin müstecir listesinde sunulduğuna dair Riyaseti Cumhur tekeresi.	Reisicumhur İsmet İnönü İcra Vekilleri Heyeti listesi Adliye vekili: Hasan Menemencioğlu (Mardin). M. M. V. : Gl. A. R. Artunkal (Manisa). Dahiliye V. : Dr. A. F. Tuzer (Erzurum). Hariciye V. : Ş. Saraçoğlu (İzmir). Maliye V. : F. Akrab (Elazığ). Nafia V. : Gl. A. F. Çebesoy (Konya). Mazir V. : H. A. Yücel (İzmir). İktisat V. : Şirri Day (Trabzon). S. ve İ. Muavenet V. : Dr. H. Alatas (Aydın). G. ve İnhisarlar V. : R. Karadeniz (Trabzon). Ziraat V. : Şevket Rasit Hatipoğlu (Afyon K.). Münakalat V. : Amiral Fahri Engin (Samsun). Ticaret V. : Dr. Behçet Uz (Denizli). 6. — Erzurum mebusu Naffet Arkan'ın mebusluktan istifa ettiğine dair tekeresi. Ankara, 23. VII. 1942 Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisiğine «Berlin» büyük celiğine tayinimın yüksek kararlar tasarruflaması dolayısıyla benî mebusluk vazifemden affetmelerini sayın Meclis arkadaşlarımdan istirham ediyorum. Kendileri ile yirmi yıla yakın çalışmak şerefini hâfızında her an canlı olarak taşımak; bana, bundan sonraki ödevlerinde de yine doğruya ve iyiliğe gösterecek en sag ve sağlam kılavuz olmaları. Saygılarımla lütfen kabulünü ve çok değerli arkadaşlarıma sunulmasını da yüksek devletlerini niyaz ederim. Erzurum S. Arkan (Allah muvaffak etsin sesleri). REİS — Lâyhaların müzakeresine geçiyoruz. NAFİA VEKİLİ GL. ALİ FUAD ÇEBESOV (Konya) — Muhterem arkadaşlarım, gelen evrak meyanında ve birinci maddede Bursa vilâyetine «vazı mühim» yollara sarfedilmek üzere bu sene zarfında bir istikrar yapılabacağına dair bir kanun lâyhası vardır. Henüz daha inşaat mevzuatı bitmemiştir. Müsaade buyurursanız ilgili enclümenlerden mütecekkil Muvakkat bir enclümen teşkilini arz ve teklif ediyorum. Lütfen kabul buyurulmasını rica ederim. REİS — Bu lâhyâ Dahiliye, Nafia, Maliye ve